

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

RÂĞIB EL-ISFAHÂNÎ'NİN HAYATI
İLMÎ-EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE
MUHÂDARÂTU'L-UDEBÂ' İSİMLİ
ESERİNİN İNCELENMESİ

Hacer KARATAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
KASIM-2022

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

RÂĞİB EL- İSFAHÂNÎ’NİN HAYATI
İLMÎ-EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE
MUHÂDARÂTU’L-UDEBÂ’ İSİMLİ
ESERİNİN İNCELENMESİ

DANIŞMAN

: Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ

JÜRİ

: Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN

JÜRİ

: Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERSÖNMEZ

Hacer KARATAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

KASIM-2022

KAHRAMANMARAŞ SÜTCÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLER ANA BİLİM DALI

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

RÂĞİB EL- İSFAHÂNÎ’NİN HAYATI İLMÎ-EDEBÎ KİŞİLİĞİ
VEMUHÂDARÂTU’L-UDEBÂ’ İSİMLİ ESERİNİN İNCELENMESİ

Hacer KARATAY

Danışman : Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ
Yıl : 2022, Sayfa: VI+91
Jüri : Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ (Başkan)
: Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERSÖNMEZ (Üye)

Dil bir milletin kültürünü, uygarlığını aktarmakta, uygarlıkların kültürünü anlamakta önem bir unsurdur. Her milletin dili kendine özgü özellikleri, incelikleri barındırır ki gerek insanların birbirini anlamasında gerekse ilimlerin aktarılmasında da önemli bir yere sahiptir.

Arap Dili kendi içerisinde incelikleri barındıran gerek gramer yapısındaki nahiv ve sarf ilimleriyle gerek edebî açıdan belâgat ve fesâhat özellikleriyle geniş içeriklere sahip bir dildir. Arap Dili bunlarla beraber İslam Dîni'nin mukaddes kitâbı Kuranı Kerim'in de dilidir.

Çeşitli coğrafyalarda resmî dil olarak kullanılan Arap Dili'nin içerisinde hâiz olduğu muhtelif edebî türler vardır ki bu edebî türlerden birisi de muhâdarât türüdür. Bir topluluğun huzurunda bilgi, birikimlerini anlatmak demek olan, başkasına ait sözlerden muhâtaba uygun alıntılar yaparak konuların îzah edildiği muhâdarât türünde yazılmış muhtelif eserler bulunmaktadır.

Çalışmamızda muhâdarât türü ve bu türde yazılmış olan *Muhâdarâtü'l-Udebâ'* isimli eseri ve eserin müellifi olan Râğib el-İsfahânî'nin hayatını anlatmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Râğib el-İsfahânî, Arap Dili ve Edebiyatı, Muhâdarât, Muhâdarâtü'l-Udebâ

**DEPARTMENT OF ISLAMIC SCIENCES
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

**ABSTRACT
MASTER’S THESIS**

**RÂĞİB EL-ISFAHÂNÎ'S LIFE SCIENCE AND LITERATURE
PERSONALITY AND THE EXAMINATION OF MUHÂDARÂTU’L-
UDEBÂ’**

Hacer KARATAY

Supervisor : Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ

Year : 2022, Pages: VI+91

Jury : Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ (Chairperson)
: Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN (Member)
: Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERSÖNMEZ (Member)

Language is an important element in conveying the culture and civilization of a nation and understanding the culture of civilizations. The language of each nation has its own peculiarities and subtleties that it has an important place in both people's understanding of each other and in the transfer of sciences.

The Arabic Language is a language that has a wide content, with its subtleties in its grammatical structure, with the sciences of syntax and writing, and in terms of rhetoric and fluency in terms of literature. The Arabic language is also the language of the Holy Quran, the holy book of the religion of Islam.

The Arabic language, which is used as an official language in various geographies, has various literary genres, one of which is muhâdarât. There are various works written in the genre of muhâdarat, in which the subjects are explained by making appropriate quotations from the words of someone else, which means telling their knowledge and experience in the presence of a community.

In our study, we will try to explain the muhâdarât a genre, the work named Muhâdarâtu'l-Udebâ’, which was written in the Muhâdarât genre, and the life of Râğhib el-Isfahânî, the author of the work.

Keywords: Râğhib el-Isfahani, Arabic Language and Literature, Muhâdarât, Muhâdarâtu'l-Udebâ’

ÖN SÖZ

Muhâdarât alanındaki ilk çalışma Ebû ‘Ubeyde Mâ‘mer b. Müsennâ'nın *el-Muhâdarât ve'l-muhâverât* adlı kitabıyla başlamış ve başkasına ait sözler muhâtaba aktarılmıştır.

Büveyhî veziri Dabbî'nin isteğiyle Râğıb el-İsfahânî tarafından te'lif edilen *Muhâdarâtü'l-Udebâ'* da belirli konuların ayetlerden ve hadislerden alıntılar yapılması suretiyle telif edilmiş bu surette muhâdarât türünde yazılmış ve birçok konuda muhâtaba uygun içerikler anlatılmıştır.

Geniş bir edebiyat ansiklopedisi olan eserde şiirler, kıssalar bulunmakta ifade edilen bilgiler çeşitli aktarımlarla anlatılıp ayet ve hadislerle konular delillendirilmektedir.

Edebî açıdan ele alındığında muhâdarât kategorisinde değerlendirilen eserin çok yönlü olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim eserde filolojinin diğer safhalarına dair bilgilerin, İslâmî ilimler olan; fıkıh, kelam, ahlak, tefsir vb. ilimlere dair bilgilerin, sosyal hayattaki âdâb-ı muâşerâta, tasavvufa ve muhtelif güncel meselelere dair bilgilerin bulunduğu da söylenebilir.

Bizim eser hususunda üzerinde durmaya çalıştığımız mesele İsfahânî'nin muhâdarât türündeki anlatım tarzı ve konuları ele alma biçimidir. Bu bağlamda çalışmamızda öncelikle İsfâhânî'nin anlatım tarzını, konulardaki örneklendirme yöntemlerini izah edecek bununla beraber hangi konulara değindiğini, konularla ilgili verdiği örnekleri anlatacağız.

Hacer KARATAY
KASIM - 2022

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın meydana gelmesinde şükran duyduğum birçok kişi olmakla birlikte öncelikle yardımlarını esirgemeyen, destek ve ilgisini gösteren değerli hocam Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ'ye, Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN'a ve emeği geçen değerli hocalarıma, arkadaşlarıma; emeği ve hoşgörüsünü üzerimden eksik etmeyen aileme sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
TEŞEKKÜR	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırma Konusunun Önemi ve Amacı	1
1.2. Konuyla İlgili Önceki Araştırmalar.....	1
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	3
2. RÂĞİB EL-ISFAHÂNÎ'NİN HAYATI	4
2.1. İsmi, Nisbesi ve Künyesi.....	4
2.2. Doğum Tarihi ve Yeri	5
2.3. Vefatı.....	6
2.4. Şahsiyeti ve Özellikleri	7
2.5. Mezhebi	8
2.6. Bilimsel Yönü ve Eserleri	10
2.6.1. Eserleri.....	12
2.6.1.1. Muhâdarât'ul-Udebâ ve Muhâverâtu's-Şu'arâ ve'l-Büleğâ.....	12
2.6.1.2. Kitâbu'l-Ahlâk	12
2.6.1.3. Mecma'u'l-Belâğâ	12
2.6.1.4. Edebu Şatranç	13
2.6.1.5. el-İ'tikâd.....	13
2.6.1.6. Câmi'u't-Tefsir	13
2.6.1.7. Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Sa'âdeteyn	13
2.6.1.9. Risâletü Tahkîki Münasebâtı'l-Elfâz.....	14
2.6.1.10. Risâle fî Âdâbi Muhâletâtı'n-Nâs.....	14
2.6.1.11. Risâle fî Zikr'il-Vahid ve'l-Ehad	14
2.6.1.12. Risâle fî Şerhi Hadîs	14
3. ARAP DİLİ VE EDEBİYATI'NDA MUHÂDARÂT TÜRÜ	15
3.1. Muhâdarât Türü.....	15
4. MUHÂDARÂTU'L-UDEBÂ' VE MUHÂVERÂTÜ'S-ŞU'ARA VE'L-BÜLEĞÂ	18

4.1.1. Birinci Kitap	27
4.1.2. İkinci Kitap.....	56
4.1.3. Üçüncü Kitap.....	65
4.1.4. Dördüncü Kitap	70
5. MUHÂDARÂTU'L-UDEBÂ "DA DİL VE ÜSLUP	81
6. SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	89
ÖZGEÇMİŞ.....	92

KISALTMALAR

b.	: İbn, bin
Bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle celâlühü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hız	: Hazreti
Ö	: Ölümü
Ra	: Radıyallahu anh
Sav.	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
vb.	: ve benzeri
vs	: ve saire
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

1. GİRİŞ

1.1. Araştırma Konusunun Önemi ve Amacı

Araştırmamızın konusu muhâdarât türünü, bu türde eser veren Râğıb el-İsfahânî'nin ilmî, edebî kişiliğini ve muhâdarât türünde telif ettiği *Muhâdarâtü'l-Udebâ'* isimli eseridir.

Bir kimsenin tanınması araştırılması ve yıllar geçmesine rağmen önemini koruması, yani belirli bir dönemde yaşamış tarihsel bir kişinin sonraki zamanlarda dahi öğrenilmesi, araştırılması ancak özgün düşünce ve görüşleriyle, sonraki zamanlarda dahi güncelliğini koruyabilmesiyle mümkün olur. İzah kısmında daha detaylı izah edeceğimiz *Muhâdarâtü'l-Udebâ'*da, günümüzdeki birçok olaya ışık tutabilecek bilgiler barındırmaktadır. Bunun yanı sıra *Muhâdarâtü'l-Udebâ'* da; yazıldığı çağdaki olaylara istinaden yazılmasından ötürü günümüzle bağdaşmıyor gibi gözükken bilgiler de mevcut izlenimini verse de bu bilgilerin dahi özüne bakıldığında günümüzdeki durumlar için kullanılabilir olacağı düşüncesiyle okunmasının faydalı olacağını söyleyebiliriz.

*Muhâdarâtü'l-Udebâ'*da İsfahânî'nin konuları ele alma tarzı incelendiğinde anlatımlarını muhâtaba uygun şekilde ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler ile izah ettiği söylenebilir ki bu bağlamda eser muhâdarât tarzında yazılmış olmaktadır.

Çalışmamızda konu itibarıyla İsfahânî'nin düşünce dünyası ve ilgilendiği alanlar, yaşadığı ortam, Arap Dili ve Edebiyatına dair yazmış olduğu *Muhâdarâtü'l-Udebâ'* isimli eser ulaşabildiğimiz kaynaklar doğrultusunda izah edilecektir. Araştırmanın amacı, Râğıb el-İsfahânî'nin hayatını tanıttıktan sonra Arap Dili ve Edebiyatı alanında muhâdarât tarzında yazmış olduğu *Muhâdarâtü'l-Udebâ'* isimli eseri izah etmektir.

1.2. Konuyla İlgili Önceki Araştırmalar

Muhâdarât türünde yapılan bir çalışma olmamakla beraber *Muhâdarâtü'l-Udebâ'* isimli eser ve eserin müellifi olan İsfahânî hususunda yapılan çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz;

Eser hususunda Harvard Üniversitesi'nde Stephanie Bowie Thomas tarafından 2000 yılında hazırlanan *The Concept of Muhadara in the Adab Anthology with Special Reference to al-Raghib al-Isfahani's Muhâdarât al-udabâ'* isimli doktora tezi bulunmaktadır.

Tezimizle doğrudan alakalı olan bu çalışmada hangi konuların ele aldığından bahsedecek olursak, yazarın öncelikle muhâdarât kavramını ilişkilendirdiği antolojinin türünden bahsettiğini devamında muhâdarât sanatını anlatabilmek adına muhâdarât kelimesinin anlam izahlarına yer verdiğini ve bu kavramın tarihi seyrini izah ettiğini

söyleyebiliriz. Muhâdarâtın kavram analizine uzunca yer verdikten sonra *Muhâdarâtu'l-Udebâ'nın* içeriğinden özellikle eserde başlıklandırmaların nasıl yapıldığından uzun izahlarla bahsetmektedir. Kitabın içeriğindeki bazı ayetler ve şiirlerden örnekler de vererek eserin anlatım tarzını izah etmiştir ki bu da tezimizle yakından alakalı olan konulara değindiğini göstermektedir. Bu bakımdan tezimizde bu çalışmadan da aktarımlar mevcuttur.

Tezin devamında ise muhâdarât türünde yazılmış olan *Muhâdarâtu'l-Udebâ'* ve *Uyûnu'l-Ahbâr'*ı muhâdarât kapsamında değerlendirerek karşılaştırmalara yer verilmiştir. Son olarak ise muhâdarât içeriğinde değerlendirdiği *Uyûnu'l-Ahbâr* hususunda da analizler yapmıştır.

Çalışmamızda bu çalışmadan farklı olarak yer verdiğimiz konular eserin içerdiği konulardır. Harvard Üniversitesi'nde yapılan çalışmada eser muhâdarât türünde değerlendirilmiş ve yalnızca bu türe uygun bulunan alıntılar örneklendirilmiştir. Çalışmamızda ise muhâdarât türünün yanı sıra Râğıb'ın hangi konulara değindiği maddeler halinde izah edilmiştir.

Menhecû'r-Râğıb el-İsfahânî fî Kitâbi'l-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân isimli tez Muhammed Ahmed Ali İdris tarafından 2007 yılında Hartum Üniversitesi'nde hazırlanmıştır. Tezde dil farklılıkları, bunları açığa çıkarma yöntemleri ve İsfahânî'nin -*el-Müfredât*'ı anlatılmaktadır.

el-Furûku'l-Lugaviyye Inde'r-Râğıb el-İsfahânî fî Kitâbihi'l-el-Müfredât ve Eseruhâ fî Delâleti'l-Elfâzi'l-Kur'âniyye isimli tez Muhammed Mahmud Mûsâ ez-Zevâhira tarafından Ürdün Üniversitesi'nde 2008 yılında hazırlanmıştır. Çalışmada İsfahânî'nin Kur'an-ı Kerimdeki lafızları anlatması ve İsfahânî'nin *el-Müfredât* isimli eseri konu edinilmiştir.

Râğıb el-İsfahânî'ye Göre Akıl-Vahiy ilişkisi isimli tez çalışması Abdullah Rüştü Kişi tarafından 2013 yılında Marmara Üniversitesi'nde Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmış ve çalışmada İsfahânî'nin kelâma dair görüşleri ele alınmıştır.

Râğıb el-İsfahânî'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi isimli çalışması Abdullah Temizkan tarafından Ankara Üniversitesi'nde 2008 yılında Doktora tezi olarak hazırlanmış ve çalışmada Kur'an-ı Kerim'i anlama ve yorumlama hususunda İsfahânî'nin görüşleri, yorumları izah edilmiştir.

Râğıb el-İsfahânî'nin Mukaddimetü't-Tefsîr Adlı Eseri ve Fâtiha Sûresi'ndeki Uygulamasının Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi isimli tez çalışması 2006 yılında H. Mustafa Kiriş tarafından Cumhuriyet Üniversitesi'nde Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmış ve tezde İsfahânî'nin üslup ve yöntem açısından Kur'an tefsiri özellikleri, mukaddime geleneği ve *Mukaddimetü't-Tefsir* isimli eserinin izahı yapılmıştır.

Râğıb el-İsfahânî'nin İnsan ve Ahlâk Anlayışı adlı çalışma ise Anar Gafarov tarafından 2004 yılında Marmara Üniversitesi'nde Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmış, tezde İsfahânî'nin ahlâka dair yorumları, görüşleri ele alınmıştır.

Râğıb el-İsfahânî'nin hayatına dair 2012 yılında Ömer Kara'nın "Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü İlim Adamı: Râğıb el-İsfahânî" isimli makalesi Atatürk Üniversitesi Dergisi'nde yayınlanmış ve makalede İsfahânî'nin hayatı ve eserlerine dair bilgiler anlatılmıştır. Tezimizde İsfahânî'nin hayatına dair olan kısımlarda bu makaleden sıkça yararlanılmıştır.

Tezimizde mevcut olan ve diğer tezlerden ayıran konular daha çok muhâdarata dair olan konular, Râğıb'ın muhâdarât anlayışı ve *Muhâdarâtul-Udebâ*'da Râğıb'ın yer verdiği konulardır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda yöntem olarak, Arap Dili ve Edebiyatı alanında İsfahânî, Muhâdarât türü ve *Muhâdarâtul-Udebâ* isimli eser hakkında yapılan klasik ve akademik çalışmalara başvurulmuştur. İsfahânî'nin hayatı, görüşlerinin ve Muhâdarât tarzı eserlerinin incelenmesi ile çözümlenmesi için tahlil yöntemi, İsfahânî'nin yaşadığı yer ve zamanın belirsizliği nedeniyle yaşanan sorunların önüne geçmek amacıyla; İsfahânî ile ilişkili olarak ve onun özgün fikirlerini belirlemede etkili olacağı düşüncesinden hareketle karşılaştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Araştırmamızda temel kaynak olarak İsfahânî'nin *Muhâdarâtul-Udebâ* isimli eserinden, Diyanet İşleri Başkanlığının İslam Ansiklopedisinden ve gerek Muhâdarât alanında gerekse İsfahânî'nin hayatıyla ilgili yazılmış tez ve makalelerden yararlanılmıştır.

2. RÂĞIB EL-ISFAHÂNÎ'NİN HAYATI

Râğib el-İsfahani gerek dil bilimi alanında gerek tefsir, ahlak, itikad alanlarındaki verdiği eserlerle İslam bilimlerinde önemli yere sahip, eserleri büyük rağbet gören ve eserleri birçok eser ve makaleye kaynak teşkil eden bir ilim adamıdır. İsfahânî İran'ın İsfahan şehrinde dünyaya gelen, rivayetlere göre Bağdat'ta da yaşadığı ileri sürülen hatta yaşam dönemi Gazali'ye yakındır diye bahsedilen tanınması gereken önemli bir kişilik ve âlimdir. Bu kadar önemli bir kişilik olmasının yanı sıra Râğib el-İsfahânî'nin hayatıyla ilgili kısıtlı ve çelişkili bilgiler mevcuttur. Doğum tarihi, mezhebi, eğitim hayatı ve özellikle vefat tarihiyle alakalı çeşitli rivayetler bulunmakta ya da herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Râğib el-İsfahânî'nin hayatını isim, lakap ve künyesinden başlayarak verilen rivayetler ve ulaştığımız verilerle izah etmeye çalışacağız.

2.1. İsmi, Nisbesi ve Künyesi

Râğib el-İsfahânî'nin ismi kaynaklarda birkaç şekilde rivayet edilmektedir. Bu eserler incelendiğinde; Râğib el-İsfahânî 'nin *Muhâdarâtü'l-Udebâ* isimli eserinde; “Râğib” lafzının lakap olduğu isminin ise birçok eserde zikredildiğine göre “Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal”, bir iki yerde geçen ismin ise “Mufaddal b. Muhammed”¹, İsfahânî'nin *ez-Zerî'a İlâ Mekârimi's-Şerî'a* isimli eserinde ismi, nisbesi hazfedilerek Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râğib olarak zikredilmiştir.²

Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn* isimli eserinde Râğib el-İsfahani'nin muhâdarât tarzı ilimlerdeki yetkinliğinden bahsederken ismini Ebu Kasım Hüseyin b. Muhammed ismiyle maruf Râğib el-İsfahânî diye zikretmiştir.³

Zirikli'nin *el-A'lâm* isimli eserini incelediğimizde ise Râğib el-İsfahânî hakkında yalnızca birkaç kelime yazdığını ve bunlarında ismi ve vefat tarihi olduğunu görmekteyiz. *el-A'lâm* isimli eserde geçen isim ise Hüseyin b. Muhammed'dir.⁴

Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* isimli eserinde İsfahânî'nin ismini; “Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal el-İsbehânî” olarak zikreder.⁵

¹ Râğib el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-udebâ* ve *Muhâverâtü's-şu'arâ ve'l-bülegâ*, thk. Riyâz Abdulhamid Murad (Lübnan: Dâru Sâdir, 1863) 1/8.

² İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*, thk Ebû Yezid Ebû Zeyd el-'Acemî (Kâhire: Dâru's-selâm), 5.

³ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 2004), 2/1609.

⁴ Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Zirikli, *el-A'lâm*, (Lübnan: Dâru'l-'ilm lil-melâyîn, 2002) 3/12.

⁵ Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (Lübnan: Müessetü'r-Risâle, 1996) 18/120.

Suyutî'nin “*Buğyetü'l-Vu'ât*” isimli eserinde isminin “Mufaddal b. Muhammed el-Isbehânî” olarak zikredildiği söylenebilir.⁶

Katip Çelebi ise *Keşfü'z-Zunûn* isimli eserinde Isfahânî'nin ismini birkaç kere Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal ismiyle maruf Râğib el-Isfahânî olarak zikreder.⁷

Ömer Kara da “Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: Râğib el-Isfahânî” isimli makalesinde Râğib el-Isfahani'nin ismiyle alakalı ihtilaflı bilgiler olduğundan bahsetmekte, bununla beraber Isfahânî'nin isminin Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, Firûzâbâdî'nin *el-Bulga fî Târihi E'immeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, Suyutî'nin *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa* isimli eserlerinde “Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal” olarak zikredildiğini, Zahiruddin el-Beyhakî'nin *Târîhu Beyhâkî* isimli eserinde ise ismin hazfedilip Ebu'l-Kasım b. Mufaddal b. Mufaddal⁸ şeklinde zikredildiğini anlatır.⁹

Râğib el-Isfahani'nin ismini kaynaklardan derlediğimiz bilgilerle ifade edecek olursak diyebiliriz ki tam adı: “Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğib el-Isfahânî”dir.¹⁰

2.2. Doğum Tarihi ve Yeri

Nisbesinden anlaşılabacağı üzere, İran'ın Isfahân şehrinde dünyaya gelen Râğib el-Isfahânî'nin doğum tarihiyle alakalı yok denecek kadar az miktarda bilgilerin mevcut olduğu söylenebilir. Bununla beraber ulaşılan bilgilere istinaden doğum tarihiyle alakalı şunlar söylenebilir; müellifin kendi eserleri olan; *Muhâdarâtü'l-Udebâ'*, *el-Müfredât*, *el-İ'tikâd*, *ez-Zerî'a İlâ Mekârimi's-Şerî'a* isimli kitaplarında, İbn Kayyım'ın *Miftâhu Dâru's-Seâde'sinde*, Beyhâkî'nin *Târîhu Beyhâkî'sinde*, Katip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zunûn*’unda, Suyutî'nin *Tabakâtü'l-Müfessirîn*’inde, Zirikli'nin *el-A'lâm* isimli eserinde, Suyutî'nin *Buğyetü'l-Vu'ât*’ında İsfahânî'nin hayatından bahsedilmesine rağmen doğum yılıyla alakalı net bir tarih bulunmamakta, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde ise müellifin *el-Müfredât* isimli eserinin 409 (1018) tarihi bir

⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Edu'l-Fadl, (Lübnan, Dâru Fikr, 1979), 2/ 297.

⁷ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/447, 2/1773.

⁸ Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, (Kâhire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 2015), 112.

⁹ Ömer Kara, “Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: Râğib el-Isfahani”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2012), 104.

¹⁰ Râğib el-Isfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, (Lübnan: Dar el-Marife), 4; a.mlf., *Muhâdarât* 1/8; Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* , 2/1609, Zirikli, *el-A'lâm*, 3/12; Ömer Kara, “Râğib el-Isfahani”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1989), 34/398.

yazmasındaki nota göre 343 yılı Recep Ayı'nın başlarında (Kasım 954) İsfahan'da doğduğu yazmaktadır.¹¹

2.3. Vefatı

Müellifin vefatı ile alakalı nasıl ve nerede vefat ettiğine dair net bir bilgi olmamakla beraber vefat tarihi birçok alim arasında ihtilaflı bir konudur. Bu bakımdan İsfahânî'nin vefat yılına dair birçok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden şu şekilde söz edilebilir:

Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zunûn'da* İsfahânî'nin vefat yılını iki kere 502 olarak zikrettiğini Suyûtî'nin *Tabakâtü'n-Nuhât* isimli eserinden edindiği bilgiye göre ise bu tarihin 5. asrın başları olarak zikrettiğini görmekteyiz.¹² Zirikli el-A'lâm isimli eserinde yine 502 olarak zikretmiş¹³, Suyûtî *Buğyetü'l-Vu'ât*'ında, *Müzhir* isimli eserinde, yine müellifin kendi eserleri olan *el-İtikâd* isimli eserde vefat tarihi zikredilmemiştir.

Zehebî İsfahânî'nin vefat tarihiyle alakalı Suyûtî'den edindiği bilgileri naklederek, 402 tarihindeki vefatıyla alakalı rivayeti hususunda "*Allah'ın izniyle bu sırada yaşıyordu.*" der.¹⁴

İsfahânî'nin *Muhâdarâtü'l-Udebâ'* isimli eserinin mukaddimesinde ise İsfahânî'nin vefat tarihiyle alakalı büyük bir ihtilaftan bahsedilir ki bu durumu şu şekilde izah edebiliriz; *Muhâdarâtü'l-Udebâ'* isimli eserde klasik dönem âlimleri ile yeni dönem âlimlerinin Râğıb'ın ölümü konusunda ihtilafa düştükleri bu ihtilaftan zaman diliminde bir asırdan daha fazla bir boyuta ulaştığı söylenmektedir. Eserde bu yılların hicri 402-435 yılları arasını kapsadığı ve bu hususta birçok farklı görüş bulunduğu bahsedilmektedir. Bu görüşleri iki kısımda inceler.

Birinci kısımda hicri 400'den sonra vefat ettiğidir ki bu zaman diliminde yine yedi farklı söz olduğunu ve bu tarihlerin; 402, 406, 412, 425, 440, 497, 452 tarihleri olduğunu söyler. İkinci kısımda ise hicri beşinci asırdan sonra vefat ettiği görüşüdür ki yine burada dört farklı tarihten bahseder. Bu tarihler; 500, 502, 513, 535 yıllarıdır. Bu görüşlerin değerlendirmesini yaparak şunları anlatır: "*Bu sözlerden sonra şunları söyleyebiliriz; 402'den sonra vefatını söyleyen kimsenin sözü, bizim görüşümüze uzak kalmaktadır. Çünkü Râğıb hicri 449'da vefat eden Ebü'l-'Alâ el-Ma'arrî'nin şiirlerini ve h.468'de vefat eden Meştab el Hemedâni'nin şiirlerini rivayet etmiştir. Diğer bir husus ise Zehebî âlimlerin biyografisini anlatırken Râğıb hakkında bu tarihlerde hayatta olduğunu söylüyor. Zehebî'nin bu rivayetleri Ragıb'ın tercümesini de içeren 24. tabakadır. Bu tabakayı incelediğimizde zaten vefat yılları 441 ve 497 arasında ihtilaflar*

¹¹ Kara, "Râğıb el-İsfahânî", 34/398.

¹² Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/881, 2/1773.

¹³ Zirikli, *el-A'lâm*, 3/12.

¹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 18/120.

içeren 228 âlim buluruz. Mesela 497 Ebu'l-Fadl es-Sâdi'nin ölümüdür. Bu ihtilaflardan sonra; Ebu'l-Âlâ'nın ölüm yılları arasındaki ihtilaf, 441, 442, 447, 448, 449, Maverdi'nin; 445, 447, 448, 449, 450, 451'dir." Zehebi'nin uzunca süren bu ihtilaflar kategorisinde Râğıb hususundaki rivayeti ise 449, 450, üç yerde 451, 452, 453, üç yerde 454, iki yerde 455, iki yerde 456, 457, 459, 465 yıllarıdır. Zehebî'nin bu rivayetine göre Isfahânî'nin ölüm tarihi 441-481 yılları arasında olup 402 de vefatı şu takdirde de doğru değildir. Ragıp el İsfahani'nin vefatı ile alakalı bahsettiğimiz kitaplardaki tarihlerden *Muhâdarâtü'l-Udebâ'* isimli eserde de zikredilmiştir:

Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*'de 500, Kâtip Çelebi *Keşfü'z-Zunûn*'da 502, Edirnevî *Tabakât'ül-Müfessirîn*'de 535 olarak rivayet ettiğini ve yeni dönem âlimlerinin Isfahânî'nin vefat tarihinin 502 senesi olduğunda görüş birliğinde bulunduklarını izah eder.¹⁵

2.4. Şahsiyeti ve Özellikleri

Râğıb el-Isfahânî'nin hayatını araştırıldığında şahsi özellikleriyle alakalı bilgilerin sınırlı olduğunu söylenebilir. İsfahânî'nin hayatını ve eserlerini inceleyip bu araştırmaları *Râğıb el-Isfahânî ve Dildeki Çabaları* isimli makalede toplayan Ömer Abdurrahman es-Sârîsî Isfahani'yi araştıran kimsenin karşılaşılabileceği zorluklardan bahsederek, rivayetlerin çok fazla olmadığını ve diğer bir probleminde vefat yılıyla alakalı arasında uzun yıllar bulunan rivayetlerin olmasının araştırmayı zorlaştıracaklarını söylemektedir. Rivayetlerin çok olmama sebebini de çağdaş araştırmacıların konuyla ilgili çalışma yapmamasından kaynaklandığını, yapılan çalışmaların Abbasi döneminde ki yazarlar tarafından olduğunu söylemektedir. Devamında ise tüm bu ihtilaflara ve bilinmezliklere rağmen, Isfahani'nin bilimsel üne sahip olmasının araştırmaya değer ve incelemeye odaklanmak için güçlü bir teşvik olduğundan bahseder¹⁶

Isfahânî'nin kişilik özelliklerine dair, Suyutî *Buğyetü'l-Vu'ât'ta*, “iyi, faydaları olan bir kimse”¹⁷ diye bahseder ve bu tesbiti Hansârî *Ravzâtu'l-Cennât'ta*¹⁸, Sârîsî, *Râğıb*¹⁹ isimli eserinde rivayet eder.

Isfahânî'nin kişilik özellikleriyle alakalı *el-Müfredât* isimli eserinde “cebbar” olduğundan,²⁰ Hansârî, *Ravzâtu'l-Cennât*'ında Arap dilinde, konuşma ilimlerinde, felsefe, şiir, yazı ve klasik bilimlere malik, fazileti anlatılardan daha ünlü ve

¹⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/10.

¹⁶ Ömer Sârîsî, “Râğıb el-Isfahânî ve cühûdühû fi'l-luga”, *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye* 1 (2014), 228-229.

¹⁷ Suyutî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/297.

¹⁸ Muhammed Bakır Hansârî, *Ravzâtu'l-cennât*, (Beyrut) 3/187.

¹⁹ Sârîsî, *Râğıb*, 1/229.

²⁰ Isfahânî, *el-Müfredât*, 3.

özelliklerinin bilinemeyecek kadar yüksek olduğundan bahsederek hem toplumun bütün olarak hem de bireyler tarafından kabul gören yeteneklere kabil olduğundan bahseder.²¹

Zehebi *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'* adlı eserinde; “Yetenekli, harikulade araştırmacı, insanlar arasında mevki sahibi, akıllı bir konuşmacı olan Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal el-Isbahani” diye zikreder.²²

Rivayetlerden yola çıkarak; Isfahânî'nin ilim ile meşgul olan, insanlar tarafından kıymet gören, gayretli, kitabet, söz, ahlak, felsefe gibi alanlarda kabiliyetli ve araştırmacı bir kimse olduğu söylenebilir.

2.5. Mezhebi

Râğib el-Isfahani'nin doğum tarihi, kişilik özelliklerine dair çok fazla verilerin olmaması ve vefat yılıyla alakalı bilim insanları arasında ihtilaflı rivayetlerin olması gibi mezhep mensubiyetinde de ihtilafın olduğunu söyleyebiliriz. Bazılarının Ragıp el-İsfahani'yi itikatta mutezile olarak tanımladığını, yine bazı kesimler tarafından şîadan olduğu yönünde iddiaların olduğunu söyleyebiliriz.

Amelî ve itikâdi mezhebiyle ilgili şu izahları yapabiliriz;

Isfahânî'nin amelde mezhebi hususunda; Isfahânî'nin *Muhadârât'*ında ibadete dair hususlarda İmam-ı Şafi'nin görüşlerine yer vermekte ve ibadet hususlarında şafi mezhebinin doktrinlerine uygun izahlar yaptığı söylenebilir.²³

Yine Hansârî, *Ravzât'ul-Cennat* adlı eserinde Râğib hakkındaki izahlarında amelî mezhebinden bahsederken Rağib'in şafi olduğunu söylemektedir.²⁴

İtikadî mezhep mensubiyetinde ise yapılan rivayetler şu şekildedir; Hansârî konuyla ilgili şu sözlere yer vermiştir: “Bazı eserlerinde ehlibeyt tarafını kuvvetlendiren görüşlere yer verdiği için bazı kitaplarda Şîa olduğu konusunda rivayetler olup mezhebinde ihtilaf edilmiştir. Sen bir uzmansın, eğer bu rivayetin hakikatine delil olsaydı doğruluğu kanıtlandıktan sonra batıl olan sözler bulunmazdı.” Devamında ise şimdiye kadar Allah'ı abartarak övmenin ehli beyti methetmenin yalnızca Şiilere mahsus olmadığını, mezhep mensupları arasında kinayeli veya açık lafızlar ile dahi farklılık bulunması halinde bölücülük durumlarının ortaya çıktığı gerçeğini ifade etmekte Isfahani'nin ehl-i beyte olan bu övgüsünden Şii olduğunun anlaşılması gerektiğini nitekim ehl-i beytin herkes tarafından övülebileceğinin ve mezhep mensubiyetini tespit etmekte referansın; zaruret durumları dâhil mezhebin ehli ile anlaşma ve mezhebin menşei ve kollarında tercih ettikleri izleri takip edip edilmemesine bakılması gerektiğini söylemektedir. Hatta konunun izahının akabinde Hansârî dahi ehli

²¹ Hansârî, *Ravzâtu'l-cennât*, 186.

²² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ'*, 18/120.

²³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/181-243.

²⁴ Hansârî, *Ravzâtu'l-cennât*, 186.

beytin özelliklerine vurgu yapmış, masumiyeti hakkında rivayetler olduğunu söylemiş ve Ali b. Ebi Talib (r.a) hakkında “*müminlerin mutlak emiri*” ifadesine yer vermiştir.²⁵

Hansari bu rivayetleriyle ehl-i beyt sevgisi ve övgüsünün Şiilere mahsus bir durum olmayıp bu övgüler neticesinde bir kimsenin mezhebini buraya mensuptur diye atfetmenin kendi tarafından doğru kabul edilmediğini ifade etmektedir. Hansârî de ehl-i beyt hususunda rivayet söz konusu olduğunda onları methetmekten geri kalmamış ve mezhep mensubiyetinin buraya dayandırılmasının doğru olmadığını mezhep mensubiyeti için gerekli referansın kişinin mensup ettirildiği mezhebe ait doktrinlere uyup uymadığına bakmak olduğunu söylemiştir.²⁶

Diğer bir durum ise Isfahânî'nin mutezilî olduğu iddiasıdır ki Suyutî *Buğyetü'l-Vu'ât*'ında Isfahânî'yi mutezileden zannettiğini, daha sonra Fahrettin Razi'nin *Te'sîsu't-Takdîs* kitabında “*Ebu'l-Kasım er-Râğıb usulde ehli'sünnettendir, Gazali'ye yakındır.*” ibaresini gördüğünü, Isfahânî'nin faydaları olan bir kimse olduğunu ve insanların çoğunun onu mutezileden zannettiğini anlatır.²⁷

Konuyla alakalı Isfahânî'nin *el-Müfredât*'ında da Suyutî'nin rivayet ettiği Fahreddin Razi'nin *Te'sîsu't-Takdîs*'deki “*Ebu'l-Kasım er-Râğıb ehli'sünnettendir*” bilgisiyle beraber Râğıb'ın *Müfredattaki* itikad ile alakalı görüşlerinin ehl-i sünnet akaidine göre olduğunu ve bunun da yine Isfahânî'nin ehl-i sünnetten olduğunu kuvvetlendirdiğini söyler.²⁸

el-Müfredât'ta geçen diğer bir ifade de ise Isfahânî'nin mutezile, cebriyye ve kaderiyyenin görüşlerini reddettiğidir.²⁹ Bu durumda hem mutezileye mensup olup hem görüşlerini reddetmesi mutezilî olmadığı düşüncesini kuvvetlendirmiş hatta mutezileden olmasını muhal duruma getirmiştir.

Müellifin itikadî mezhebi hususunda ehl-i sünnetten olduğuna dair rivayetler çoğunluktadır. Ayrıca *el-İ'tikâd* isimli eserindeki ifadeleri incelendiğinde ehl-i sünnete uygun görüşleri yer almaktadır.³⁰ Bu ifadeler ve rivayetlerde Isfahânî'nin ehl-i sünnetten olduğu görüşünü kuvvetlendirir.

Mezhebî yönünü izah ederken şunu da ifade etmek gerekir ki Isfahânî *Muhâdarâtu'l-Udebâ'* adlı eserinde tasavvuf, zikrin hakikati gibi konulara yer vermiş ve bu konularla alakalı uzun izahlarda bulunmuştur.³¹ Bu anlatımlar Isfahânî'nin tasavvufta da intisap etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

²⁵ Hansârî, *Ravzâtu'l-cennât*, 186.

²⁶ Hansârî, *Ravzâtu'l-cennât*, 186.

²⁷ Suyutî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/297.

²⁸ Isfahânî, *el-Müfredât*, 3.

²⁹ Isfahânî, *el-Müfredât*, 3.

³⁰ Isfahânî, *el-İ'tikâd*, 125.

³¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/86-87.

2.6. Bilimsel Yönü ve Eserleri

İsfahânî'nin bilimsel alanlardaki yetkinliklerini gerek filolojik alandaki ansiklopedi, sözlük çalışmalarından gerekse tefsir, tasavvuf, felsefe alanlarındaki çalışmalarıyla verdiği eserlerden onun İslami ilimlerin birçoğunda kabiliyetli ve ilim sahibi olduğunu görmekteyiz. *Muhâdarât* isimli eserinde yer aldığı konular, konulara dair yaptığı açıklamalar ve örnekler İsfahânî'nin Arap Dili'nin inceliklerine vakıf olduğunu hatta bu konuda ilim alınacak bir kişilik olduğunu göstermektedir. Nitekim ele aldığı konularla alakalı geniş izahatlarında Kur'an'ın birçok ayetinden deliller getirerek Kur'an muhtevsından yakinen haberdar olduğunu anlamamızı sağlamıştır. Yine örneklendirme ve delillendirme metotlarında hadis-i şeriflere, âlimlerin sözlerine, şairlerin şiirlerine sıkça yer vermiş, bu temellere dayandırarak konuları izah etmiştir. Toplumsal açıdan da birçok kesim tarafından faydalı olacak sosyal ve beşerî konulara yer verdiğini görmekteyiz. Bu da İsfahânî'nin sosyal hayat kurallarına dair ilimlerde de yetkinliği olduğu, öğrenmeye değer görüşlerinin olduğu anlayışını hatırmıza getirir. İsfahânî'nin *Muhâdarât*'ı telifi filolojik ilimlerdeki yetkinliğini yansıtmıştır. Eserin konuları incelendiğinde ise muâmelat, ibadet, tıp, ahlak, felsefe gibi hatta izahını ileriki bölümlerde yapacağımız birçok alanda anlattığı konulardan hayatın birçok alanına dair bilgilerin izah edildiğini bu da İsfahânî'nin çok yönlü bir ilim adamı olduğu gerçeğini bize anlatmaktadır.

Sârisî, İsfahânî'nin dildeki çalışmalarından bahsederken "*Onun dildeki etkileri derin bir dil deneyiminden ve istenilen gerçeklere ulaşmadaki kullanımlardan yoksun değildi*"³² açıklamasını yapar. Zehebî yine *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* isimli eserinde İsfahânî'den bahsederken "*Yetenekli, harikulâde araştırmacı, akıllı bir konuşmacı*" ifadelerini kullanır.³³

Sârisî, Ömer Ferrûh'un *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye* isimli eserinde İsfahânî'den "*Râğıb, yaşadığı dönemin kültürünün en iyi temsilcisi*" şeklinde bahsettiğini rivayet etmektedir.³⁴ Kültürü aktarmada dil faktörünün önemli bir etken olduğu anlayışıyla Râğıb'ın dil alanında kuvvetli bir ilme sahip olduğu söylenebilir.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi "*Râğıb el -İsfahânî*" maddesinde İsfahânî hakkında tefsir alanındaki ilmî yönünden bahsedilirken; "*Onun Maide suresinin sonuna kadar ki kısmı hakkında bilgi bulunan hacimli tefsiri ve tefsir usulü ile ilgili mukaddimesi önemlidir. Mukaddime dil-anlam ilişkisine dair konulara temas eder. İlk üç bölümde kelimenin taksimi ve lafız-mana ilişkisi üzerinde yoğunlaşır. Lafızların sınırlı, anlamların sonsuz olması düşüncesinden hareketle lafzın taksimatını*

³² Sârisî, *Râğıb*, 1/223.

³³ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi'n-nübelâ*, 18/120.

³⁴ Sârisî, *Râğıb*, 1/223.

yapar” ifadeleri yer almış akabinde de Beyzâvi, Suyûtî, Ebu’s-Suud Efendi, Şehabeddin Mahmud el-Âlûsî ve Şevkânî gibi müfessirleri ciddi anlamda etkilediği zikredilmiştir.³⁵

Sârisî Isfahânî’nin tefsir alanındaki çalışmalarından yaklaşım ve tasnifinden şu şekilde bahseder: “*Sözlüğün harflerini aslına göre dizenler*”³⁶ Müellifin tefsir metodunun, eser müelliflerinin kelime anlamlarından ziyade Kur'an'ın kelimelerini açıkladığından³⁷ bahseder ki bu ifade de bizi Râğib'in Kur'anı tefsir konusunda rivayet tefsir unsurlarını kullandığı anlayışına götürür.

Sârisî, Isfahânî’nin tefsir alanındaki metodlarını izaha devam ederken, diğer bir çalışma metodunun sözlükte kelimeleri alfabetik sıraya göre düzenlemiş olduğu ifadesidir. (Örn; ا-ب-ب , ا-ب-ت)

Üçüncü metodunun; sözcükleri ek almamış yalın halleriyle sıralamak olduğu, dördüncü metodunun ise Kur'an terimlerini merkeze alarak diğer kelimeleri soyut kavram kabul ederek yaptığı çalışmalar olduğudur.³⁸

Isfahânî’nin bilimsel alandaki yetkinliklerinin İslam felsefesi ve ahlâk alanlarında da olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Isfahânî, “Müellifin Eserleri” kısmında içeriğinden bahsedeceğimiz; “*ez-Zeri’a İlâ Mekârimi’s-Şerî’a, Kitâb’ul-Ahlâk, Tafsilü’n-Neş’eteyn ve Tahsilü’s-Sa’âdeteyn, Tahkîku’l-Beyân fî Te’vili’l-Kur’an*” isimli eserlerinde ahlak, tasavvuf, felsefe, gibi konulara yer vermiş, ahlâkın tanımı ve ahlakla ilgili kavramları alt dallara ayırarak izah etmiştir. Anav Gafarov’un Râğib el-Isfahânî’nin İnsan ve Ahlak Anlayışı tezinde ifade edilene göre Isfahânî, ahlakla ilgili birçok kavram hakkında görüşler beyan etmiş, faziletlerden, erdemsizliklerden, nefsin arındırılmasından, insanı fazilete götüren huylardan ve hatta iktisâdî hayattaki ahlaktan dahi anlayışlar belirtmiştir.³⁹ Bu izahlar doğrultusunda Isfahânî’nin felsefe, ahlak, tasavvuf ilimlerinde kapsamlı, önemli görüşlere sahip bir kimse olduğu söylenebilir.

Thomas, muhâdarâtı ele aldığı çalışmasında Isfahânîyle ilgili Hacı Halife’nin (Kâtip Çelebi) “*Muhâdarât sanatının dayanak noktası*”⁴⁰ dediğini söyler.⁴¹

³⁵ Bk. Kara, “Râğib el-İsfahânî”, (2007), 34/398/401.

³⁶ Sârisî, *Râğib*, 1/227.

³⁷ Sârisî, *Râğib*, 1/227.

³⁸ Sârisî, *Râğib*, 1/228.

³⁹ Anav Gafarov, *Râğib el-İsfahânî’nin İnsan ve Ahlak Anlayışı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 11-12.

⁴⁰ Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1609.

⁴¹ Stephanie Bowie Thomas, *The Concept of Muhadara in the Adah Anthology with special reference to al-Raghib al-Isfahani’s Muhadarât al-udabâ* (Massachusetts: Harvard Üniversitesi, Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2000), 155

2.6.1. Eserleri

İsfahânî, luğat, tefsir, ahlak, felsefe konularına dair detaylı açıklamalar içeren eserler telif etmiştir.

Bu eserler şu şekilde sıralanabilir;

2.6.1.1. *Muhâdarât’ul-Udebâ ve Muhâverâtu’ş-Şu‘arâ ve’l-Büleğâ*

Eser Büveyhi vezirî Ebu'l-Abbas ed-Dabbî'nin isteği üzerine Râğıb el-İsfahânî tarafından kaleme alınmış⁴² ibadet, itikad, tasavvuf, sosyal yaşantıya dair pek çok konuların ayetler, hadisler ve şiiirler ile örneklendirilip anlatıldığı kıymetli bir eserdir. Çalışmamızın konusu olması bakımından zaten eserle ilgili geniş anlatımlara ileriki bölümlerde detaylıca yer vereceğiz. Eser hususunda Anar Gafarov, Yüksek lisans tezinde Brockelmann’ın eser hakkında ilk olarak nerde tanındığı anlatımını rivayet etmiştir ki bu rivayet şu şekildedir; eserin ilk defa Avrupa Flügel’in "Der vertraute Gefahrte des Einsamen in schlagfertign Gegenreden von Abu mansur Abdumelik ben İsmail Ettsealibi aus Nisabur mit einem Vorvorte von Jos. V. Hammer" (Wien-1829) adı altında bir parçasının neşri ile tanındığıdır.⁴³ *Muhâdarât’ul-Udebâ*’da eserin *Mecmeu’l-Belâğâ* ile olan yakınlıklarından söz edilmiştir.⁴⁴

2.6.1.2. *Kitâbu’l-Ahlâk*

Muhâdarât’ın mukaddimesinde eserin Keşfu’z-Zunûn’da zikredildiği ve Berlin 5392 numarada kayıtlı olduğu geçmekle beraber hakkında çok fazla bilgiye yer verilmemiştir.⁴⁵

2.6.1.3. *Mecma‘u’l-Belâğâ*

Eserin diğer adı *Muhâdarât’ın* mukaddimesinde *Efânînu’l-Belâğâ* olarak zikredilmiştir. “*Râğıb el-İsfahani’nin İnsan ve Ahlak anlayışı*” tezine göre, eserde akıl, kıvrak zekâlılık, tefekkür, yalan, sırrın saklanması, kibir, şükür, alçakgönüllülük, hilm, af, sözünü tutmak, hayâ, tamah, kanaat, güzel ahlak, nefsin kusurdan korunması gibi ahlaki konulara yer verildiği söylenebilir.⁴⁶ *Muhâdarât* ‘ta geçen bilgiye göre eser hakkında Ömer el-Sârîsî’nin Ürdün Arap Dili Dergisi’nde yayınlanan makalesinin

⁴² Kara, “Râğıb el-İsfahânî”, (2007), 34/398-401.

⁴³ Gafarov, *Râğıb el-İsfahânî’nin İnsan ve Ahlak Anlayışı*, 8.

⁴⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/19.

⁴⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/11.

⁴⁶ Gafarov, *Râğıb el-İsfahânî’nin İnsan ve Ahlak Anlayışı*, 9.

İstanbul'daki elyazması nüshasında İsfahânî'nin bu eser için çokça çaba sarfettiği yazılmaktadır.⁴⁷

2.6.1.4. Edebu Şatranç

Eserin içeriği hakkında çok bir bilgi yer almamakla beraber *el-Müfredâtü'l-Kur'an*'ın mukaddimesinde zikredilmekte, ilk Arapça baskısının Brockelmann, ikinci Arapça baskısının ise Sârisî tarafından zikredildiği ve bu nüshanın Kazan'da olduğu bilinmektedir.⁴⁸

2.6.1.5. el-İ'tikâd

Eser hususunda Râğıb el-İsfahânî'nin İnsan ve Ahlak Anlayışı isimli tezde İsfahânîye aidiyetinin kesin olduğu ve eserin Allah'ın bilinmesi, mevcudatın bilinmesi, insanın kendisini bilmesi, en büyük saadet, insanın mahiyeti, insanların bir arada yaşama gerekliliği, temel ahlaki erdemler vs gibi ahlaki ve kelâmî konularını içerdiği anlatılmaktadır.⁴⁹

2.6.1.6. Câmi'u't-Tefsir

Muhâdarât'ın mukaddimesinde eserle ilgili *Keşfü'z-Zunûn*'da “muteber tefsir “ diye zikredilmiş, Beyzâvî'nin bu tefsirden istifade ettiği rivayet edilmiştir.

İstanbul Süleymaniye Ayasofya kütüphanesinde 171 nolu yazma nüshası, ilk yarısının Yusuf ağa kütüphanesi 19 no 259. sayfada bulunduğu *Muhâdarât* 'ta zikredilmiştir.⁵⁰

2.6.1.7. Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Sa'âdeteyn

İnsanın kendisini tanımasının önemi, insanın diğer varlıklar arasındaki yeri, insanın mahiyeti, insanın yaratılış gayesi, nefsin temizlenmesi gibi ahlaki ve felsefi konular zikr edilmiştir.⁵¹ Beyrut ve Halep'te basılmıştır.

2.6.1.8. ez-Zerî'a İlâ Mekârimi's-Şerî'a

Ahlak ve tasavvufa dair yazılan eserin birkaç el yazması nüshasından Brockelmann 3/11214 bahsetmiştir. Kitap, Arap ve İslam mirası emaneti sahibi

⁴⁷ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/15.

⁴⁸ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/11.

⁴⁹ Gafarov, *Râğıb el-İsfahânî'nin İnsan ve Ahlak Anlayışı*, 7-8.

⁵⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/12.

⁵¹ Gafarov, *Râğıb el-İsfahânî'nin İnsan ve Ahlak Anlayışı*, 8.

tarafından birkaç eski baskıya sahiptir. Al-Ahmadiye dergisi -Dubâi- 3/ 1999 sayısında eserden bahsedilmiştir.⁵²

2.6.1.9. *Risâletü Tahkîki Münasebâtî'l-Elfâz*

Risale, insanın ilim ve faziletlerini anlatmaktadır. Risâle hususunda Anar Gafarov'un tezinde Ramazan Şeşen'in, "Türkiye'nin Ender El Yazmalarından Seçmeler"inde risaleyi zikrettiği anlatılmaktadır.⁵³

2.6.1.10. *Risâle fî Âdâbi Muhâletâtî'n-Nâs*

İnsanlarla kaynaşma adabı hakkında bir risaledir.⁵⁴

2.6.1.11. *Risâle fî Zikr'il-Vahid ve'l-Ehad*

Bir nüshası İstanbul Süleymaniye'deki Esat Efendi Kütüphanesinde 2/3654 numaradadır.⁵⁵

2.6.1.12. *Risâle fî Şerhi Hadîs*

Risale de "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak" hadisinin zikredildiği, hadisle alakalı açıklamalar yapıldığı rivayet edilmiştir.⁵⁶

Diğer risaleleri de şunlardır:

*Risâle fî'l-Beyânî Enne Fazilet 'el-İnsan bi'l-'Ulûm*⁵⁷

*Risâle fî Meratibi'l-'Ulûm ve'l-A'mâlî'd-Dîniyye*⁵⁸

*Risâletü'l-Münebbihe 'alâ Fevâidi'l-Kur'ân*⁵⁹

⁵² Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/13.

⁵³ Gafarov, *Râğıb el-Isfahânî'nin İnsan ve Ahlak Anlayışı*, 13.

⁵⁴ Bk. Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/13.

⁵⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/14.

⁵⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/14.

⁵⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/14.

⁵⁸ Gafarov, *Râğıb el-Isfahânî'nin İnsan ve Ahlak Anlayışı*, 14.

⁵⁹ Gafarov, *Râğıb el-Isfahânî'nin İnsan ve Ahlak Anlayışı* 14

3. ARAP DİLİ VE EDEBİYATI'NDA MUHÂDARÂT TÜRÜ

Arapça, Arap yarımadasından bereketli hilal boyunca Atlantik Okyanusu'na kadar ulaşan geniş bir alanda konuşulan bir dildir. Dünyada yaklaşık 350 milyon insanın ana dili olan Arapça 1 milyarı aşkın Müslümanın ibadet dili olmasının yanı sıra; Suudi Arabistan, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri gibi 22 Arap ülkesinin resmi dilidir. Bu dilin dünyadaki önemi ve rolünün büyüklüğü sonucunda Birleşmiş Milletler, 1974'te Arapçayı resmi dil kabul etmiştir.⁶⁰

Arapça büyük medeniyetler, kültürler ve imparatorluklar meydana getiren dillerin başında gelir. Yedinci yüzyıla kadar Arap Yarımadası içinde sınırlı kalmış, İslamiyet'in gelişiyile birlikte Arap yarımadasının dışında büyük bir hızla yayılarak; Irak, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'yı kuşatmış, oradaki dillerin yerini almış ve bir kültür medeniyet dili olmuştur.⁶¹

Yeryüzünde bu denli geniş coğrafyaya yayılan Arap dili içerik açısından oldukça zengin manayı ifade etmek açısından tamdır.

Arap dili gramer açısından incelendiğinde lügat eserlerine, filolojik eserlere, gramer kitaplarına sahip zengin bir dildir.⁶²

Çalışmamızın konusu olan Muhâdarât tarzını içeren edebî türler hususunda ise Muhâdarat, Ansiklopedik eserler, Emâlî ve Mecâlis türü eserleri, Mâkame, İnşâ, Siyasetname, Mizah, Masal, Hikâye ve Menkıbevî türler, Edebî tenkit ve belagat türü eserler, meseller ile ilgili eserler, aruz ve kâfiye ile ilgili eserler olarak söylenebilir.⁶³

3.1. Muhâdarât Türü

Sözlükte; unutulmayan, yeri ve zamanı geldikçe tekrarlanan edebî, tarihî fıkralar, hikâyeler, latifeler veya ilimle, fenle ilgili bilgi diğer bir tanımla; "Bir topluluğun huzurunda bilgi ve birikimlerini aktarmak, onlarla ilmi tartışma da bulunmak" gibi manalara gelen muhâdara kelimesinin çoğulu olan Muhâdarât (المحاضرات)) terim olarak başkasına ait sözlerden muhâtaba veya okuyucuya uygun alıntılar halinde aktarmalar yapmayı ve bu nitelikteki sözleri toplayan edebi eser türünü ifade eder. Bu türe "muhadara" adının verilmesinin sebebi, içeriğinde ileri gelen devlet ricali ile büyük âlimlerin huzurunda düzenlenen meclislerde karşılıklı soru cevap şeklinde sohbet ve münakaşaların anlatıldığı içindir ki, belli bir tarihten itibaren

⁶⁰ Wikipedia, "Arapça", (Erişim 1 Temmuz 2022)

⁶¹ Wikipedia, "Arapça", (Erişim 1 Temmuz 2022).

⁶² Bk. Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, (Erzurum, Cantaş Yayınları, 2007), 223

⁶³ Bk. Demirayak, *Literatür Bilgisi*, 13-217.

derlenerek kitap haline getirilmiş, bu eserlerde Muhâdarât veya Mecâlis adıyla anılmıştır.⁶⁴

Muhâdarâtı antoloji kavramıyla ilişkilendiren Thomas, tezinde bu sanatın tarihi seyrini hatta sanat olarak kabul edildiği, tanındığı dönemi açıklarken şu görüşlere yer verir: “*Arap bilimlerinin açıklanması konusunda Osmanlı ilgisi olmasaydı, bu klasik disiplinin bir tanımına sahip olup olmayacağımızı merak ediyorum.*”⁶⁵ Bu ilmin sanat dalı olmasını Osmanlı Dönemine dayandıran Thomas sistematik bir ilim olarak ilmü’l-muhâdarayla ilk defa Taşköprüzâdenin *Miftâhu's-Sa'âdesinde* karşılaştığını söyler.⁶⁶

Önemli bir ilim olmasına rağmen muhâdarâtın tanınmasının gecikmesine sebep olarak ise diğer bilimlerin alıntılama sanatını yani muhâdarâtı engellediğini savunur. Hatta bu konuda kelimenin doğru anlamını verememekten kaynaklanarak bazı zamanlarda muhâdarât kavramının "ders vermek" anlamında dahî kullanıldığını söyler.⁶⁷

Muhâdarât sanatıyla alakalı izahlara uzunca yer veren Thomas Taşköprüzâde'nin şu tanımına yer verir: “*Muhâdarât, duruma uygun alıntıları sunmak ve konuşmanın doğası ve aktarımına uygun yeni bilgiler aktarmaktır.*”⁶⁸

Muhâdarât tarzında yazılan eserlere şu eserler örnek verilebilir; İsfâhânî'nin, *Muhâdarât'ı*, Ahmed b. Mervan ed-Dîneverî (ö. 333/944)'ın *el-Mucâlese ve Cevâhiru'l-İlm* (Eserde müellif konular hakkında karşılıklı konuşmaları anlatmış ilmî, dînî, ahlâkî, edebî konulara yer vermiştir⁶⁹, Tenûhî'nin muhâdarât tarzında telif ettiği eserler; *Nişvârû'l-Muhadara*, *el-Ferac Ba'de's-Şidde*, *el-Mustecâd Min Fe'alâti'l-Ecvâd'dır*, Tevhîdî de yine Muhâdarât alanında *el-İmtâ ve'-Muânese*, *el-Mukâbesât*, eserlerini vermiştir. Yine Ebu Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Se'alibî (ö. 429/1038)'nin eseri *et-Temsîl ve'l-Muhâdara*, Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr (ö. 463-1071) tarafından telif edilen *Behcetü'l-mecâlis*, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Omer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) tarafından telif edilen *Rebî'u'l-Ebrâr*, Ebu'l-Meâlî Bahâuddin Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. Ali b. Hamdun el-Bağdâdî (ö. 562/1167) tarafından telif edilen *et-Tezkîretü'l-Hamdûniyye*, Memlûkliler dönemi edip ve şairi Ebu'l-Mehâsin Takıyyuddin Ebû Bekr b. Ali b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevi (ö. 837/1434) tarafından telif edilen *Semerâtu'l-Evrak*,

⁶⁴ Hüseyin Yazıcı, Muhâdarât, (2020), 30/391-392.

⁶⁵ Thomas, The Concept of Muhadara in the Adah Anthology with special reference to al-Raghib al-İsfahânî's Muhâdarât al-udabâ, 46.

⁶⁶ Thomas, The Concept of Muhadara in the Adah Anthology with special reference to al-Raghib al-İsfahânî's Muhâdarât al-udabâ, 46.

⁶⁷ Thomas, The Concept of Muhadara in the Adah Anthology with special reference to al-Raghib al-İsfahânî's Muhâdarât al-udabâ, 22.

⁶⁸ Thomas, The Concept of Muhadara in the Adah Anthology with special reference to al-Raghib al-İsfahânî's Muhâdarât al-udabâ, 53.

⁶⁹ Bk. Demirayak, *Literatür Bilgisi*, 48.

Şihabuddin Muhammed b. Ahmed el-İbşîhî (ö. 850/1446)'nin *el-Mustatraf'ı* Muhâdarât türündedir.⁷⁰

⁷⁰ Demirayak., *Literatür Bilgisi*, 47-56.

4. MUHÂDARÂTU'L-UDEBÂ' VE MUHAVERÂTÜ'Ş-ŞU'ARA VE'L-BÜLEĞÂ

Muhâdarâtu'l-udebâ' tam adıyla *Muhâdarâtu'l-Udebâ'* ve *Muhâverâtü'ş-Şu'arâ* ve *'l-Büleğâ*; Büveyhi vezirî Ebu'l-Abbas ed-Dabbî'nin isteği üzerine Râğıb el-İsfahânî tarafından kaleme alınmış ve Arap Dili ve Edebiyatı muhâdarât türünde yazılmış, bu türe önemli katkı sağlamıştır.⁷¹

Eser hakkında Sârisî, "*Muhâdarâtu'l-Udebâ'* eserine gelince bu belki de Ragıbın tüm eserlerinin en ünlüsüdür." açıklamasını yapar ve devamında, Corcî Zeydan'ın, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye* isimli eserinde *Muhâdarâtu'l-Udebâ'* hakkında "Edebiyat, şiir, bilgelik ve atasözleri hazinesidir" ifadesine yer verdiğini rivayet eder.⁷²

Sârisî, İsfahânî'nin *Muhâdarât* isimli eserinin başlıklarından ve içeriklerinden izahlar yaparken, İsfahani'nin kitap içeriğini zenginleştirme yönteminin Kur'an ayetleri, hadisler, atasözleri, rivayet edilen şiirler, güncel haberler ve ender atasözleri olduğunu, *Muhâdarât* 'ın Avrupa dillerine çevrildiğini, Kahire ve Beyrut'ta birçok kez basıldığını ve buradan anlaşılanında kitabın büyük ilgi görmüş olmasının olduğunu ifade eder.⁷³

Sârisî eser hakkında "*İsfahânî'nin dağınık ve düzenli olan bilgileri toparlayıp görünüşe göre kitabını edebiyattan ilham olacak bir eğitim materyali haline getirmeyi hedeflediğinden*"⁷⁴ bahseder.

Kenan Demirayak'ın "*Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*" kitabında Muhâdarât ile ilgili şu tanımlamaların geçtiği söylenebilir: "Eserin tam ismi *Muhâdarâtu'l- Udebâ'* ve *Muhâverâtü'ş-şu'arâ'* ve *'l-buleğâ'* olup müellif eserini başlıklar altında ilim, akıl, cehalet, ahlak, peygamberlik, övgü, yergi, zenginlik, fakirlik, evlilik, insanın yaratılışı, yiyecekler, tıp, dinler vb. gibi beşeri ilimler hakkında bilgilen verilen bir ansiklopedik eserdir. Müellif bu konuları bir âlim gözüyle değil bir edip gözüyle değerlendirip ele alır, konu ile ilgili şiir, nesir, hikmetli sözler, emsal, Kur'an-ı Kerim ayetleri ve hadisi şerifler sunar. Eserde istitrat⁷⁵ hâkimdir. Nadir şiir ve nesir parçaları bakımından zengin olan ve 1287 ve 1310 yılında Kahire'de iki cilt halinde basılan eserin ayrıca dört cilt halinde de baskıları vardır." ⁷⁶

⁷¹ Kara, "Râğıb el-İsfahânî", 34/398-401.

⁷² Sârisî, *Râğıb*, 1/223.

⁷³ Sârisî, *Râğıb*, 1/223.

⁷⁴ Sârisî, *Râğıb*, 1/223.

⁷⁵ Bk. İsmail Durmuş, "İstitrat", (2001), 401-402.

⁷⁶ Demirayak, *Literatür Bilgisi*, 52.

Mezhebi hakkındaki mensubiyetini delillendirmek isteyen Hansârî de eser hususunda “*Dil biliminde olan yetkinliklerinden, Muhâdarât anlayışından istifade ettiğimizden anlaşıldığına göre Şafii idi.*”⁷⁷ izahına yer verir.

Eserin İsfahânî tarafından ne zaman yazıldığı konusunda ise kaynaklarda net bir tarih bulunmamaktadır.⁷⁸ Ancak târihî verilerden yola çıkarak şunlar söylenebilir ki eserin Büveyhi veziri Ebu'l-Abbâs ed-Dabbî'nin isteği üzerine İsfahânî'nin telif etmeye başlaması ve bu senelerin 366(977) -419(1028)⁷⁹ olduğu göz önünde bulundurulduğunda -ki bu tarihleri esas aldığımızda Râğîb'in vefat yılı hususundaki ihtilaflardan h.343-412⁸⁰ yılları arasını esas alınabilir-, bu da bizi eserin birinci ihtimal olarak bu yıllar arasında telif edilip tamamlandığını, ikinci ihtimalde ise üzerinde birçok alim tarafından ittifak edildiği söylenen 502 vefat yılını esas alınır bu durumda Dabbî'nin vezir olarak görev yapmadığı dönemde İsfahani'den bu eseri telif etmesini istemesi hali meydana çıkarak Râğîb'in 69⁸¹ yıllık ömründe çocukluk yılları hesaba katılmadığında eserin takriben h.450-502 yılları arasında yazılmış olmasıdır. Eserin basımları ise; iki cilt halinde Kahirede 1287 ve 1310 yıllarında, 4 cilt halinde yine Kahirede 1326'da, 4 cilt halinde Kum'da 1416'da, 4 cilt halinde Dimaşk'ta 1989 ve 1990 yıllarındadır.⁸²

Kitap hususunda şunu söyleyebiliriz ki bizim çalışmamızda temel kaynak olarak kullandığımız kitap; basımı 5 cilt halinde Lübnan'da 1863 yılında tahkikini Dr. Rıyaz Abdulkerim Murad'ın yaptığı kitaptır. İlk 4 cildinde İsfahânî'nin kendi içerisinde kısımlandırdığı, Muhâdarât türünde telif ettiği konular îzah edilmekte 5. Cildinde ise izah edilen konularda geçen ayetler, hadisler, sözler ve şiirlerin kaynağı belirtilmekte yani eserin fihrist kısmını içermektedir.

Kitabın içeriği hususunda; Râğîb el-İsfahânî, eserini "Had" adını verdiği 25 bölüme ayırmış ve her bölümde farklı edebi, ahlaki, dini, filolojik, tarihsel verileri ve genel eğitici materyalleri sunmak suretiyle yaşadığı dönemin dinî, ictimai, kültürel, gündelik ve bilimsel birikimini yansıtmış tarihten gelen hikmet ve bilgiyi aktarmıştır.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki İsfahânî eserinde bölümleri ayırırken “had” terimini kullanmış ve birçok eserde de *Muhâdarât* 'tan bahsedilirken bu terim zikredilmiştir. Kullanım olarak ifadenin kolay anlaşılması açısından bu başlıklandırmayı

⁷⁷ Hansârî, *Ravzâtu'l-cennât*, 186.

⁷⁸ Râğîb, *Muhâdarât* 1/7, a.mlf., *el-Müfredât*, 4, a.mlf., *el-İ'tikâd*, 12; Zirikli, *el-A'lâm*, 4; Suyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât*, 2/297; Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* 1/881; 2/1773, Hansârî, *Ravzâtu'l-cennât*, 186; Sârisî, *Râğîb*, 405.

⁷⁹ Erdoğan Merçil “Büveyhiler”, (1992), 6/498.

⁸⁰ Kara, “Râğîb el-İsfahânî”, 34/398.

⁸¹ Kara, “Meşhur ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: “Râğîb el-İsfahânî”, 106.

⁸² Kara, “Râğîb el-İsfahânî”, 34/400.

“kısım” terimiyle ifade edeceğiz. Bu kısımları da, okuyanlara maddelere ulaşmanın kolaylık olması açısından ilk olarak konuları başlık olarak sıralayıp daha sonra örneklendirdiği ayetlerden, hadislerden, sözlerden ve şiirlerden örneklere yer vermeye çalışacağız.

Bu kısımlar başlıklarıyla beraber şu şekildedir⁸³:

1.Kısım:

Akıl, ilim, cehalet ve bunlarla alakalı şeyler hakkında yazmış ve bu kısmı 20 alt başlığa ayırmıştır:

1-Akıl ve Ahmaklık

2-Azim, Kararlılık, Azim ve Kararlılığın Zıddı, Zan, Şüphe, Emin olmak ve Acele Etmek.

3-İstişare etmek, görüşlere karşı yumuşak davranmak.

4-İlmin ve âlimin vasıfları bunların övülen kısımları ve yerilen kısımları, ezberleme ve unutma.

5-Öğrenmek, Öğretmek ve Bunlarla Alakalı Şeyler

6-Belâgât ve Belagatin Zıttı

7-Konuşmanın, Sükûtun, Anlatmanın ve Dinlemenin Fazileti

8-Müzakere, Tartışma

9-Şiir ve Şairler

10-Yazmak ve Yazarlar

11-Dergiler, Mecmualar

12-Kalemin Fazileti

13-Doğruluk ve Yalan

14-Sır

15-Nasihatler

16- Vaazlardan, Hikâyelerden, İyilikle Yönetmek, Fetvalar

17-Hatipler ve Kur'an-ı Kerim Okuyucuları

18-Anlayış, Feraset ve Alametler, İz ve İşaretler

19-Görüşlerin Yorumlanması

20- Muhtelif İlimler ve Arap Rumuzları

2.Kısım

Liderliğin vasıfları ve teb'adan bahseder ve dört maddeye ayırır:

1-Yöneticilik ve Valilik

⁸³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/2.

2-Teb'a (Halk)

3-Kadılık ve Şahitlik

4-Utanmak, Utangaçlık

3.Kısım

Adalet, zulüm, yumuşaklık, affetmek, azarlamak, düşmanlık, haset, tevazu, Kibir ve Bunlarla Alakalı Vasıflar'dan bahseder ve altı maddeye ayırır:

1-Adalet ve Zulüm

2-Yumuşaklığı Övmek, Öfkeye, Kızgınlığa Hâkim Olmak, Merhametin Fazileti, Affetmenin ve Özür Dilemenin Fazileti

3-Yumuşaklığın Zararlı Yönleri

4-Düşmanlık

5-Haset

6-Tevazu ve Kibir

4.Kısım

Yardımseverlik, ahlak, mîzah, hayâ, emanet, hıyanet, irtifa ve zelillikten bahseder ki yedi maddeye ayırır:

1-Konukseverlik ve Cömertlik

2-Güzel ve güzel Olmayan Ahlaklar

3-Mizah, Gülmek

4-Hayâ ve Hayâsızlık

5-Emanet ve Hıyanet

6-Onurlandırıcı Müsabakalar, Yükseklik, Şeref, İffet, Mürüvet, Alçakgönüllülük vb.

7-Zelillik, Övgüye layık Özelliklerden Uzak Kalmak

5.Kısım

Babalık, evlatlık, akrabalık gibi hususiyetlerden bahseder ve dört maddeye ayırır:

1- Kız ve Erkek Evlatlar

2-Babalık ve Kabilelerin Özellikleri

3-Davet

4-Akrabalar

Eserin birinci cildinde yer alan beş kısımda yukarıda ifade ettiğimiz bu hususlardan bahsedilmektedir.

2.cildinde yer alan kısım ve alt başlıkları şu şekilde sıralayabiliriz:

6.Kısım

Şükür, methiye, hamdetmek, yerme, gıybet, dua, kutlama, hediye ve tıbbî konulardan bahseder ve yedi maddeye ayırır:

- 1-Şükür
- 2-Övgüye layık kimseler, övgü ve hiciv
- 3-Gıybet ve nemime
- 4-Selamlamak, kutlama
- 5-İnsanlara dua etmek
- 6-Hediyeler
- 7-Tıp, hastalık, hastane

7.Kısım

Ehemmiyet, ciddiyet vb. Konulardan bahseder ve üç maddeye ayırır:

- 1- Yüksek olan ve olmayan istekler
- 2-Ciddiyet
- 3-Temenniler, dualar

8. Kısım

Endüstri, kazançlar, zenginlik ve fakirlikten bahseder ve yedi maddeye ayırır:

- 1-Meslek, Zanaat
- 2-Alışveriş
- 3-Borç
- 4-Alışverişte Yemin Etmek
- 5-Kazanmak ve Harcamak
- 6-Zenginlik ve Fakirlik
- 7-Zühd

9.Kısım

Zorluklar ve ihsandan bahseder ve altı maddeye ayırır:

- 1-İtaat
- 2-Sualler

3-Söz vermek, sözü yerine getirmek

4-Aracılık

5-Cömertlik

6-Cimrilik

10. Kısım

Yiyecekler, besinler ve misafirperverlikten bahseder ve 6 maddeye ayırır:

1-Yiyeceklerin özellikleri

2-Yiyeceklerin ahvâli ve yiyeceklerin mübah olma durumları

3-Misafir davet etmek

4-Misafirperverlikte cömertlik

5-Cömertlik ve eli açıklık

6-Misafirperverlikte cimrilik

11. Kısım

İçecekler ve içeceklerin durumlarından, muhtelif meselelerden bahseder ve yedi maddeye ayırır:

1-İçecekler ve İçeceklerin Ahvâli

2-Pişmanlık, Pişmanlık Duymak

3-Meclislerin özellikleri ve Haram Olan Mekânlar

4-Haram Olan İçeceklerin Malzemeleri ve Meclisleri

5-Teganni

6-Eğlence Aletleri

7-Kumar Aletleri

12. Kısım

Kardeşlikten bahseder ve üç maddeye ayırır:

1-Kardeşler ve Ahvali

2-Arkadaşların Sohbeti

3-Ziyaretler

13. Kısım

Şecaatten ve harpten bahseder ve sekiz maddeye ayırır:

1-Cesaret ve Cesaretin Durumları

- 2-Korkutma
- 3-Silahlar
- 4-Diyet, ruhsatlar
- 5-Sulh
- 6-Hezimet, korku, firar
- 7-Casusluk
- 8-Hapis, kısıtlama, darp

14.Kısım

Gazel türü sözlerden, çeşitli konulardan bahseder ve on dört maddeye ayırır:

- 1-Heva, heves
- 2-Hatırlamak
- 3-Yolcu etme
- 4-Hicran
- 5-Ağlamak
- 6-Özlem
- 7-Uykusuzluk
- 8-Azarlama
- 9-Heva
- 10-Mektuplar
- 11-Ziyaretler
- 12-Hayaller
- 13- Unutma
- 14-Gazelle İlgili Muhtelif Sanatlar

15. Kısım

Evlilik, Eşler, İffet ve Güncel Bilgilerden bahseder ve dört maddeye ayırır:

- 1- Eşler
- 2-Mehir
- 3-İffet
- 4-Güncel bilgiler

16. Kısım

Zelillik ve ahmaklıktan bahseder ve dört maddeye ayırır:

1-Müstehcen durumlardan bahseder. Diğer maddelerin îzahınıda burada vereceğiz.

17.Kısım

İnsandaki fitrî özelliklerden bahseder ve beş maddeye ayırır:

- 1-İnsanın fiziki yaratılış özellikleri
- 2-Güzel kabul edilen özellikler
- 3-Güzel kabul edilmeyen özellikler
- 4-Yaşlılık ve özellikleri
- 5-İsimler ve lakaplar

18. Kısım

Elbiseler, kokular, mobilya ve eşyalardan bahseder ve iki maddeye ayırır:

- 1-Elbiseler ve kokular hakkındadır.
- 2-Mobilyalar ve ev eşyaları hakkındadır.

19. Kısım

Dünyanın ahvâlinden bahseder ve iki maddeye ayırır:

- 1-Dünyanın özellikleri
- 2-Zorlukların sebepleri, kederin giderilmesi ve akıbeti güzelleştirmek

20.Kısım

Din ve ibadetten bahseder ve on üç maddeye ayırır.

- 1-Vahdaniyet, takva, iman, tasavvuf, tövbe, verâ
- 2-Mezhepler
- 3-Peygamberler
- 4-Kuranı Kerim'in Nüzulü ve Kuranı Kerim'in Faziletleri
- 5-İbadetler
- 6-Dua
- 7-Ezan
- 8-Namaz
- 9-Zekat
- 10-Oruç
- 11-Hac ve Umre
- 12-Dualar

13-Dînî Sohbetler

21. Kısım

Ölüm ve ahvalinden bahseder ve iki maddeye ayırır:

- 1- Ölüm ve ahvali
- 2-Keder, sabır, taziye ve miras

22.Kısım

Sema, arz, varlıklar, bitkiler, ağaçlar ve ateşten bahseder ve sekiz maddeye ayırır:

- 1-Gökyüzü ve Yıldızlar
- 2-Sıcaklar, Soğuklar, Rüzgârlar, Bulut ve Yağmurlar
- 3-İlkbahar Sonbahar Ağaçlar ve Bitkiler
- 4-Mekânlar ve binalar
- 5-Kazançlar
- 6-Yolculuk
- 7-Vatan Özlemi
- 8-Ateş

23. Kısım

Duyularla idrak edilmeyen varlıklardan bahseder ve iki maddeye ayırır:

- 1-Melek ve Cin
- 2-Şeytan ve Cin

24. Kısım

Hayvanlardan bahseder ve sekiz maddeye ayırır.

- 1-Binek hayvanları
- 2-Nimetler
- 3-Semâniyete ezvâc
- 4-Vahşi hayvanlar
- 5-Kuşlar
- 6-Böcekler ve haşerat
- 7-Hayvanların tabiatları
- 8-Avcılık

25. Kısım

Çeşitli ilimlerden, ahlaktan bahseder ve iki maddeye ayırır.

- 1-Çeşitli fen ilimleri

2-Huy ve Ahlak

Eser hakkındaki bilgilere ulaşımın kolay ve net olması açısından beş cilt halinde olan eseri izah ederken her ciltten bahsederken açıklama bölümünde de cilt isimlerini kitap şeklinde söyleyerek izah edeceğiz.

İsfahani'nin başlık olarak verdiği konuları izahı ise şu şekildedir:

4.1.1. Birinci Kitap

Müellif eserin bu cildinde 25 kısımlık içeriklerin ilk beş kısmını zikretmiştir.

1.Kısım:

İsfahânî bu kısımda akıl, ilim, cehalet ve bunlarla alakalı durumlardan bahseder ki; bu izahlarını 20 alt başlığa ayırmıştır.

1) Akıl, ahmaklık, hevâya uyumayı zemmetmek, akıl ve aklın türevleri, ahmaklık ve ahmaklığın türevlerinden bahsetmektedir.

Akıl ve ahmaklığın tarifini yaparak akıllı övdüğünü ve ahmaklığı yerdüğünü söylemek mümkündür. Akıllı övmek hususunda şu anonim ifadeyi zikrederek: “*Ahmaklık, güveni ortadan kaldırır ve pişmanlık ve akıl, gerçekçi bir vezir ve mutlu bir destekçi miras bırakır*” sözünü ifade eder ki İsfahânî'nin *Muhâdarât*'ında konularla ilgili sıkça ayetlere, hadislerle, âlimlerin, önde gelen kimselerin sözlerine, bazı yerlerde filozofların sözlerine yer verdiğini söylemek mümkündür.

Bu maddenin devamında aklın faziletinden, aklın edebe ihtiyacından, takvanın olmadığı aklın faziletli olmayacağından, akıl olmadan da takvanın fayda vermeyeceğinden, akıl ve takvanın birleşiminin faziletinden bahseder ve Muâviye'nin yaşlı bir kimseye ifade ettiği şu rivayeti zikreder: “*Muaviye yaşlı bir bilgeye dedi ki: Hangisi daha iyi? Dedi ki: Allah'tan korkmak ve ahireti istemekle birlikte mürüvvet arayan bir akıl*”⁸⁴ Devamında aklın izzetinden, bilge kimselerle arkadaşlık etmekten, cahil kimselerle sohbetten bahsederek şu şiiri zikreder (Kâmil):

أَدْنَى إِلَى شَرَفٍ مِنَ الْإِنْسَانِ

لَوْ لَا الْعُقُولُ لَكَانَ أَدْنَى ضَيْعٍ

Akıl olmasaydı en düşük mahluk bile insandan daha şerefli olurdu

⁸⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/19.

Anlatımların devamında cahille arkadaşlık etmenin akıbetinden, akıllı kimselerin cehaletle ilgili sözlerinden, ahmaklığın tedavisinin zorluğundan, akıllıların yorgunluğu, cehalet içerisinde olanların istirahatinden, akıl ile vasıflanmaktan, cehalet ve ahmaklık ile vasıflanmaktan, tecrübeyi akla tercih etmekten ve tecrübe ve akıl arasındaki tercihin zorluğundan, aklın tecrübelerden üstün olmasından, delilik ile vasıflanmaktan, hevaya uyumaktan, hevaya uyan kimselerden bahseder ve Sâ'd Sûresi 26. ayet-i kerîmeyi zikreder: “*Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halîfe yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.*”⁸⁵, devamında hevâyâ uyumamaya hamd etmekten, nefsi kendisini cahil yapan kimseyi zemmetmekten, kişinin nefsinin ayıpların üzerinde durmasından, nefis ile mücadele eden, nefsin isteklerinden uzaklaşmaktan bahsederek yine konularla ilgili ayetler ve hadisler zikretmektedir.⁸⁶

2) Azim, kararlılık, azim ve kararlılığın zıddı, zan, şüphe, emin olmak ve acele etmeyle ilgili mevzuları konu edinir.

İlk olarak azim ve kararlılığın mahiyetinden bahseder ve Abdülmelik ile Ömer b. Abdulaziz’in arasında geçen: “Abdülmelik, Ömer b. Abdulaziz’e “İşlerde kararlılık nedir?” diye sordu, Ömer b. Abdulaziz: “Kararlılık hâsıl olduğunda o işi azîmetle yerine getirmektir.” dedi. Abdülmelik “İkisi arasında fark var mıdır?” diye sordu, Ömer b. Abdulaziz: “Evet, şairin dediğini duymadın mı: Azîmet kararlılık ile beraber olmadığı müddetçe kuvveti yüksek olmamıştır.”⁸⁷ sözlerini rivayet eden İsfahânî devamında zor olan işlerden, işleri yerine getirirken olan kararlılıktan bahseder.

Bu kısmın devamında sonuçlar üzerine tefekkürden, neticesi geçen işlerden bahseder ve akabinde Hadid Sûresi 23. ayeti zikreder: “*Kaybettiklerinize üzülmesiniz ve O’nun size verdikleriyle şımarmayasınız diye (böyle yapmıştır). Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez.*”⁸⁸

İsfahânî bu kısma işleri ne zaman yerine getirmekten veya ne zaman başlanması gerektiğinden bahseder ki Muhâdarâtta sık kullanımı olan anonim ifadelerine burada da yer verir ve konuyla ilgili şu ifadeyi zikreder: “*Denildi ki: İnsanların en kararlısı, kendisine mesele açıklandığında onu çözendir. Yine denildi ki: En büyük hata, fırsattan önce acele etmek, fırsattan sonra yavaşlamaktır.*” Devamında tecrübeden, tecrübeli kimseleri övmekten, gayretsiz kimseleri zemmetmekten, doğru ve isabetli düşünmekten, şüphe ve zandan, bunların zararlarından bahseder ki bu hususta Hucûrât Sûresi 12. ayeti zikreder: “*Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır.*

⁸⁵ Kur'an Yolu (Erişim 12 Ağustos 2022), es-Sâd 38/26.

⁸⁶ İsfahânî, Muhâdarât, 1/17-33.

⁸⁷ İsfahânî, Muhâdarât, 1/33.

⁸⁸ el-Hadid 57/23.

Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksindir! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur."⁸⁹, devamında tedbirli davranmaktan, aceleden, münasip fırsatları kollamaktan, sonuçlanan işlerdeki tefekkürü azaltmanın güzel olacağından bahsettiğini söylemek mümkündür.⁹⁰

3) İstişare etmekten, görüşlere karşı yumuşak davranmaktan bahseder ve konuya Âli İmran Sûresi 159. ayeti zikrederek başlar:" *İş hakkında onlara danış*"⁹¹, devamında konuyla ilgili birçok anonim ifadeye yer verdiği söylenebilen Isfahânî'nin zikrettiği bu ifadelerden birisini örneklendirecek olursak;

من شاور أهل النصيحة سلم من الفضيحة

"Nasihat ehline danışan kimse zararlardan emin olur." sözü söylenebilir.⁹²

Konunun devamında akıllı, sağduyulu kimseleri nasihat dinleme hususunda danışılacak kimseleri, danışılacak kimselerin vermiş olduğu nasihatinden anlaşılabileceği gibi durumları, kimlere danışmaktan kaçınılması gerektiğini konu edinen Isfahânî bu konularda da yine hadis-i şeriflere, anonim ifadelere ve önde gelen kimselerin sözlerine yer vermektedir.⁹³ Kimlere danışılmaması gerektiği hususunda zikrettiği sözlerle örnek verecek olursak Kays'ın sözünü zikretmektedir: "*Sıkı kimse de olsa meşgul olan kimseye danışma.*"⁹⁴

4) İlmin ve âlimin vasıfları bunların övülen kısımları ve zıddı durumlarını, ezberleme ve unutma hususundaki durumları anlatır.

Isfahânî bu maddede ilk olarak ilimden ilmin izzetinden bahsederek bu hususta birçok ayet-i kerime zikretmiştir. Örneğin Fâtır Sûresi 28. ayeti zikreder:" *Allah şüphesiz, göklerin ve yerin gaybını bilir. Doğrusu O kalplerde olanı bilendir.*"⁹⁵

İlim ile ilgili izahlarında Ebû Hanife'nin şu sözünü zikreder⁹⁶: "*Eğer âlimler yeryüzünde Allah'ı anlatmak için olmasaydı Allah onları yeryüzünde veli kılmaı.*"

Bu kısmın devamında edepli olmaktan edebın kişiyi yücelteceğinden⁹⁷, ilmi ile olgunlaşan kimsenin meliklerden daha olgun olduğundan, kişinin ilminin kıymetinden,

⁸⁹ el-Hucurât 49/12.

⁹⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/33-52.

⁹¹ Âli İmran 3/159.

⁹² Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/52.

⁹³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/52-60.

⁹⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/55.

⁹⁵ el-Fâtır 35/12.

⁹⁶ Isfahânî, *Muhâdarât* 1/ 61.

⁹⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/55.

ilmin mal üzerine faziletinden, âlimin ilminden lezzet almasından, ilmi muhafaza etmekten bahseder ve ilmi muhafaza etmeyi över.⁹⁸

Devamında ilmiyle amel etmeyen âlimlerden ilmin amel üzerine kuvvetinden⁹⁹, ilmin az cehaletin fazla olması durumlarını konu edinen Isfahanî İbnü'l-Esir'in, *Camîu'l-Usul*'undeki şu sözlerini rivayet eder:

"Tek bir fakih, şeytana 1000 kez kulluk eden kimseden daha güçlüdür." devamında ise "İlim ile işlenip az olan amel cehaletle yapıp çok olan amelden daha hayırlıdır."¹⁰⁰ sözlerini zikreder.

Hadis ezberleyen kimseleri methederek bu husustaki İbn Abbas'tan olan rivayeti zikreder; "Nebi (s.a.v)'den şöyle işittim: "Ey Allah'ım halifelerime rahmet et.", dediler ki: "halifelerin kimlerdir", dedi ki: "Benden sonra hadislerimi rivayet eden kimselerdir."¹⁰¹

Kısımın devamında tek tek nahv, kelam, fıkıh, neseb, fen ilimlerinden ve bu ilimlerle alakadar olan kimselerden bahseder¹⁰²

Hafızanın kuvvetli olmasından veya bunun zıttı olan; hafızanın çabuk unutulmasından bahseder.¹⁰³

Bu kısımda son olarak cahil kimselerin âlim kimselere ve bazen de âlimlerin kendi aralarında birbirlerine karşı olan münakaşalarından bahsederek Yunus Sûresi 39. ayeti zikreder: "İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri ve henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şeyi yalanladılar."¹⁰⁴

5) İlim öğrenmek ve ilim öğretmekten bahseder ki ilk olarak ilim öğrenmenin gerekliliğinden bahseder ve :” İlim öğrenmek her Müslüman üzerine farzdır.”¹⁰⁵ hadis-i şerifini zikreder.¹⁰⁶

İlmi yaymaktan ve bunun gerekli olduğundan bahsederek konuyla ilgili Âli İmran Sûresi 187. ayeti zikreder:¹⁰⁷ “Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diye sağlam söz almıştı.

⁹⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/61-69.

⁹⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/70.

¹⁰⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/70.

¹⁰¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/71.

¹⁰² Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/71-79.

¹⁰³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/88.

¹⁰⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/89.

¹⁰⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî, *Mukaddime*, 17.

¹⁰⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/90.

¹⁰⁷ Âl-i İmran 3/187.

*Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!*¹⁰⁸

İlim öğrenen ve öğreten kimselerin faziletinden, âlimlere tazim gösterilmesi gerektiğinden¹⁰⁹, ilim öğrenirken öğretmeye yetkili olmayan, ehil olmayan kimselerden, ilim öğrenirken sıradan avam kimselerden öğrenmemek gerektiğinden, insanların kendi evlatlarına, küçük çocuklara ve büyük kimselere ilim öğretmesinin faziletinden, ilimleri zabt (yazmak) etmekten bahseder ki her konuyla alakalı örnekler muhâtaba uygun alıntılar yaparak bunları derlediğini söylemek mümkündür.

Mesela zabt ile ilgili rivayetlerini örnekleyecek olursak zikrettiği anonim sözlerden birisi; “İlimleri yazmak suretiyle kaydedin” anonim sözü, yer verdiği tanınmış kimselerin sözlerinden ise Sokrat’ın “Kalemler onu ısbât ederse günler derslere tamah etmez”¹¹⁰ sözüdür.

Bilgisi olmayan kimsenin sual sormasından bahsederek bu hususta Rasûlullah (s.a.v)’in hadis-i şerifini, Enes (r.a)’ın “Soru bilgiyi kalıcı kılar” sözünü ve konuyla ilgili birkaç anonim sözü zikreder.

İlim ile ilgili anlatımlarına devam eder ve sırasıyla ilim sahibi olan kimseden ilim almaktan, bir mesele hususunda bilgisi olmayan kimsenin "bilmiyorum" demesi gerektiğinden, âlimlerin zühd¹¹¹ sahibi olmasından, ilim öğrenmeye yeni başlayan kimselerin özelliklerinden bahseder.¹¹²

6) Belagat ve belagatin zıddından bahseder. Bu husustaki anonim ifadeleri zikrederek başladığını söylemek mümkündür.

Örneklendirecek olursak anonim ifadede belagat hususunda “Bozukluğun üstesinden gelmek” sözünün geçtiğini söylemek mümkündür. Kelâmı ifade ederken oluşabilecek problemler veya olan problemlerden ve kelimayı güzel ifade etmekten bahseder. İcaz¹¹³, ıtnab¹¹⁴ sanatını zikreden İsfahan’ının bu hususta şu anonim ifadeleri aktarır; “Belagat, dildeki bozukluğun üstesinden gelmektir, icaz acizlik, ıtnab ise laf kalabalığı yapmaktır.”¹¹⁵

İcaz sanatının özelliklerinden bahsederek ve içerisinde edebi sanatların olduğu ayetlerden misaller getirir.

¹⁰⁸ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/91.

¹⁰⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/91-92.

¹¹⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/95-96.

¹¹¹ Bk. Semih Ceyhan, “Zühd”, (2013), 44/533-535.

¹¹² İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/100-117.

¹¹³ Bk. Yekta Saraç, “İcaz”, (2000), 21/392-393.

¹¹⁴ Bk. İsmail Durmuş, “İtnâb”, (1999) 19/219.

¹¹⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/118.

Örneğin Neml Sûresi 30-31 ayeti zikreder " *Mektup Süleyman'dan gelmekte, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla -başlamaktadır; Bana üstünlük taslamayın, gelip bana teslim olun' denilmektedir.*¹¹⁶" Bu ayetteki "büyüklük taslamak" mecaz anlatımıyla îcaz sanatını ifade eder.

Diğer bir örnekte aynı konuyla alakalı Râ'd Sûresi 42. ayeti zikreder " *Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı; oysa bütün tedbirlere hâkim olan Allah'tır. O, herkesin neyi hak ve elde ettiğini bilir. İnkâr edenler dünya hayatından kimin kazançlı çıkacağını yakında anlayacaklardır!* " ¹¹⁷ ayetindeki "kazançlı çıkmak" mecazlı anlatımıyla konuyu örneklendirir.

Konunun anlatımına sözü uzatmaktan bahsederek devam ettiğini ve herhangi bir sanat olmadığı halde sözü uzatmayı güzel bulmadığını söylemek mümkündür.

İsfahânî devamında fesahat'tan¹¹⁸ fesâhat ile vasıflanmanın özelliklerinden, lisanın faziletinden bahseder ve Abbas (r.a)'ın şu rivayetini nakleder: "*Allah Resul'üne (s.a.v), güzellik nerededir? diye soruldu, Allah Rasülü: "Dildedir" cevabını verdi.*¹¹⁹

Dili sert olan kimselerden ve bu kimselerin özelliklerinden bahsederek¹²⁰ Ahzab Sûresi 19.ayet-i kerimeyi zikreder ki bağlantılı olduğundan dolayı burada 18 ve 19. ayet-i kerimelerin meallerine birlikte yer verdik: " *İçinizden engelleyicileri ve size karşı nekeslik (cimrilik) içinde arkadaşlarına, "Bize katılın" diyenleri Allah çok iyi bilmektedir. Zaten bunların pek azı savaşa gelir. Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar. Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır. Bunu yapmak Allah için çok kolaydır.*"¹²¹

Doğru sözün özelliklerinden, kelamın kısa tutulmasından, toplum tarafından bilinen kabul görmüş, su götürmez gerçek rivayetlerin faziletinden bahseder ve bu gibi durumları över.

Konuşmak, hitabet üzerine anlatılar sunan İsfahânî ağzını kıpırdatarak ve ağzının içinden konuşmaktan men etmekten, kafiyeli konuşmak isteyen kimselerin bu işe başlamasından bahseder.¹²²

¹¹⁶ en-Neml 27/30-31.

¹¹⁷ er-Râd 13/42.

¹¹⁸ Bk. Mustafa Çuhadar, "Fesahat", (1995), 12/423, 423.

¹¹⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/122-123.

¹²⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/224.

¹²¹ el-Ahzab 33/18-19.

¹²² İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/126.

Konuşma zorluklarından, bu tür durumlarda yapılması gerekenlerden ve bu husustaki çabalardan bahsettiğini söylemek mümkündür.¹²³ İsfahani konuşma zorlukları hakkında *Muhâdarâtü'l-udebâ*'da geniş izahlarda bulunmuştur. Bu zorlukların boyutlarından uzunca bahseder ve lisanı bu tür durumlardan kurtarmak için pratik yapılacak bazı örnek kelimeler zikreder: "التمتع, إفافة, ..." gibi.¹²⁴

Konuşma zorluklarının alametlerinden ve öncesinde bu zorluklarla uğraştığı halde dilini geliştirip, fasih konuşan kimselerin hitabetinden bahseder.¹²⁵

Akabinde kelimada özür beyan etmekten, konuşmanın başlangıcında güzel konuşup devamında güzel konuşmamaktan, anlaşılmayan kelamın özelliklerinden, tutarsız ifade ve konuşmalardan bahsettiğini söylemek mümkündür.¹²⁶

7) Bu maddede sırasıyla konuşmanın, susmanın, söz söylemenin ve dinlemenin faziletlerinden bahseder.

Yerine göre konuşmanın ve susmanın faziletinden bahseder ve sırasıyla; susmak üzerine konuşmanın faziletinden bahseden İsfahânî burada Sâid b. Müseyyeb ile iki kişi arasında geçen şu diyalogu zikreder: " *Ve iki adam Sad bin Museyyeb ile telaffuz ve sessizlik konusunda tartıştı ve dedi ki: Bunu sana nasıl açıklayayım? İfadeyi söylediler ve dedi ki: Fazilet onun içindir.* "

Yine konuyla ilgili şu anonim ifadeyi zikrettiğini söylemek mümkündür: "Bazılarına denildi ki: Sessizlik güvenliğin anahtarıdır, bu yüzden o, ancak anlayışın kilididir."¹²⁷

Sırasıyla devamında; kelimayı çoğaltmamaktan, susmanın faziletinden bahsederek Rasulullah (s.a.v)'in "Susup selâm veren veya güzel söz söyleyip de sükûtunu güzelleştiren kula Allah rahmet eylesin." hadis-i şerifini zikreder.

Boş konuşmayı terk etmeye teşvik eder, kişinin kendisini kötü duruma düşürecek sözlerinden bahseder ve bu hususta söylendiği halde pek bir anlam ifade etmeyen şu beyti zikreder. (Kâmil)

وَالصَّمْتُ أَزِينُ بِالْفَتَى
مِنْ مَنْطِقٍ فِي غَيْرِ حِينِهِ

Gencin susması, vakitsiz konuşmasından daha çok yakışır.¹²⁸

¹²³ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/127.

¹²⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/130.

¹²⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/127-128.

¹²⁶ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/133-136.

¹²⁷ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/141.

¹²⁸ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/143.

Konunun devamında hatalı lisanlara karşı uyarın İsfahânî Rasulullah (s.a.v)'in hadis-i şeriflerine ve konuyla ilgili anonim ifadelerle yer verir. Anonim ifadelerden birisiyle örneklendirecek olursak; *“Dilin gizlendiği gibi hiçbir şey avdan gizlenmez, çünkü onun iki tabakası vardır ve onu görürsün.”*¹²⁹ sözüne yer verdiğini söylemek mümkündür.

Bu kısmın devamında konuşulanı dinlememekten, konuşmasıyla kendisini öven kimseyi duymazlıktan gelmekten, dilini müstehcen kelimelerden korumaktan bahsederek konularla ilgili hadis-i şeriflerden, şiirlerden, anonim ifadelerden örnekler getirir.¹³⁰

8) Mücadeleden bahseder ki burada “mücadele” kelimesiyle “ilmî müzakere” kavramını ifade ettiği söylenebilir.

İlim müzakeresinin faziletinden bahsederek Zâriat sûresi 55. ayet-i kerimeyi zikreder: *“ Ama (alanlar için) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir.”*¹³¹ devamında münazaranın faydalarından bahseder, ilim müzakeresi için mücadele yapmayı över, mücadelenin zorluğundan bahseder. Münazara neticesinde doğru yola dönen kimseyi medih eder, münazarada hususunda Zuhurf sûresi 18. ayet-i kerimeyi zikreder¹³²: *“ Mücadelede başarısız olarak ömrünü süslenmekle geçirecek olan kız çocuğu mu?” diye öfkeyle sorar.*¹³³

Münazara esnasında karşısındaki kişiyi kötüleyen kimseyi, sual sormaya teşvik etmekten, sürekli doğrulara muhalif olan kimselerden bahsederek bu gibi durumları zemmeder.¹³⁴

Akabinde sual soracağında müsaade almaktan, münazaranın şartlarından bahseder, hazır cevaplı kimseleri methederek konularla ilgili aktarımlarda bulunur.

Konuyla ilgili İbrahim (a.s) ve firavun arasında geçen diyalogdan bahseden Bakara Suresi 258. ayeti zikrettiğini söylemek mümkündür:¹³⁵ *Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim “Rabbim hayat veren ve öldüren” deyince o, “Hayat veren ve öldüren benim” dedi. İbrâhim “Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir” dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zalimler topluluğuna rehberlik etmez.*¹³⁶

¹²⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/146.

¹³⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/140-150.

¹³¹ ez-Zâriyat 51/55.

¹³² İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/150-158.

¹³³ ez-Zuhurf 43/18.

¹³⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/158-160.

¹³⁵ el-Bakara 2/258.

¹³⁶ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/161-162.

9) Isfahani, bu bölümde şairin, şiirin özelliklerinden ve bunlarla ilgili durumlardan, şiir yazma ve okumadaki ruhsattan, bu işin maddi boyutundan bahseder¹³⁷

Konuyla ilgili Şuâra Sûresi 223. ayet-i kerimeyi zikreder: “Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar”¹³⁸

Şairler topluluğundan ve şairlerdeki fazilet derecesinden, şiir yazmada maharet gösteren bu maharetinden ötürü övülen kimselerden bahsettiği söylenebilir.¹³⁹

Konuyla ilgili Ebû Bekir (r.a)’ın sözünü zikreder: “Ebû Bekir (r.a) şairlerden bahsetmiş ve şöyle demiştir: İnsanların en yeteneklisi, şiirde en iyileridir.”¹⁴⁰

Şiir yazmada kaynakları yetersiz olan şairden bahsederek şu örneği verir: “Bir adam şiir söyledi ve arkadaşına dedi ki: Nasıl görüyorsun? Dedi ki: Şekerin tatlısı yoktur.”, şiir yazmada maharetli olmayan kimselerden bahseder.¹⁴¹

Şiirde doğal olmanın ve rivayetlerin sezgisel olmasının faziletlerinden bahseder ve İbnu’r- Rûmî’nin şu beytini zikreder (Basit)¹⁴²:

وَلِلْبَدِيَّةِ نَارٌ دَاثٌ تَلْوِيحٌ

نَارُ الرُّوِيَّةِ نَارٌ غَيْرُ مُنْضَجَةٍ

لَكِنَّهُ عَاجِلٌ يَمْضِي مَعَ الرِّيحِ

وَقَدْ يُفْضِلُهَا قَوْمٌ لِعَاجِلِهَا

Düşünerek şiir söylemenin ateşi hemen pişirmez sözü

Anlık söylenen sözün ateşiyse yakıcıdır, pişirir sözü

Bazı insanlar acil olanı (yakıcıyı) tercih eder

Ne var ki acil olan rüzgârla gider

Şiirdeki emeklerden, okuyunca bu emeklerin anlaşılacağından bahsederek¹⁴³ Me’mun’un yanındaki kimseden melikliğe dair şiir okumasını istediği bir diyalogu nakleder ve yanındaki kimsenin şiiri okuduktan sonra Me’mun’un şiirin içeriğinden ötürü “Bu şiir melikleri mi anlatıyor yoksa şehirli kimseleri mi?” dediğini rivayet eder.¹⁴⁴

Okuması kolay olan şiirlerden bahseder ve konu ile alakalı Sokrates’in şu hikâyesini ve kavlini rivayet eder: “Sokrates iki mısra okudu ona denildi: Ne güzel söyledin. Dedi ki: Suyun aktığı bir kanalın yakınında kuyu kazmak kolaydır.”¹⁴⁵

¹³⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/163-166.

¹³⁸ eş-Şuara 26/223.

¹³⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/170.

¹⁴⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/170.

¹⁴¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/171-173.

¹⁴² Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/174.

¹⁴³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/180.

¹⁴⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/180.

¹⁴⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/181.

Şiirin tesirlerinden ve kişilerin ruh hallerini yükseltmesinden veya farklı durumlara sevk etmesinden, uzun-kısa şiirlerden, yerine göre hangilerinin faziletli olduğundan, kapsamı geniş ancak işe yaramayan şiirlerden bahseder.¹⁴⁶

Şiiri sebebiyle bitkin düşen şairin durumundan, şiir kastıyla yazılmadığı halde bazı yazıların şiir olmasından, Kuran lafızlarında geçen şiir ölçülerinden, ifrat ve tefritten sakınmaktan övgüde de, hicivde de ölçülü olan şiirlerden, övdüğü veya yediği anlaşılmayan şiirlerden bahseder.¹⁴⁷

Övgü kast edildiği halde hiciv anlaşılan şiirlerden, şiirin zayıf, yetersiz olmasıyla mağlup duruma düşmesinden, şiir eleştirisi konusunda bilgili kimselerden şiir yazmaya mahir olduğu halde bunu icra etmeyen kimseleri mazur görmek gerektiğinden şiirin ve şairin mertebelerinden, güzel olan ve olmayan şiirlerden bahseder.¹⁴⁸

10) Yazarlardan ve yazma sanatından bahseden Râğıb el-İsfahânî bu kısımda ilk olarak dil bilimcilerin¹⁴⁹ özelliklerinden bahseder ki bu hususta dillerin yüce olduğunu çünkü Allah'ın kelâmını anlattığını ifade ederek Bakara Sûresi 31. ayeti zikreder: “*Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklerle gösterip “Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin” dedi.*”¹⁵⁰

Bu kısmın içeriğinde Arap alfabesinin harflerinin 28 olduğunu söylemektedir. Devamında ise; mütercimlerden bahsederek Farsça bir dîvanın, Salih bin Abdurrahman tarafından Arapçaya çevrildiğini rivayet eder.

Akabinde; büyük ilimleri nakleden kimselerden, hat sanatıyla meşgul olanlardan bahseder ve konuyla ilgili şu anonim ifadelere yer verir. “*Hat sanatı elin dilidir ve en büyük tılsımdır*”, “*Hat sanatı, fiziksel bir makine ile ortaya çıkan manevi bir geometridir.*” devamında hat yazımındaki meşakkatlerden bahsederek; “*Denildi ki: Harflerin acayıplıklarından biri, insanların işçilikteki anlaşmaları gibi, kökenlerinin uyuşması ile olan farklılıklarıdır.*”¹⁵¹

Devamında yazarları medih etmekten bahsederek bu hususta İnfitar Sûresi 11-12. ayetleri zikreder: “*Değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar.*”¹⁵²

Okuma yazma bilmemekten bahseder ve burada Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in de ümmi olduğunu zikreder.¹⁵³

¹⁴⁶ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/183-186.

¹⁴⁷ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/187.

¹⁴⁸ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/190-196.

¹⁴⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/197.

¹⁵⁰ el-Bakara 2/31.

¹⁵¹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/198-200.

¹⁵² el-İnfitar 82/11-12.

¹⁵³ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/201-204.

Akabinde ise yazmanın süreklilik göstermesinden, devamlı olmasından, güzel yazı yazmanın faziletini anlatarak Fâtır Sûresi 1. ayeti zikreder: “*O, dilediği kadar fazlasını da yaratır.*”¹⁵⁴, devamında görkemli ince yazılardan, hızlı yazılardan bahsetmektedir.¹⁵⁵

Yine kısmın devamında yazım tertibinden bahsederek Ferezdak’ın vasiyyet için yazı yazdırmasındaki “*İsmi vasiyetten çıkar*” sözünü rivayet ederek yazı yazma tertibini örneklendirir.

Devamında ortada ve arkada yazmaktan, dip notları yazmaktan, bu esnada uyulacak çizelgeden, farklı kitaplardan yararlanmaktan, tarihin yazı üzerine nasıl yazılması gerektiğinden, unvanların yazımından, yazının son kısmından ve imzalardan bahseder.¹⁵⁶

Son olarak ise kağıt imal edenlerden, kitaplarla ilgili malzemeler hususunda bilgiler verir.¹⁵⁷

11) Gazete veya dergilerden bilgi almaktan bahseder ki, yanlışlıkların çok olması sebebiyle bu gibi yayınları hicvetmekten bahseden İsfahânî şu anonim ifadeye yer verir: “*İki torba, dilindeki bilgiyi üç defa çarpıtır, çünkü yazdığı sayfaya duyduklarının aksine yazar ve yazdıklarının aksine deftere aktarır, sonra defterden okuduklarının aksine okur.*” burada İsfahânî’nin her hangi bir yazıyı okurken yazının yanlış olma ihtimalinin çok yüksek olduğunu hatta bazen yazarların duyduklarından öğrendiklerinden bağımsız yazabileceğini bu yüzden de bu tür yazıları okumanın yasaklanma derecesinde gördüğünü söylemek mümkündür.

Devamında yanlış olan yazıların düzeltilmesinden, zararlı olan yazıların düzeltilmesine öncülük etmekten, yine faydalı olacak yazılara öncülük etmekten, düzeltmelerin kurtuluşa yol açmasından, kinayeli lafızların yazımlarında değişiklik olmasından, güldüren, eğlenceli dergilerden, beğenilen dergilerden, dergi yazmak bahanesiyle medih ve hiciv icra edilmesinden bahseder.

Bu maddede son olarak yazımı ve okuması zor olan kelimelerden bahseder ve bunları örneklendirir ¹⁵⁸ Bu kelimelerden bazılarının şunlar olduğu söylenebilir:

vs. لبنا لبنا لبنا, عزيز عزيز, ليحيى ليحيى, عرك عرك فصار قصار

¹⁵⁴ el-Fâtır 35/1.

¹⁵⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/208-210.

¹⁵⁶ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/211-214.

¹⁵⁷ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/215-216.

¹⁵⁸ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/216-226.

12) Bu maddede Isfahani; kalemin faziletinden ve hüküm verici olmasından bahsederek şu ayetleri zikreder: " *Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun.*"¹⁵⁹, " *Kalemle (yazmayı) öğreten* " ¹⁶⁰

Kalemin kılıç üzerine faziletinden, kalemin sessiz bir konuşmacı olduğundan, vicdanları keşfedici özelliğinden bahsederek konuyla alakalı şiirler zikreder.¹⁶¹

Edebiyatın keskin ve sivri yönlerinden ve bunun karşısında çekimser davranan kimselerden, pano, levha tarzı materyaller yapmaktan, divitin özelliklerinden bahseder ve şiirlerden örnekler zikreder.¹⁶²

Yine Isfahani insanların kişiliğine saldırı mahiyetinde oluşabilecek yazıları yazmaktan sakındırır.¹⁶³

Kitap harcamalarını över ve teşvik eder, kitap satın alıp muhafaza etmeyenleri eleştirilerek Muhammed b. Beşir'in şiirini zikreder, kitapların arkadaşlığını överek Ebû Amr'ın " *Elinde defteri (kitabı) olan kimsenin arkadaşı kitabıdır. Onun elindeki kitabının akıl ve fazilet yönünden kendisine en faziletli arkadaş olduğuna inanıyorum* " ¹⁶⁴, kitap ödünç verme ve alma ve defter tutma adabından bahseder ve şiirlerle bu hususu örneklendirir.¹⁶⁵

13) Doğruluğun mahiyetinden bahsederek bazı sözlere yer verir. Örneğin Tenûhî'nin şu sözünü zikreder: " *Ve dilleri dürüstlük ve nezaket üzerine kurulu ve yeminleri amaca ve saadete bağlıydı.* " doğru kimseleri ve dürüstlüğü övmekten, utanç verici yalanlardan, yalandan sakındırmaktan bahseder ve yalanı kötüleyerek Nahl Sûresi 105. ayeti zikreder. " *Ancak Allah'ın ayetlerine inanmayanlar böyle bir yalanı uydurabilirler, asıl yalancılar onların kendileridir.* " ¹⁶⁶

Yalan rivayetlerden nehyederek, tekzip ile anılan rivayetlerden sakındırmaktadır. Yalan söylemenin zararlarından bahseden Isfahâni konuyla ilgili şu anonim ifadeyi zikreder: " *Yalanı bırak, çünkü sana fayda sağlayacağını gördüğünde sana zarar verir ve dürüst ol, çünkü sana zarar vereceğini gördüğünde sana faydası olur.* " ¹⁶⁷

Devamında yalan söylemeye müsaade olan yerlerden bahseder¹⁶⁸ ve Rasulullah (s.a.v)'in " *Her yalan yazılır; ancak harpte yalan söyleyen kimsenin yalanı yazılmaz çünkü harp hiledir veya bir kimsenin iki kişi arasını düzeltmek için söylediği yalan veya*

¹⁵⁹ el-Kalem 68/1.

¹⁶⁰ el-Alak 96/4.

¹⁶¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/229-232.

¹⁶² Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/236.

¹⁶³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/238.

¹⁶⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/240.

¹⁶⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/239-244.

¹⁶⁶ en-Nahl 16/105.

¹⁶⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/248.

¹⁶⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/245-250.

zevcesini râzı etmek için yalan söyleyen kimsenin yalanı yazılmaz.”, Devamında konuyla ilgili felsefecilerin sözünü ifade eder:” Bir yalan ne zaman övülmeye değerdir? Dedi ki: Eğer araları bozulan kişilerin aralarını düzeltirse.”¹⁶⁹

Yalan rivayet, palavra ve abartılı kelimelerden bahseden Isfahânî bu hususta birçok anonim sözlere yer verir ki örneğin “Yalan söylemek, kıskançlık ve ikiyüzlülük zehirlidir.” sözü bunlardan birisidir.

Yalanı işitmenin zorluğundan bahseden Isfahânî konuyla ilgili Mâide Sûresi 42. Ayet-i kerimeyi zikreder: “Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever.”¹⁷⁰

14) Sırdan bahseder ki sırrın tamamlanmadan önce açığa çıkmasından ve bu durumdan nehyetmekten bahsederek şu anonim ifadeyi zikreder: “İhtiyaçlarınız için gizlice yardım isteyin, çünkü her nimete gıpta edilir”. Sırrı korumaya teşvik etmekten, sırrı muhafaza eden, sır saklayan kimseyi, ketumu medih etmekten bahseder ki burada Katâde (r.a)’ın şu sözlerini rivayet eder: “Katâde (r.a) dedi ki: “Gündüz konuşursan gözünün önünden bak, gece sesini alçalt. Şair bunu şöyle sıraladı: Gece konuşursan sesini alçalt ve gündüz konuşmadan önce arkana dön.” Sır saklamanın zorluğundan bahseden Isfahânî “İnsanların en sabırlısı, sırrını saklamakta sabreden ve bunu dostuna ifşa etmeyendir. Ateş yakarken sabır, sır saklayarak sabırdan daha kolaydır.” anonim ifadelerine yer verir.

Sırrı muhafaza ile alakalı şu anonim sözü zikreder:

ما كتمته عدوك فلا تطلع عليه صديقك “düşmanından gizlediğin sözü dostuna söyleme”

Devamında sırrı koruyamayan kimseyi zemmederek sırrın hakikatinin açıklanmasına izin verilmesinden, arkadaşının sırrını açıklayarak gösteriş yapmayı zemmetmekten ve bu hususlarla alakalı durumlardan bahsetmektedir.¹⁷¹

15) Nasihatten, nasihatın kişide oluşturduğu histen bahseden Isfahânî Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in “Din nasihattir” hadisini zikreder.¹⁷²

Akabinde nasihatleri dinlemeye teşvik etmekten, gerçekleşmesi mümkün olmayan zaafılardan bahseder ve şu ayet-i kerimeyi zikreder: “Sâlih o zaman onlardan

¹⁶⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/250.

¹⁷⁰ el-Mâide 5/42.

¹⁷¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/254-262.

¹⁷² Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/265.

yüz çevirdi ve şöyle dedi: “Ey kavmim! Andolsun ki ben size rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.”¹⁷³

Nasihat kabul etmeyen kimseyi zem etmekten bahseder ve Osman el Bettî'nin şu sözünü zikreder: “Bir kimseye öğüt verdiğinde ve o öğüdünü kabul etmezse, onu bırakarak Allah'a yaklaş.” devamında nasihatın öneminden, kimlerden nasihat dinlenmesi gerektiğiyle ilgili aktarımlarda bulunduğu söylenebilir.¹⁷⁴

16) Isfahânî bu maddede vaazları, hikâyeleri, iyilikle yönetmeyi, fetvaları konu edinmiştir.

Vaaz verilmesine teşvik eden Isfahânî şu ayet ile izaha devam eder:¹⁷⁵ “Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”

Vaaz esnasındaki nezaketten ve bu konudaki adaptan bahseden Isfahani konuyla alakalı Tâhâ Sûresi 44. ayeti zikretmiştir: “Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer.”¹⁷⁶

Devamında konunun anlatımına kimlerin vaaz verip kimlerin vaaz veremeyeceğinden, vaazın adabından, vaaz içerisindeki dualardan, vaaz kitaplarından yararlanmaktan bahsederek devam eder.¹⁷⁷

17) Kur'an-ı Kerim okumayı ve hutbe vermeyi konu edinen Isfahânî ilk olarak hâtibin ihtiyaç duyacağı şeylerden, hutbe vermenin zorluğundan bahsederek başlar. Konuyla ilgili Abdülmelik için anlatılan bir ifadeyi zikrettiğini söylemek mümkündür. Devamında hutbe verirken eli ayağına dolaşan ve güzel bir lisan ile özür dileyen hatipten, şaşırmasın diye hatasına göz yumulan kimseden bahseder ve : “Bir bedevi minbere çıktı ve insanların kendisine baktığını görünce konuşmakta güçlük çekti ve: “Konuşmayı bırakıp bir anda aklındaki sözün farkında olduğu halde yeri yere atan kula Allah rahmet eylesin” dedi.” hikâyesini anlatarak bu gibi durumların olabileceğini hatta olduğunu örnekendirir.

Devamında bir grup ünlü vâizlerden bahsederek bu hususta Kuss b. Sâide'yi, Lakîd b. Mâbed'i, Zeyd b. Cünbüb'ü ve birkaç vâizi daha zikrettiğini söylemek mümkündür.¹⁷⁸

Hutbeyle ilgili anlatımlarında, hutbe esnasındaki oturma adabından, Kur'an-ı Kerim okumanın faziletinden bahseden Isfahânî konuyla alakalı şu ayet-i kerimleri zikreder: “Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil

¹⁷³ el-Âraf 7/79.

¹⁷⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/264-267.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/44.

¹⁷⁶ et-Tahâ 20/44.

¹⁷⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/269-278.

¹⁷⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/283.

olasınız.”¹⁷⁹, “Andolsun ki Kur'an'ı düşünülün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?”¹⁸⁰, ” De ki: “Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir?” De ki: “Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur'an bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi. Yoksa siz Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz?” De ki: “Ben buna şahitlik etmem.” De ki: «O, ancak bir tek Allah'tır; ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım.”¹⁸¹, konuyla ilgili Rasûlullah (s.a.v)'in ” Yalnız şu iki kimseye gıpta edilmelidir: Biri, Allah'ın kendisine verdiği Kur'an ile gece gündüz meşgul olan kimse, diğeri, Allah'ın kendisine verdiği malı gece gündüz harcayan kimse” hadis-i şerifini zikreder. Devamında Arapların nevâdirlerinden diye isimlendirdiği Arapların Kur'an-ı Kerimde zikredildiği yerlerden bahseder ve konuyla ilgili zikrettiği ayet-i kerimelerden bazılarının şu ayetler olduğunu söylemek mümkündür: ” De ki: “Ey inkârcılar!”¹⁸², “Bedevîler inkârcılık ve ikiyüzlülükte daha ileridedirler; Allah'ın resulüne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”¹⁸³

Devamında hutbede kıraatin iyi olmamasından, kıraatte dili tutulan yanlış okuyan kimselerden ve bu husustaki nadir durumlardan bahsederek hikâyeler zikrettiğini söylemek mümkündür.¹⁸⁴

18) Feraseti konu edinmiştir ve ferasetin doğruluğundan bahsederek Rasulullah (s.a.v)'in “Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o Allah'ın nuruyla bakar”¹⁸⁵ hadis-i şerifini zikreder, isabetli görüşleri över ve ”falan kimse parlaktır” anonim ifadesini zikrederek konuyu örneklendirir.¹⁸⁶

İsfahânî bu maddede ayrıca yabancı dildeki kelimelerden, birçok manaya gelen kelimelerden bahsetmektedir..¹⁸⁷

Akabinde uğursuz görülen eşyalardan, sayılardan, günlerden, gayptan haber vermekten bahseder.¹⁸⁸ Konuyla ilgili şu hadis-i şerif'i zikreder: ” Uğursuzluk çıkarmak şirktir, uğursuzluk çıkarmak şirktir. Bizden (istmeden kalbine uğursuzluk vehmi gelip de içinde bazı şeylere karşı nefret duyandan) başka, hiç kimsede bu olmasın. Fakat Allah onu (uğursuzluk çıkarmayı) tevekkülle giderir.”¹⁸⁹

¹⁷⁹ el-Âraf 7/204.

¹⁸⁰ el-Kamer 54/17.

¹⁸¹ el-En'am 6/19.

¹⁸² el-Kâfirûn 109/1.

¹⁸³ el-Felak 113/97.

¹⁸⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/279-288.

¹⁸⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/291.

¹⁸⁶ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/292.

¹⁸⁷ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/292-295.

¹⁸⁸ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/292.

¹⁸⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/292.

Devamında uğursuz sayılan şeylere ruhsat verilen durumlardan, yıldızlara göre ve günleri seçerek hareket etmekten sakındırmaktan, Araplar için uğursuz sayılan şeylerin isimlerinden, yazılardan bahsettiğini, kabartma-süsleme işlerini zikrederek konularla ilgili örnek söz ve şiirlere yer verdiğini söylemek mümkündür.¹⁹⁰

19) Rüya tevilinden bahseden Isfahânî konuyla ilgili şu hadis-i şerif'i zikreder: *"Müminin rüyası, nübüvvetin kırk altı bölümünden birisidir."*¹⁹¹ devamında yine konuyla alakalı Yusuf Sûresi 4. ayeti zikreder: " Bir gün Yûsuf, babasına demişti ki: *"Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm."*¹⁹²

Devamında rüyadaki hurafelerden ve bu husustaki menkıbelerden bahsederek örnekler zikreder.¹⁹³

20) Bu maddede ilk olarak fen ilimlerinden bahsederek bu ilimlerin sınıflandırılmasını anlatmaktadır.

Devamında sırasıyla Arap ilimlerinden (şiir, mantık, sezgi, yıldız ilmi, neseb ilmi, fazilet ve kusurları ezberleme, at kullanma vb. şeklinde sıraladığı söylenebilir.), Rum ilimlerinden (dil bilgisi, yıldız ilimleri fotoğraf, resim, tasvir ilimleri vb. Şeklinde zikrettiği söylenebilir.), Fars ilimlerinden (siyaset, diller, ilimlerin tertibi gibi.), Yunan ilimleri (burada Isfahânî Yunanlıların el kantarı, topuz, usturlab, flüt tarzı enstürmanlar yaptıklarından, mühendislik ilimleriyle meşgul olduklarından bahseder), Çin ilimleri (işleme, boya, heykeltıraş, çizim gibi ilimleri zikreder.), Hint ilimleri (aritmetik ilimler, hint yazısı, tıp, oyma, satranç, biblo gibi ilimleri zikreder.), Türk ilimleri (Isfahânî, Türkler hususunda *"Araplar gibidirler"* ifadesine yer verir ki Türklerin savaşları ve savaş aletlerinden bahseder.) ilimlerini anlatır.¹⁹⁴

Maddenin devamında Arap rumuzlarından bahseden Isfahânî bunları 25 alt başlıkta anlatmaktadır.¹⁹⁵

2. Kısım:

Ragıp el-Isfahani bu kısmı dört bölüme ayırmış ve sırasıyla; valilik-yöneticilik, yöneticilere tabi olan kimselerin durumları, kadı ve şahitlerin durumları ve tesettür ve

¹⁹⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/297.

¹⁹¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/306.

¹⁹² Yusuf 12/4.

¹⁹³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/306-310.

¹⁹⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/311-324.

¹⁹⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/315.

son olarak eski zamanda uygulanan köleliğin durumlarından nasıl muamele edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir.

1) Valilik-yöneticilikten bahseder. Yöneticide bulunması gereken özellikleri konu edinen Isfahâni anonim ifadelere sıkça yer vermiştir. Yöneticiliğin zor koşullarından, yönetici konumunda olan kimselerin yapması gereken ve kaçınması gereken davranışlardan bahseder ve burada Muâviye (r.a)'ın şu sözünü zikreder:

"Yönetici yalancı olmamalıdır, çünkü iyilik vaad etmişse ümit etmemiş, şer vaad etmişse de nasihat etmediği için korkmamış, aldanmamıştır ve nasihatsız vasilik olmaz."¹⁹⁶

Allah ve Rasulüne itaatin gerekli olduğundan bahsederek bu mevzuyla alakalı Nisa Sûresi 59. ayeti zikreder: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir."¹⁹⁷

Liderlik vasfını kaybetmeyen kimselerden, yönetici olan kimsenin etrafında toplanılmasından, birbirini takip eden liderlerden yani liderler hiyerarşisinden bahseder ve Ali b. Cehm'in şu şiirini zikreder (Basit)¹⁹⁸:

بَذَرُ السَّمَاءِ تَلْتُهُ الْأَنْجُمُ الرَّهْرُ

كَأَنَّهُ وَوَلَاةُ الْعَهْدِ تَتَّبَعُهُ

O (sultan)ve etrafını çevreleyen yöneticileri sanki

Gökyüzündeki dolunayı etrafındaki parlak yıldızları gibi

Devamında hiyerarşiye devam eden Isfahânî yönetici ve yönetici konumundaki kimselerin de üzerinde bulunan yöneticilerden, bir topluluğun ruhunun topluluğun reisinin oluşturduğundan, başkanları kendi içerisinde olan toplumlardan, bir topluluğa başka bir topluluktan başkanın gelmesinden, başkan olarak görev yapan hâkimin özelliklerinden, fakir bir kimsenin liderliği devralmasından, nefsinin isteği doğrultusunda başkanlık yapan kimseden, başkan olan kimseye yapılan bağlılık sözünden, vali olan kimsenin tebaası için olan varlığından, topluluğun iyiliğinin topluluğun lideri ile alakasından, liderlerin adaletli olmasıyla şehirde ve o toplumda bereketin olacağından, bunun tam tersi durumunda ise yani başkanın adaletsiz davranması durumunda halkının ve o beldenin verimsiz olacağından, bütün işleri ıslah sahibi kimselere devretmekten, işleri koruma muhafaza etme yetisine sahip kimselere

¹⁹⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/325.

¹⁹⁷ el-Leyl 92/59.

¹⁹⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/329.

emanet etmekten, işleri feraset sahibi hayırlı kimselere emanet etmekten, yönetim işi kendisine devredilen başkanın yapmış olduğu kabahatler sebebiyle bu işten alınmasından ve kabahatlerinden dolayı özür beyanında bulunan yöneticinin ahvalinden, yönetici seçerken yönetme maharetine sahip olan yöneticileri seçmeye teşvik etmekten, adaletsiz ve sert yöneticilerden, heybetli ve rağbet gören yöneticilerden, yumuşak ve kibar yöneticilerden, dinine saygı gösteren yöneticiye teşvik etmekten bahseder ve bu konuda Erdeşir'in sözünü zikreder ki şu şekilde olduğunu söylemek mümkündür: *"Din ve meliklik kardeştir, biri diğerinin vazgeçilmezidir. Din bir üs ve meliklik(yöneticilik) bir muhafızdır, yok edilmiş bir üssü yoksa bir bina yıkılmıştır ve bir muhafızı yoksa melik boşluktadır"*¹⁹⁹, saygılı yöneticiden, halk arasında bölücülük ayrımcılık yapmaktan sakındırmaktan bahseder ve iffetli ve emanete riayet eden yöneticiyi över.²⁰⁰ Bu hususta yine ayet-i kerimeler, hadis-i şerif ve bazı kimselerin sözlerini zikreder. Şu şekilde örneklendirebiliriz: Nahl Sûresi 9. ayeti zikreder: *"Doğru yol Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileyseydi hepinizi doğru yola iletirdi"*²⁰¹ Devamında Rasûlullah (s.a.v)'in *"Güvenilir olmayanın imanı da yoktur"*²⁰² hadisini, İbn Ârâbî, Câhız ve Muâviye'nin sözlerini zikreder.²⁰³

Bu kısmın devamında şehirlerde, yerleşim yerlerinde işler yapan başkanları medih eder, dünyadan kendini soyutlayan, elini eteğini çeken başkan eleştirir, başkan olmak için ısrarcı olan kimseden sakındırır, katı kalpli yöneticilerden, yaşamı kederli olan yöneticilerden, önde gelen kimselerin ölüm anında pişmanlıklarını dile getirmesinden, başkanlık yapamayacak olan kimselerden, ihsan sahibi kazançlı yöneticiye teşvik etmekten, görevinden alınması ile insanların üzüntü duyacağı yöneticiden, görevden almanın zorluğundan, görevden alma yetkisi kendisinde olan kimselerden, yönetimde görevden alınma durumuna gelen yöneticilerin durumunda, yönetmekten aciz olan kimselerden, iyi ahlak sahibi olmayan yöneticiyi eleştirmekten, akli başında hareket eden yöneticiden, adaletsiz yöneticilerin özelliklerinden, yönetim işlerinin iyi ve kötü yönlerinden, samimi bir şekilde öğüt veren yol gösteren başkan yardımcılarının kısacası yönetici ile alakalı durumların hemen hemen hepsinin izahına değindiğini söylemek mümkündür.²⁰⁴

2) Bu bölümde Râğıb el-İsfahânî teb'a dan yani halk kesiminden yöneticiye tabi olan kimselerden bahseder ki konuyla ilgili şu ayet-i kerimeye yer verir: *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir*

¹⁹⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/348.

²⁰⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/353.

²⁰¹ en-Nahl 16/9.

²⁰² Beyhakî, *Şuab*, 7, 217-218/4896

²⁰³ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/353.

²⁰⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/353.

hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir."²⁰⁵

Bölümün devamında ise yöneten kimsenin evrensel olması ve iyilikle yönetmesini konu edinerek Taha Sûresi 44. ayeti zikreder: “Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer.”²⁰⁶ yönetici konumundaki kimselere tazimi konu edinir ve hürmet gösteren kimseleri över, yöneticilerin meclisinde yöneticiden başka kimselerin bulunması halinde diğer kimselerden ziyade yönetici olan kimseye tazim etmek gerektiğinden, yönetici konumundaki kimselerin meclisindeki tavırlardan bahseder ve şu anonim ifadeyi zikreder: “Padişahın yanına kör gidip sağır çıkmak gerekir”²⁰⁷, yönetici ile konuşurken düşünceli tavırlardan ve kelimelerden kaçınmak gerektiğinden, yöneticilere atılan iftiralar, yöneticilere yakın olmaktan uyarmaktan, yöneticinin işlerine karışılmasını sakındırmaktan, yönetici kimselerle iletişimin adabından, Yönetici ile övünmekten, yöneticiye tabi olmakla övünmekten, yönetici olan kimsenin yolunu tutmaktan, kararsız yönetici lafızlarından, yöneticinin taatinden çıkmakla yöneticiyi tehdit etmekten ve bu durumla övünmekten, yöneticilere sabretmeye teşvik etmekten, yöneticilerin kendi istekleriyle yükselmek istemesinden ve bu durumdan ötürü tövbe ettiklerinden bahseder.²⁰⁸

Bu madde ile alakalı konulardan da anlaşılacağı üzere diyebiliriz ki halk ve yönetici arasındaki muamelelerin usul ve adaplarından bahsetmektedir.

3) Hâkimler ve şahitler hakkında sözlerde ve nasihatlerde bulunarak başlar ve hâkimliğe yönelmek isteyenlere tembihleri konu edinir.

Bu husustaki görüşleri insanlar arasında bu işi icra ederken düzeltme halletme, yoluna koyma şeklinde olmasıdır. Devamında, konuşurken kelimayı kısa tutmaktan, işlerinde akıllı, uyanık olan ve işleri bu şekilde icra etmekten bahseder.

Yine burada hâkimlerin doğruluk üzerine olmasından içtihadı önem vermesinden, emirlerdeki tercihlerde birbirine yakın durumlarda daha iyi olan hangisi ise o kural ile iş yapılmasından bahsederek bu durumlara teşvik eder.

Yönetmekle alakalı zikrettiği şiirlerden birisinin şu şiir olduğunu söylemek mümkündür²⁰⁹ (Kâmil):

²⁰⁵ el-Leyl 92/59.

²⁰⁶ Kur'an Meâli (Erişim 16 Ağustos 2022), DİB, 20:44.

²⁰⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/385.

²⁰⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/382-397.

²⁰⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/412.

أشكـل وزيرك أنه ركال

قل للخليفة يا ابن عم محمد

Ey Muhammed'in kuzeni Halifeye söyle

Vezirini bağlasın, zira o sürekli tekmeliyor

Devamında zulüm ile hükmedenleri eleştirmekten, hâkimin şahitliğini reddeden ve hükmüne karşı çıkan kimselerden, şahitliği reddeden kimselerden, şahit olması sebebiyle başkasının husumetine maruz olacak kimsenin şahitlikten vazgeçmesi durumundan, şehadete zorbalıkla ısrar etmekten, zorla yapılan şahitlikten bahsederek Nehşel b. Dârim'in'in sözünü zikreder: “*Basra'da yalancı şahitlik yapan şeyhler vardı, bunların bir kısmı bir dirhem şart koştu, bir kısmı da şahitlik etti ve durumları dört idi.*”²¹⁰, hâkimin işindeki sınırlarını detaylıca açıklamaktan bahseder.²¹¹

4) Tesettürden, örtüden ve geçmiş zaman uygulaması olan kölelikten, kölelerin efendisine karşı tutum ve davranışlarından bahsettiği söylenebilir.

Şöyle ki bu maddede Isfahani tesettürden bahsetmekte ve bu konuda teşvik etmektedir. Tesettürü tavsiye edip, teşvik ederek över ve tesettürün zorluğundan, örtüye tesettüre karşı eleştirileri olan kimselerden bahseder.

Bir yere gitme âdâbını anlatır ve bu hususta birçok ayet-i kerime zikreder, bir tanesini örneklendirecek olursak; Nur Sûresi 27. ayeti zikrettiğini söylemek mümkündür: “*Ey iman edenler! Kendinizi tanıtip izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız.*”²¹²

Bahsettiği diğer bir mesele ise “gılman”²¹³ meselesidir ki eski zamanda olan bir uygulamadır. Gılman olan kimselerin, efendilerine karşı nasıl davranması gerektiğinden onlara karşı görev ve sorumluluklarından, efendi olan kimsenin hizmetinde bulundurduğu kölesine karşı tutum ve davranışlarından, onlara karşı ihsan üzere davranmaya teşvik etmekten, nezaketli olmaktan, efendinin hizmetçisini eleştirmesinden ve övmesinden, efendisine karşı çıkan kölenin durumundan ve bunlarla ilgili âdaplardan bahseder.²¹⁴

3.Kısım:

²¹⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/418.

²¹¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/398.

²¹² Kur'an Meâli (Erişim 16 Ağustos 2022), DİB, 24:27.

²¹³ Bk. Mustafa Zeki Terzi, “Gulam”, (1996), 14/180-184.

²¹⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/422.

İsfahânî bu kısımda insaf, zulüm, yumuşaklık, af, azarlama, düşmanlık, haset, tevazu, kibir ve bunlarla alakalı hasletlerden bahseder. 6 maddeye ayırır.

1) İnsaf ve zulümden bahseder. İlk olarak Hakk'ın gelmesi ile batılın zâil olacağından bahseder ve şu ayetleri zikr eder: "*Bilâkis biz, hakkı bâtılın başına çarparız da onun işini bitirir; bir de bakarsınız ki bâtıl yok olup gitmiştir. (Allah'a) yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!*"²¹⁵ "De ki: "*Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur.*"²¹⁶, izahının devamında adaleti medih eder, zulmü zem eder ve zulümden sakındırır. Şu ayetleri zikr eder: "*Siz hangi hayrı yapmanız ve hangi adakta bulunsanız şüphesiz onu Allah bilir. Zalimlerin ise (gerçek ve samimi) yardımcıları yoktur.*"²¹⁷, "*Allah dileseydi onları elbette (aynı inançta) tek bir ümmet yapardı, fakat O kimi dilerse onu rahmetine kavuşturur; zalimlerin ise ne bir velisi (arka çıkana) ne de bir yardımcısı olacaktır.*"²¹⁸ "Yaklaşan gün konusunda onları uyar; *çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak; zalimlerin ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatchisi olacaktır.*"²¹⁹, "*Zalimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar. Allah'tan başka dostlarınız olmadığına göre bir yerden yardım da göremezsiniz!*"²²⁰, "*Sonunda zulmeden kavmin kökü kesildi. Her türlü övgü, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur.*"²²¹, "*Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış;*"²²², "*Cennet ehli cehennem ehline, "Biz rabbimizin bize vaad ettiğini gerçek bulduk; siz de rabbinizin size vaad ettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenir. "Evet!" derler. Ve aralarından bir duyurucu, "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!" diye bağırır.*"²²³

Mazlumların çağrısına kulak vermekten bahseder ve bu konuda uyarılarda bulunur, zalimlerin cezalandırılması hızından bahsederek şu ayetleri zikreder: "*Ne sizin kuruntularınız, ne de Ehl-i kitabın kuruntuları... Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz.*"²²⁴, "*İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda ibret vardır.*"²²⁵, "*Oysa biz, bolluk içinde azmış nice şehir halkını helâk etmişizdir. İşte yerleri!*

²¹⁵ el-Enbiya 21/18.

²¹⁶ el-İsrâ 17/81

²¹⁷ el-Bakara 2/270.

²¹⁸ eş-Şurâ 42/8.

²¹⁹ el-Mümin 40/18.

²²⁰ el-Hud 11/113.

²²¹ el-En'am 6/45.

²²² el-İbrahim 14/42.

²²³ el-Âraf 7/44.

²²⁴ en-Nisa 4/123.

²²⁵ en-Neml 27/52.

Kendilerinden sonra oraların pek azında oturulabildi; hepsi bize kalmıştır. ²²⁶ " ,*"Andolsun, bunu bir ibret levhası olarak bıraktık; ibret alacak yok mu?"* ²²⁷ "

Zayıfları ezen kişiden, en büyük zulmün zayıflara yapılan zulüm olduğundan, yetkili yönetici konumundaki kimseleri zulümden nehyetmekten, mazlumlara teskin için zâlim olan kimselerin cezalandırılacağından, yeryüzündeki adaletsizlikten, zalim olmaktan ve zulme uğramaktan kaçınmaktan, zulüm ile özdeşleştirilen kimselerden, kendisinden zayıf olan kimselere haksızlık yapan ve bundan rahatsızlık duymayan kimseleri zemmetmekten bahseder ki yine devamında konuyla ilgili ayeti kerimeler hadis-i şerifler zikreder.

Adaletsizliği cezalandırma yetkisinden bahsederek ayetler zikreder. Şu ayetle örneklendirebiliriz: *"Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Allah'ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler."* ²²⁸ , *"Haksızlığa uğradığı için karşılık verenlere gelince, onlar aleyhine bir yol tutulamaz."* ²²⁹ , *"Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."* ²³⁰

Yine zulmü zemmederek konuyla alakalı birçok ayet ve hadis zikretmesiyle beraber " *مَرْتَعُهُ وَخِيمٌ* , *Korkunç yer*" anonim ifadeye yer verir.

Devamında zulüm karşılığında sessiz kalan, bu durumu umursamayan kimselerden, zulmün olma ihtimalinden dahi sakındırmaktan, adaletin zayıflaması sebebiyle insanlar arasında zulmün yaygınlaşmasından, insaftan alıkoyanları eleştirmekten bahseder. ²³¹

2) Bu maddede değindiği konuların şunlar olduğunu söylemek mümkündür:

Yumuşaklığı övmek, öfkesine-kızgınlığına hâkim olmak, merhametin fazileti, affetmenin ve özür dilemenin faziletini konu edinir. İsfahani "hilm" den hilm vasfının sınırlarından bahsederek bu maddeye giriş yapar. Devamında ise yüce kimselerin yumuşaklık ve hilm özelliklerini kendilerinin uyguladığından, yumuşaklığı yüklenmek, davranışı haline getirmek ve yumuşak davranmaya teşvik etmekten, öfkeyi kontrol etme erdeminden, sinirliyken sakinleşmekten, kendisini büyük görerek gadaplanan kimseden, öfkenin zararlarından, öfkesinden sonra özür beyan eden kimseden, öfkeyi terk etmeye teşvik etmekten bahseder ve insanları güzel huylu olmaya teşvik eder.

²²⁶ el-Kasas 28/58.

²²⁷ el-Kamer 54/15.

²²⁸ eş-Şuarâ 26/227.

²²⁹ eş-Şûra 42/41.

²³⁰ el-Leyl 92/148.

²³¹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/442-445.

Akabinde Cahil kimselerle tartışmaktan sakındırır ve bundan kaçınanları medheder., Kötü kimselere karşı sabrı tavsiye etmekten ve bu tavrı sergileyenleri övmekten, merhameti teşvik etmekten ve merhametin derecelerini izah etmekten bahsederek her bir konu için farklı ayetler, hadis-i şerifler zikretmektedir.

Affetmek üzerine teşvik ederek şu ayetleri zikrettiğini söylemek mümkündür: "*İçinizden yardım sever ve zengin olanlar akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere artık bir şey vermeyeceğiz diye yemin etmesinler. Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.*²³²" *Ehl-i kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah hükmünü ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoşgörün. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.*²³³

Affetmeye güç yetiren ve bundan mutluluk duyan kimseden, yetişkinlerin düşünmesi gereken iyi ve yanlış davranışlardan, güç elinde olup affeden kimseyi medih etmekten, içten pişmanlığını dile getiren kimsenin affedilmesinden, hatasını kabul etmeyen kimseyi eleştirmekten, geçmişteki hatalarını ezberleyen ve adeta o ezberi tekrar eden kimseleri uyarmaktan, hatasının farkında olan kimsenin hoş görülmesinden ve affedilmesinin gerekliliğinden, hatasını kabul eden kimsenin affedilmesini teşvik etmekten, hatasından vazgeçmeye teşvik etmekten, kasıtlı olmayan hatâen veya unutarak yapılan hatalardan, hatalı bir kimsenin bulunduğu topluluktan hatasından dolayı özür beyan etmesinden, hile ile abartılı sözler ile Allahın ismini zikretmek veya Allah'ı şahit tutmak suretiyle kendini affettirmeye çalışan kimselerden, sitem edip akabinden pişman olan kimselerden, özür dilemeye sebep olacak hatalardan kaçınmaktan, özür dilenmesi gerekmeyen durumlardan, özür dilemenin zorluğundan, hatası olmayan kimsenin özür dilememesi gerektiğinden, özür dilemesi gereken durumda özür beyan etmeyen kimsenin özürdan kaçındığı için özür beyan etmesinden, hatası olmayan kimsenin hata yapmış kimse gibi muamele görmesinden duyulan teessüften, iftiradan dolayı özür dileyen kimseden, iftira sözlerinden sonra yeterince yerine getirilmeyen özür beyanından bahsederek yine konuları izah için ayeti kelimeler hadisi şerifler, sözler ve şiirler zikretmiştir.²³⁴

3) Isfahâni bu maddede yumuşak davranılmanın suiistimal edilmesinden ve bu sebeple yumuşak davranılmanın ölçüsünün ayarlanmasından, gerekiyorsa bundan vazgeçilmesinden kibarlığın ve yumuşaklığın kötüye kullanılmaması için sakınılmasından, cehaletin giderilmesinden, yerli yerince yumuşak olmayı bilen kimsenin özür dilemek durumunda kalmayacağından, yumuşaklığın zararlı yönlerinden,

²³² en-Nur 24/22.

²³³ el-Bakara 2/109.

²³⁴ Râğıb, *Muhâdarât*, 1/455-460.

günahkar kimselere karşı sert davranılmasına müsaade edilmesi hatta teşvik edilmesinden, hatalı olan kimsenin çok geçmeden hatasının ikaz edilmesi gerektiğinden ve buna teşvik etmekten, katı kalpli kimselerin konuşmalarından ve bu kimselerde merhametin az olmasından, suçsuz kimselerin de günahkar kimseler sebebiyle sıkıntı yaşamalarından, başka bir güç kullanmadan karşısındakileri ikna ederek galip gelen kimseden ve bu kimselerin iyi bir özelliğe sahip olduğundan bahsederek bu konularla ilgili aktarımlara yer verir.²³⁵

4) Düşmanlıktan, insanların düşmanlık yönelimlerinden sakınmalarının gerekliliğinden, dostluk göstererek gizli düşmanlık yapmak suretiyle insanları kandırmaktan sakındırmaktan, kahredici düşmanlıktan sakındırmaktan, haksızlık ettiği kimselerden yardım talep etmekten sakındırmaktan, fırsatların çıkmasını istemek ve fırsatlar için hamdetmekten, dışarda yumuşak davranıp yumuşak biri olduğunu gösterip bununla övünen ve içten düşmanlık gösteren kimseden, bakış açısından dahî düşman olup olmadığı anlaşılan kimselerden, düşman olan kimsenin özelliklerinden, gizli düşmanın özelliklerinden ve bunlara karşı uyarmaktan, sebepsiz düşmanlıktan nehyetmekten, fiil ile düşmanlıktan, kinden ve kinin boyutlarından, kinin oluşturabilecek durumlarından, kinin zararlı taraflarından, düşmanlık sebeplerinden, bahseder.²³⁶

5) Isfahâni bu maddede haset ve hasedin sınırlarından bahseder. Günahlar arasında hasetten hasedin özelliklerinden, hasetten kaçınmak gerektiğinden bahsederek sözlere ve hadislere yer verir. Mesela Hz. Peygamber (s.a.v)'in: "*Haset, ateşin odunu yediği gibi kişinin iyiliklerini yer*"²³⁷ hadis-i şerifini zikreder.

Akabinde hasedin tatmin edilemeyeceğinden, sahibine zararlı olacağından, haset sahibi kimselerin zorluğundan, gıpta edilen kimselerin faziletlerinden, insanların gıpta edilen kimseler olması için dua etmeleri gerektiğinden, gizlice haset etmekten ve bunun zelil bir durum olduğundan, haset etmeyen ve bu sebeple huzurlu bir yaşam süren kimseden, haset etmeyen kimseyi medhetmekten, haset ve düşmanlık arasındaki kıyastan, hasedi iyi bulan ve iyi bulmayan kimseleri konu edinerek konularla alakalı ayetlere, hadislere, şiirlere ve sözlere yer vermektedir.²³⁸

6) Kibir ve tevazu hususlarını konu edinmiştir. Tevazu ve kibrin sınırlarından, tevazunun fazileti ve tevazuya teşvik etmekten, büyüklenmeyi eleştirmekten ve bundan ne nehyetmekten bahsederek şu ayetleri zikreder:” *Artık kıyamet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin. Büyüklük*

²³⁵ Râğıb, *Muhâdarât*, 1/500-503.

²³⁶ Râğıb, *Muhâdarât*, 1/503-519.

²³⁷ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Riyâzu's-sâlihîn*, (No: 1573).

²³⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/519.

*taslayanların kalacağı yer cehennemde değil midir?*²³⁹, " Hiç kuşku yok ki Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir. O, ululuk taslayanları sevmez."²⁴⁰, büyüklenmenin sebeplerinden, nail olduğu bir iyilikten ötürü büyüklenen kimseyi eleştirmekten, yardım edip büyüklenenden, kendini beğenmişliği ve bunun bütün özelliklerini eleştirmekten, kibre benzeyen zilletlerden, mütevazılığı medhetmekten bahseder.

Alçakgönüllü olmak, insanların ihtiyaçlarını gidermek ve yüklerini taşımaktan, ailesinin bakımında mütevazı olmaktan, büyüklere hürmet göstermekten, nefsinin isteklerini yerine getiren kimseyi eleştirmekten, tevazuda ifrattan sakınmak gerektiğinden bahseder.²⁴¹

4.Kısım:

Bu kısımda, yardımseverlikten, ahlaktan, mizah, hayâ, emanet, hıyanet, yükseklik ve zelillikten bahsetmektedir. 7 maddeye ayırır.

1) Bu maddede komşuluk haklarından ve yardımseverlikten bahseder. Düşünceli, yardımsever komşu olmaya teşvik ederek şu ayeti zikreder: " Allah 'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş'a, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."²⁴²

Devamında komşuyu incitmemek gerektiğinden, komşular arası iyi ilişkilerden ve yardımsever olmaktan, zor gününde ve neşeli gününde komşusunun yanında olmaktan, komşusuna ikram eden ve ona yardım eden kimse yemedi etmekten, komşunun malının koruyucusu ve iyiliği için düşünen kimse olması gerektiğinden, komşunun malını telef etmemekten ve telef etmeye çalışan kimselerden korunması gerektiğinden, kiracı ve ev sahibi arasındaki adaptan, zor günlerinde komşusuna yardım etmekten, komşularla muamelede iyi olmaya teşvik etmekten, elinde imkânı olduğu halde yardım etmeyen kimseyi eleştirmekten, komşusuna sıkıntı verenlere duyulan teessüften, yardımsever olmamanın zelil bir durum olduğundan kısacası komşular arasında olması ve olmaması gereken adap kurallarından bahseder.²⁴³

2) Güzel ahlâk sahibi olmak ve bunun zıttı olan iyi ahlak sahibi olmamaktan bahseder. Güzel ahlâk sahibi olmaya teşvik ederek ayetler zikreder. Örneğin: "*Kolaylığı*

²³⁹ ez-Zümer 39/60.

²⁴⁰ en-Nahl 16/23.

²⁴¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/531.

²⁴² el-Leyl 92/36.

²⁴³ Isfâhânî, *Muhâdarât*, 1/546-566.

seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!"²⁴⁴, devamında şu anonim ifadeye yer verir: "Cömert kişi hakkı gözetir ve söze itibar eder."²⁴⁵

Konuyla alakalı sözlerle yer veren Isfahânî Cafer b. Muhammed'in şu sözünü zikreder: "Güzel ahlak îmar edilmiş diyara benzer."²⁴⁶

Akabinde ahlaki güzel olmayan kimsenin eleştirilmesinden, kötü ahlâk sahibi kimselere tahammül etmeleri sebebiyle medhedilen kimselerden, düşmanlığı terk etmenin zor olduğundan ancak bu sebeple kişinin manevi mertebeleri kat edeceğinden, yaratılışında kusuru görmemek gerektiğinden, herkesin yaratılışındaki özüne döneceğinden ve bu hususlarla ilgili konulardan bahsetmektedir.²⁴⁷

3) Mizahtan, güldürmekten bahseder ki, gülmenin faydalı ve zararlı yönleri hususunda yazmıştır. Şakadan, açıklanması izah edilmesi uygun olmayan şakalardan sakınmak gerektiğini konu edinir. Mizahı kısa tutmayı methettiğini söylemek mümkündür.

Zikrettiği ayetlerden birisi Furkansûre 72. ayettir: " Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler."²⁴⁸, mizah hakkındaki atasözlerinden bahseder, yerinde olan ciddiyetten ve yerinde yapılan mizahtan bahsederek bu durumları medheder, çok gülmekten nehyedip bu durumu zemmederek şu ayeti kerimeyi zikreder: " İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaştırmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır."²⁴⁹, eğlence mesleğiyle ilgilenmekten bahseder.²⁵⁰

Hayâlî kimseleri över, yanlış durumları zemmeder ve bu konuyu anlattıktan sonra alçakgönüllü olmaktan bahsederek konuyla alakalı şiirlere, sözlerle yer verir.²⁵¹

Yer verdiği şiirlerden birisi şu şekildedir (Basit):

وَأَوْجُهُ فَنِيَانٍ حَيَاءً تَلْتَمُوا عَلَيْنَهُنَّ لَا خَوْفًا مِنَ الْحَرِّ وَالْبَرْدِ

Gençler, yüzlerini yoldan çıkmasınlar diye (kadınlardan) örttüler

Sıcaktan ya da soğuktan korktukları için değil.²⁵²

²⁴⁴ el-Âraf 7/199.

²⁴⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/546.

²⁴⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/546.

²⁴⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/566-572.

²⁴⁸ el-Furkan 25/72.

²⁴⁹ el-Hadid 57/16.

²⁵⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/572-577.

²⁵¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/572-594.

²⁵² Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/590.

5) Emanet ve hıyanetten bahseder. Emanete riayet etmekten ve emanete riayete teşvik etmekten bahsederek hıyanetten sakındır. Vefa'ya teşvik eder ve bunu medheder, insanlardan vefalı kimselerden, insanlar arasında vefanın azalmasından ve hıyanetin özelliklerinden, hıyanetin içeriğinden bahsederek bu durumu zemmeder, hıyanetin kendi sahibine hızla dönmesinden, hıyanet ile vasıflanan kimsenin özelliklerinden, kötü zandan ve bunun kötü bir şey olduğundan, insanları töhmet altında bırakmaktan sakındırmaktan, nifakın hakikatinden, nifak ile vasıflanan kimselerden, nifaktan zem etmekten bahsederek bu konularla alakalı ayet-i kerimeler hadisi şerifler sözler ve şiirler zikreder.²⁵³

6) İnsanları onurlandırıcı, yükseltici müsabakalardan, şeref ve şandan, mertlik ve yiğitlikten, nefsi yanlış işlerden muhafaza etmekten bahsettiğini söylemek mümkündür.

Devamında ise faziletli işler yapan kimseleri gıpta etmeye teşvik etmekten, onur, saygınlık, şeref gibi hasletlerden, saygınlık yollarını kolaylaştırmaktan, yüceliği korumaktan, birçok güzel fazilet kendisinde olan kimselerden, özsaygıya teşvik etmekten, nefsinin emirlerini terk eden kimsenin buna hamdetmesinden, çeşitli asil, güzel davranışlardan ve bu davranışları övmekten bahseder.²⁵⁴

7) Zararlardan, faziletli kimselerden ve zıddından, öfkeden bahsederek konularla alakalı ayeti kelimeler hadisi şerifler ve şiirler zikreder.²⁵⁵

5.Kısım:

Babalık, evlatlık bu iki durumun özelliklerinden ve akrabalarından bahsederek bu kısmı dört maddeye ayırır:

1) Burada kız ve erkek evlatlardan bahseder.²⁵⁶ Evlatların menfaatlerinden, zararlı olabilecek yönlerinden, yaptıkları işler sebebiyle anne babasına hayırlı olan evlatlardan, ebeveynlerin evlatlarına şefkatinden, evlatlar için katlanılan zorluklardan, evlada karşı duyulan muhabbetten, babanın evlatlarına ve evlatların babalarına olan muhabbetlerden, kişinin evlatları için sorumluluklarını yerine getirmesinden, kişinin ebeveyni için sorumluluklarını yerine getirmesinden, büyük ve küçük çocuğun faziletlerinden, sırasıyla erkek-kız evladın faziletlerinden, kız evlatlara olan muhabbetten (İsfahâni bu kısımda cahiliye adetleri döneminde kız evlatlarına olan yanlış muamelelerden bahseder, bu durumu zemmeder ve konuyla ilgili hadis-i şeriflerden örnekler zikreder.), evlatları terbiye etmekten, anne babanın evlatları

²⁵³ İsfahâni, *Muhâdarât*, 1/594-606.

²⁵⁴ İsfahâni, *Muhâdarât*, 1/606.

²⁵⁵ İsfahâni, *Muhâdarât*, 1/637.

²⁵⁶ İsfahâni, *Muhâdarât*, 1/667.

üzerindeki haklarından ve bunları gözetmeleri gerektiğinden, evlatların anne babaya olan sorumluluklarının hakikatinden, anne babaya karşı gereklerini yerine getirmeyen evlatlardan, babasıyla münakaşa eden evlattan bahsederek bu durumu zemmetmekten, annelerin çocukları üzerindeki etkisinden, yetim olan kimselerden bahsederek konularla ilgili detaylı aktarımlara yer verdiği konuları ayetler, hadisler ve şiirler ile örneklendirdiği söylenebilir. Bu örneklendirmelerden bazılarının şu şekilde olduğunu söylemek mümkündür:

Mesela evlatların faziletiyle alakalı Nisa Sûresi 11. ayeti zikretmektedir: “*Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz.*”²⁵⁷

Devamında aynı konuyla alakalı şu anonim ifadeye yer verir: “*Bir kimseye sağlık, güvenlik ve akıldan sonra verilen en iyi şey, hoş bir çocuktur.*”²⁵⁸

Hayırlı evlatlardan bahsettiği hususta hadis-i şerifler zikretmekte ve hadis-i şeriflerin akabinde Ömer (r.a)’ın şu hikâyesini zikretmektedir: “*Ömer(r.a) bir adama bir şey verdi ve ona dedi ki: Oğulların sana hizmet etti mi, O da dedi ki: Bilakis Allah beni onlarla zengin etti.*”²⁵⁹

Evlatlarla ilgili Şûra Sûresi 49. ayeti zikreder: “*Göklerin ve yerin egemenliği Allah’a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.*”²⁶⁰

Cahiliye dönemindeki cahil tutumlardan bahseder ve konuyla alakalı Nahl Sûresi 58. ayeti zikreder: “*Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir.*”²⁶¹

Akabinde konuyla ilgili şu şiiri zikreder (Recez)²⁶²:

عَضْبَانُ أَنْ لَا نَلِدَ الْبَنِينَ

مَا لِأَبِي حَمْزَةَ لَا يَأْتِينَا

Ebü Hamza'nın bize gelmeme sebebi nedir?

Kız çocuklarına olan kızgınlığındandır

İsfahânî câhiliyyedeki bu tutumların Rasûlullah Efendimiz (s.a.v) gelinceye kadar devam ettiğini Rasûlullah Efendimiz (s.a.v)’in bu tutumdan insanları nehyettiğini

²⁵⁷ el-Leyl 92/11.

²⁵⁸ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/667.

²⁵⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/669.

²⁶⁰ eş-Şûra 42/49.

²⁶¹ en-Nahl 16/58.

²⁶² İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/680.

rivayet ederek Rasulullah (s.a.v) Efendimiz'in bu husustaki “مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ”²⁶³,
 “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz”²⁶⁴” hadis-i şerifini zikretmektedir.²⁶⁵

2) Burada yine babalıktan ve günümüz tabiriyle ailelerin vasıflarından bahsetmektedir. Babalık faziletlerinden, onurlu ve soylu olduğu için övülen kimselerden, türlü türlü şerefleri zikretmekten, evladın babasına benzemesinden, babasının yaptığı işler sebebiyle ziynetlenen kimseden ve yine muhtelif vasıflarla alakalı konuların detaylarından bahseder.²⁶⁶

3) Bu maddede çağırma adabından bahseder ki konuya Ahzab Sûresi 5. ayeti zikrederek başlar: “Evlâtlıklarınızı babalarının soyadlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz. Allah çok bağışlayıcı ve ziyadesiyle esirgeyicidir.”²⁶⁷ konuyla ilgili çokça hadislerle yer vermektedir.

Akabinde Arap adetlerinde çokça yaygın olan hatta bir kullanım tarzı durumuna geldiği söylenebilen; kişiyi babasının ismi ile çağırma durumlarını izah eder. Yine devamında nispet ettirerek tariz yapmaktan, kişilerin bu şekilde bilinmesinden, kabilelere nispet edilmekten bahseder. Çağırılan kişinin icabetiyle alakalı ve konuyla alakalı diğer muhtelif mevzulara yer verdiğini söylemek mümkündür.²⁶⁸

4) İsfahani bu maddede sıla-ı rahimi²⁶⁹ konu edinir ki zikrettiği sözlerden biriside Câfer b. Muhammed'in sözüdür: “Akrabalık bağlarını korumak, kıyamet gününde hesabı kolaylaştıracaktır.”²⁷⁰ devamında akraba ziyaretinin faziletinden, ilişkilerin koparılmamasından, akraba ziyaretine teşvik etmekten, akrabaları merhametle gözetmekten, akrabalarla ilgili karşılıklı sorumluluk ve görüşme adâblarından bahsederek konularla ilgili hadis-i şerifler, ayet-i kerimeler, şiirler zikreder ve bu aktarımlardan birisi Arâbî'nin “Allah'ı râzı eden ailesini sevendir”²⁷¹ sözüdür.

²⁶³ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/682.

²⁶⁴ Nevevî, *Sâlihîn*, (No: 895)

²⁶⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/683.

²⁶⁶ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/694.

²⁶⁷ el-Ahzab 33/5.

²⁶⁸ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/737-748.

²⁶⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/747.

²⁷⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/749.

²⁷¹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/749.

4.1.2. İkinci Kitap

İsfahânî eserin bu bölümünde 6, 7, 8, 9, 10, 11. kısımları zikretmiş ve bunları alt başlıklarla detaylandırarak ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifler, şiirler ve sözler ile izah etmiştir. Bu izahlardan bahsedecek olursak;

6.Kısım:

Altıncı kısımda İsfahânî'nin, şükür, gizem, gıybet, dualar, hediye, tebrikler ve hastalık konularından bahsetmiş ve bu kısmı yedi bölüme ayırmıştır.²⁷²

Bu başlıkları şu şekilde ifade edebiliriz:

1) Şükürün hakikati hakkında gelmiştir ve konuyla ilgili ayetler zikrettikten sonra Ömer b. Abdulaziz'in şükürle ilgili şu sözünü zikreder: “*Nimetleri hatırlamak şükürdür.*”²⁷³, şükürün mahiyetini anlatarak ayeti kerimeler ile izah edip, şükürün gereklerini, küfrün kötülüğünü, nimetlerin artmasının şükre bağlı olduğunu, şükretmeyen kimselerin mahrum kalacağı durumları örneklerle anlatmaktadır. Örneğin nimetlerin artmasının şükre bağlı olduğunu konu edinir ve İbrahim sûresi 7. ayeti zikreder:” *Hani rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!’ diye bildirmişti.*”²⁷⁴

Şükretmekle ilgili zikrettiği şiirlerden birisinin Buhturî'ye ait şu şiir olduğunu söylemek mümkündür (Tavil)²⁷⁵:

شُكْرًا تَصَادَرُ عَنْهُ أَلْسُنُ الْعَرَبِ

لَأَشْكُرَنَّ لِلْوَحِّ فَضْلَ نِعْمَتِهِ

Ziyade nimetinden dolayı Nuh'a teşekkür ederim

Araplar arasında dilden dile dolaşan bir teşekkürle

2) Medih ve medhin hakikati ve bunun zıttı olan hiciv ve hicvin türevlerinden bahseder. Daima iyilikle, övgü ile anılmaktan, şiir tenkit ve lafızlarından, mütevazilikten hoşlanan ve övülmekten sakınan kimselerden, erdem sahibi kimselerin övüldüğü takdirde verdikleri tepkilerden, kendini öven kimseyi uyarmaktan, kendini övmeye verilen ruhsattan, faziletleri yüksek olan kimselerin özelliklerinden, güzel vasıflarla övülen kimselerden istifade etmekten, güzel övgülerin mana ve içeriklerinden, lütfunun çokluğuna şükreden kimselerden ve bunlarla alakalı konulardan bahsetmektedir.

²⁷² İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/5.

²⁷³ İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/5.

²⁷⁴ el-İbrahim 14/7.

²⁷⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/7.

Şiir tenkit ve lafızlarından bahsettiği yerde zikrettiği beyitler arasında şu beyitte mevcuttur (Vâfir):

عَلَى الْعَوْرَاتِ مَوْفِيَةٌ دَلِيلُهُ

وَلِلشُّعْرَاءِ أَلْسِنَةٌ جَدَادٌ

Şairlerin keskin dilleri vardır

*İnsanların kusurları hakkında yeterli delilleri bulurlar*²⁷⁶

3) Gıybetten bahseder ki gıybetin zararları hususunda gıybet etmemek konusundaki hadisi şerifler ve ayeti kerimeleri zikreder. Konuyla ilgili Muhammed b. Ubeyde'nin şu sözünü de zikrettiğini söylemek mümkündür: “Gıybet; sözünü ettiğin kimse yanında olmadığına yaptıklarını çekiştirmendir.”²⁷⁷

Akabinde İnsanların kendisini gıybetten muhafaza etmesi gerektiğinden ve bununla ilgili nevilere bahsetmekte konulara ayetlerden, hadislerden, şiirlerden alıntı sözlerden rivayetlere yer vermektedir.

4) Selamlamak, dua, tebrikler hususunda açıklamalar yaptığı, selamlamaya teşvik ve selamlamanın fazileti hakkında bilgiler verdiği, selama mukabele etmeye teşvik etmekten, selamlamada kısıtlı davranan kimseyi (yani selam alıp vermeyi çok yapmayan kimse) zem etmekten, selamın ve telbiyenin mahiyetinden, musafahadan bahsettiği söylenebilir.

5) İnsanlara dua etmekten ve dua çeşitlerinden hatta Arap lisanlarında kalıplaşmış iyi mahiyette olmayan dua çeşitlerinden dahi bahsettiğini söylemek mümkündür. Yine konularla alakalı şiirlere, alıntı sözlere ve hikâyelere yer verdiği söylenebilir.²⁷⁸

6) Hediyelerden, hediyeleşmeden, buna teşvik etmekten, hediyeleşmenin faziletinden, hediyeleri kabul etmeye teşvikten, hediyelere mukabele de bulunmaktan, hediyeleşme adabından, usul ve esaslarından bahsetmektedir.²⁷⁹

7) Tıp, hastalıklar, klinikler hususunda bilgiler veriri ki ilk olarak tıbbın ve hastalıkların boyutlarından, yetenekli tabipleri methetmekten ve bu durumun zıddından, hastalıklardan korunmak amacıyla alınan önlemleri methetmekten, ölçüsü dengelenmediği takdirde hastalıklardan korunmak için alınan kişisel önlemlerin zararlarından, bu önlemlerin zorluğundan, yemeyi azaltmayı methetmek ve ne zaman çoğaltmak gerektiğinden, tokluğun zararının açlığın zararından fazla olmasından, oruç tutmanın sağlığı korumasından, uykunun faydasından, unutkanlığın zararlarından, hastalıkların nereden türediğinden, kanın az ve çok olmasından, tedavi yöntemlerinden,

²⁷⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/19.

²⁷⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/52.

²⁷⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/91-102.

²⁷⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/103.

ateşin özelliklerinden, kırmızı göz hastalığı (konjonktivitten), gut hastalığından, çıban ve deri hastalıklarından, nezle-soğuk algınlığından, şuruplardan, şiringadan, ilaçlar ile tedavi olmaya teşvik etmekten, Kuranı Kerim ve dualar ile tedavi olmaktan, tedavilerde dikkatli olmak gerektiğinden, doktor anekdotlarından, tıp kitaplarından, hastalıklara karşı şikayet etmemek gerektiğinden, afiyet ve sıhhatin faziletinden, hastalıklardan korunmaktan, hastaları ziyaret etmek gerektiğinden, hasta ziyaretlerinin adabından, hastalığa sebep olan illetlerden, tıpla ilgili muhtelif meselelerden bahseder ve konularla ilgili ayetlere, hadislerle, şiirlere, alıntı sözlere, anonim ifadelere yer verir.²⁸⁰

Tıp ile alakalı şu anonim ifadeyi zikrederek bölümü anlatmaya başladığı söylenebilir: “حَدُّ الطَّبِّ دَفْعُ الضِّدِّ بِالضِّدِّ” *Tıbbın sınırları zıddını zıddı ile defî etmektir*”²⁸¹

Diyet ile alakalı “Diyet sağlığın tabiatındandır”²⁸² anonim ifadesini zikreder.

Hastalıkların birçoğuyla alakalı şiirler anonim sözler zikrettiği söylenebilir. Soğuk algınlığı-nezle ile ilgili şu beytini zikretmek mümkündür (Basit)²⁸³:

وَنَزَلَةٍ كُنْتُ أَحْمِي وَجَهَ مَوْرِدِهَا فَفَاجَأْتَنِي عَلَى ضَرْبٍ مِنَ الْحُمْرِ
Mu'tad bir yerden (İnsanlardan) bana nezle bulaşmasına karşı korunuyordum
Ancak nezle bana hımarların birinden bulaştı.

Tedavi olmak ile alakalı şu anonim ifadeyi zikreder "Tedavi olun, çünkü Allah bir hastalık yaratmış ise ona deva olacak merhemini de yaratmıştır."²⁸⁴

Dualar ile tedavi olmaktan bahsederek bu hususta yapılacak dualar zikrettiğini söylemek mümkündür.²⁸⁵

7. Kısım:

Bu kısımda azim ve gayretten azimle çalışmaktan bahsetmektedir. Konuyu üç başlık altında izah etmiştir:

1) Himmet, işleri yerine getirirken ihtimam ve kararlılık göstermek hususunda izahlar yapar. Birinci kısmın ikinci maddesinde de azim ve kararlıktan bahsetmiştir ki

²⁸⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/116.

²⁸¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/116.

²⁸² Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/119.

²⁸³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/135.

²⁸⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/137.

²⁸⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/142.

buda eserde mükerrer konuların var olduğunu anlatır. Himmetten bahsederken şu anonim ifadeye yer verir:

ثَلَاثَةٌ لَا تُدْرِكُ إِلَّا بِرَفْعِ الْهَمَّةِ: عَمَلُ السُّلْطَانِ، وَتِجَارَةُ الْبَحْرِ، وَمُنَاجَزَةُ الْعَدُوِّ“

Üç şey ancak himmet ile olur; padişahın işi, deniz ticareti ve düşmanla mücadele²⁸⁶

Devamında ise kişilerin himmet sahibi kimselere tabi olmasından, azim ile çalışanın kısa zamanda hedeflerine ulaştıracağından, görevlerini yerine getirmekte istekli olmaya teşvik etmekten ve bundan kaçınmamak gerektiğinden, azimle çalışmayı medih eder ve çokça şiir zikreder. Bir tanesiyle örneklendirecek olursak (Tavil)²⁸⁷:

بُحُورٌ مِنَ الْأَمَالِ لَيْسَ لَهَا جِسْرٌ

وَلِي هَمَمٌ بَيْنِي وَبَيْنَ بُلُوغِهَا

Hayallerim var ulaşmak istediğim, ancak

Aramızda köprüsü olmayan umut denizleri var

Devamında yüksek yerlere ulaşmak için zorlukları yüklenmeyi hoş sayar, yüce, ulvi hedefleri az olan kimseleri zemmeder, acziyeti kendisini zırh edinerek tembellik gösteren kimseyi eleştirir, çalışma esnasında sabır göstermekten, işlerde orta halli olmayı medih etmekten bahsetmekte ve konularla ilgili ayetlere, hadislerle ve sözlere yer vermektedir.²⁸⁸

2) Çalışmanın ve gayretin öneminden bahsetmiştir. Gayret ve azimle çalışmanın faziletinden, azim ile çalışmanın akıl üzerine faziletinden, çalışmanın güzel görünmeyen işleri güzelleştirmesinden, uzakları yakın etmesinden, gayretli ve azimli çalışmayan kimselere duyduğu üzüntüden, şans faktöründen, muvaffak olmaktan, kaderden bahsetmiştir.²⁸⁹

3) Temennilerden, ümitlerden bahseder ki, ilk olarak ayet-t kelimelerden delil getirerek temenni etmek caizdir der. Devamında ise temennileri güzelleştirmekten, bir işi temenni eden kimsenin onun idrakine vakıf olmasından, dalgın, akli başında olmayan kimselerin temennilerinden, temenni çeşitlerinden, tûl-ü emelden kaçınmaktan, tûl-ü emelden dolayı ağlamaktan, tûl-ü emelin verâ kapsamında değerlendirildiğinde bunun yasaklandığından, emellerin kesilme hastalığından, korku ile ümit arasında bulunmak

²⁸⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/153.

²⁸⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/156.

²⁸⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/153.

²⁸⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/166.

gerektiğinden bahsetmektedir.²⁹⁰ Burada ahlaka dair konulara yer vermiştir ki sıkça ayetler hadisler ve sözler zikreder. Örneğin işlerde temenni etmek hususunda Ebu'l Kasım'ın şu sözünü zikreder: " *Allah'tan, faydamıza olan işlerde bize yardım etmesini diledikten sonra bize nimet vermesini dileriz*"²⁹¹

Yine temenniler hususunda şu ayeti zikreder²⁹²: "Ey rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"²⁹³

8.Kısım

İsfahânî eserin bu kısmında çeşitli endüstriyel faaliyetlerden, mesleki anlamda çalışıp kazanmaktan, zenginlik ve fakirlik gibi hususlardan bahsetmektedir. Yedi alt başlıkta izah etmiştir ki bu başlıklar ve içerikleri şu şekildedir;

1) İlk olarak zanaatkârlığı, meslek edinmeyi metheder ve devamında bunların faziletinden bahsetmekte, çalışıp kazanmaya dair ifadeler verip bu durumu övmektedir. Öğrenmiş olduğu sanatın kişiye fayda vermesinden bahseden İsfahânî birçok mesleğe dair izahlarda zikretmiştir. İsfahani'nin, eserinde zikrettiği meslek dallarından bazılarını söyleyecek olursak bunların; hacamat, kunduracılık, terzilik, hallaç, demircilik, çoban, temizlik işleriyle uğraşanlar ve farklı endüstri dallarına dair de açıklamaları zikretmiştir.²⁹⁴

Zikrettiği sözlerden örnek verecek olursak ticaret hususunda birçok hadis-i şerif zikretmekte ve burada Ömer b. Hattab'ın şu sözünü rivayet etmektedir: "Kim bir şeyi üç defa alıp satar da kar etmezse başka bir işe yönelsin."²⁹⁵

2) Alışveriş hususlarından bahseden İsfahânî'nin çarşıların yararlı ve zararlı yönlerinden, Arap çarşılarından, ticaretin mahiyetinden, ticarete teşvik etmekten, stokçuluk tanzim etmekten, alışverişin helal faizin haram olmasından, alışverişlerde dini emirleri gözetmeye teşvik etmekten, alışverişlerdeki mekruhlardan, alışverşi haram olan şeylerden, selem akdinden, pazarlık yapmanın cevazına dair açıklamalardan, pazarlıkta mübalağayı zemmetmekten, ölçü ve tartıdan, ortaklıktan, alışverişte şuf'a hakkından, kefaletten, kira işlerinden, ücretin ne zaman verileceğinden bahsettiğini her

²⁹⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/174.

²⁹¹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/178.

²⁹² Yusuf 12/101.

²⁹³ İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/187.

²⁹⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/174-197.

²⁹⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/200.

konuyla alakalı ayetlere, hadislere, sözlere ve şiirlere yer verdiğini söylemek mümkündür.²⁹⁶

3) Borç ile ilgili hususlardan bahseder ki borcu zemmeder ve borçtan kaçınmak gerektiğinden bahsederek konuya başlar. Borçlu olarak vefat eden kimsenin durumundan, borca verilen ruhsattan, borcu borçla ödemekten, âriyetten bahsetmektedir.²⁹⁷

4) Yeminlerden, yeminlerden sakındırmaktan ve çok yemin etmeyi zemmetmekten bahseder ki konunun izahı incelendiğinde Allah'ın adından başkasına yemin etmenin yasak olduğundan, kasıtlı olarak yapılmayan yeminlerdeki ruhsatlardan, yemin kefaretiinden, yeminlerdeki istisnalardan, yemin türlerinden, Araplardaki yemin türlerinden bahsettiğini konulardan bahsetmekte ve ilgili ayeti kerimeler zikretmektedir.²⁹⁸

5) Kazanmak ve harcamaya dair hususlardan bahsetmekte kazanmanın faziletleri hakkında sualler başlığı altında rivayetlere ve sözlere yer vermektedir. Devamında çalışıp kazanmanın tevekkül etmekten daha faziletli olduğunu söylemekte, ahiret emirlerini gözetmekle beraber çalışıp kazanmaya teşvik etmekten, helal kazanmaya teşvik etmekten bahsetmektedir.²⁹⁹

6) Zenginlik ve fakirlikle alakalı izahlarda bulunur ki ilk olarak emtiada denilen eşyaları dînî ve dünyevî olarak değerlendirmektedir. Devamında zenginlik, fakirlik ile alakalı detaylı izahlara yer vermiştir.³⁰⁰

7) Zühdün hakikatinden bahsederek bu kapsamda zenginlik ve fakirliği değerlendirmiştir. Devamında tevekkülün hakikatinden, tevekkül de zenginliğe bakış açısından bahsetmiştir.³⁰¹

9. Kısım:

Bu kısımda itaatten ve bu durumun zıddı olarak söylenebilen güçlük çıkarma, başkaldırmadan bahsetmektedir. Altı alt başlıkta izah eder:

1) İtaati ve bu gibi mevzularla alakalı meseleleri konu edinir.³⁰²

²⁹⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/198.

²⁹⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/221.

²⁹⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/233.

²⁹⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/253.

³⁰⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/282.

³⁰¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/299.

³⁰² Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/343.

2) Suallerden bahsetmektedir ve İbn Ârâbî'nin şu sözünü zikreder: “*Rızkî size garanti eden yerden isteyin, çünkü onu koruyan güvenilirdir ve onu sizin gibi talep edenden istemeyin, çünkü onun sizin için bir garantisi yoktur.*”³⁰³

3) Söz vermekten, verilen sözlerden, vaatlerden, sözleri yerine getirmekten, sözlerin sınırlarından bahseder ve çok fazla söz vermekten sakındırır. Sözünü yerine getirmeyi, sözünü yerine getirmeyi övmeyi ve bunlarla alakalı hususları konu edinir.³⁰⁴

Sözünü yerine getiren kimse hususunda Ebû Temmâm'ın şu beytini zikreder (Basit)³⁰⁵:

عَزَمًا وَيُنْجِزُ إِنْجَارَ الَّذِي حَلَفَا

يَقُولُ قَوْلَ الَّذِي لَيْسَ الْوَفَاءُ لَهُ

Tutulamayacak sözler verir,

Verdiği sözleri de yemin eden kişi gibi yetine getirir

4) Aracılık etmek, yardımlaşmaktan yardımlaşmaya teşvik etmekten bahseder ve bu kimseleri medih eder.³⁰⁶ Nisa Sûresi 85. ayeti zikreder: “*Kim güzel bir işe aracılık ederse ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir.*”³⁰⁷

Burada sıkça ayet, hadis ve alıntı sözler ve anonim ifadeler zikrettiğini söylemek mümkündür.

Mesela İbn Cafer'in şu sözünü kimlere yardımcı olmak gerektiği hususunda zikreder: “*Yardımcı olacağın kimse senden isteyip ümit edendir.*”³⁰⁸

5) Cömertlik, eli açıklık konularını zikreder.³⁰⁹ devamında el açıklığından, iyilik yapmanın hudutlarından, cömertliğin kötülüklerden koruduğundan, hayırsever kimselerin Allah ve Resulü tarafından sevildiğinden, hayırsever kimselerin hayırseverler tarafından sevilleceğinden, iyilikteki zorluklardan, cömertliği şecaate benzeterek aralarındaki ortak özelliklerden, cimriliğin iyi niteliklerle çeliştiğinden, vâris- mûris arasındaki hususlardan, iyilik yapan kimseye yaptığı iyiliğin geri döneceğinden, vera kapsamında iyiliğin, cömertliğin faziletlerinden, elinden gelenin en iyisini yapmaya teşvik etmekten, verdiğini dile getiren kimselerden, elindeki

³⁰³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/357.

³⁰⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/397.

³⁰⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/407.

³⁰⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/414.

³⁰⁷ en-Nîsa 4/85.

³⁰⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/416.

³⁰⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/417.

eşyalarından dolayı şükür etmekten, malının olması ve olmaması durumlarında Allah a itaatte devamlı olmak gerektiğinden bahsederek bu konularla ilgili ayetlere, hadislere, sözlere ve hikayelere yer verdiğini söylemek mümkündür.

İyiliğin fazileti ile alakalı Ferezdak'ın şu beytini zikreder (Münserih):

لَوْ أَنَّ كَعْبًا أَوْ حَاتِمًا نَشِيراً كَانَا جَمِيعًا فِي بَعْضٍ مَا يَهْبُ

Şayet Ka 'b ve Hâtim yeniden diriltirse

*Eli açık kimse o ikisini de hediyeleri arasına katardı*³¹⁰

6) Malda cimriliği konu edinir³¹¹, devamında bir kimse de cimriliğin çok cömertliğin az olmasından, infakta bulunmayan zenginliklerinden, cimriliğin türlerinden bahsetmektedir. Konuyla ilgili zikrettiği ayetlerden birisinin de Bakara Sûresi 264. ayeti olduğunu söylemek mümkündür³¹²: " Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın. O kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çıplak halde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayet vermez."³¹³

10.Kısım

İsfahani bu kısımda gıdalardan, yiyeceklerden, misafirperverlikten bahseder ve kısmı kendi içerisinde 7 maddeye ayırır.

1) Bu maddede gıdaların özelliklerinden bahsederek birçok gıdayı zikretmiştir.³¹⁴ Şunlar söylenebilir ki İsfahani bu maddede, ekmekten, undan, etten, sirkeyle pişirilen etten, tiritten, soslardan, ızgaradan, yumurta ve yumurtayla yapılan yemeklerden, sirkeden, pilavdan, turşulardan, yemek pişirmekten, tatlılardan bahsetmektedir.

Ekmek hususunda şu sözü zikreder: "Buğdaydan olan ekmeğe جابر أو عاصم veya جابر denir."³¹⁵

³¹⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/432.

³¹¹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/470.

³¹² İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/496.

³¹³ el-Bakara 2/264.

³¹⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/496.

³¹⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 2/499.

Konulara dair birçok şiir zikreder ve *bir tanesinin* şu beyit olduğunu söylemek mümkündür (Tavîl)³¹⁶:

دُرُّ نَثِيرٍ أَسْلَاكُهُ قِطْعٌ فِي مَاءٍ وَرَدٍ وَصَنْدَلٍ نُتْعَا
Telleri kopmuş inciler gibi dağılmış
Gül suyu ve sandal ağacına batırmış

2) Yiyeceklerin ahvallerinden³¹⁷, mübah olma ruhsatlarından, yemeklerden önce ve sonra elleri yıkamaktan, yemekte Allah'ın ismini zikretmekten, yemeye hamd etmekten, öğlen ve akşam yemeklerinden, yemenin sınır ve ölçülerinden, yemeklerin özelliklerinden, yemekteki hız ve süratin ölçülerinden, yemekle ilgili durumları konu edinir. Anlattığı konularda yaptığı aktarımlar arasında Enes b. Malik'in " *Sağ elinle ye*"³¹⁸ sözü de yer alır.

Yemek vakitlerinden bahseder ve şu hikâyeyi zikreder: "*Bir doktora ne zaman yemek yenmesi gerektiği soruldu, doktor dedi ki: "Gücü yeten acıncaya kadar beklesin"*"³¹⁹

3) Davet etmek, çağırmaktan davet isimlerinden, davet etmeye teşvik etmekten ve davete icabet etmekten davetle ilgili âdablardan hadis-i şerifler ve hikâyeyeler zikrederek bahsetmektedir.³²⁰

4) Misafirperverlikte gösterilen cömertlikten bahsetmektedir. Diğer konularda olduğu gibi burada da konuyla ilgili ayetler ve hadisler zikretmektedir.³²¹

5) Cömertlikle ilgili izahlarına burada da devam eder ki buradaki ifade edilen cömertliğin misafirperverlikle ilgili olduğu bu husustaki cömertliğin hudutlarından, misafir kabul etmek suretiyle ikram etmeye teşvik etmekten, misafir kabul edildiğinde güler yüzlü olmaktan, yemek toplantılarının faziletlerinden bahsettiği söylenebilir.³²²

6) Isfahani bu maddede de misafirperverlikteki cimrilikten bahsetmekte ve bu husular ilgili hudutlar hususunda bilgiler vermektedir.³²³

11. Kısım

³¹⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/508.

³¹⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/537.

³¹⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/540.

³¹⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/541.

³²⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/564.

³²¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/576.

³²² Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/588.

³²³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/595-600.

İçeceklerden, içeceklerin ahvallerinden bu amaçla kullanılan eşyalardan ve yerlerden bahsetmektedir. Bu kısmı kendi içerisinde yedi maddeye ayırmıştır.

1) İlk maddede içeceklerin durumundan bahseden Isfahânî içkiden, içkinin haram olma sebeplerinden bahsederek konuya dair ayet-i kerimeler zikrederek izahlarda bulunmuştur. İçkiyi helal hale getirecek bir takım kimyasal işlemlerden, mübah olduğu durumlardan ve konuyla ilgili muhtelif mevzulardan bahsetmektedir.³²⁴ Sıkça ayetlere ve hadislerle yer verdiğini söylemek mümkündür ve istihâle hususunda Nahl Sûresi 67. ayeti zikretmiştir: *"Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır."*³²⁵

2) Bu maddede Isfahânî bu kısmın ilk maddesindeki durumlardan ötürü tövbe etmekten, tövbe eden kimseden, tövbenin mahiyetinden bahsetmektedir.³²⁶

3) İlk maddedeki konuyla alakalı mekânlardan ve kullanılan aletlerden bahseder.³²⁷

4) Bu maddede yine aynı mekân ve aletlerin vasıf ve özelliklerinden bahseder.³²⁸

5) Teğanni, ilahî ve bu hususlardaki mevzuları konu edinerek konularla ilgili aktarımlara yer verir.³²⁹

6) Eğlence aletlerinden bahseden Isfahânî, kopuz tarzı ağaçla yapılmış aletlerden, üfleme ile çalınan aletlerden, danstan, konunun zarurî ve istisnâî durumlarından bahseder.³³⁰

7) Kâğıt oyunlarından ve bu sebeple kullanılan aletlerden bahsederek konuyla ilgili sözlere yer vermiştir.³³¹

Satrancı ve tarihçesini konu edinen Isfahânî konuyla ilgili sözlere yer vermektedir.³³²

4.1.3. Üçüncü Kitap

Eserin bu bölümünde Isfahânî'nin 25 bölüme ayırdığı kitabın 12, 13, 14, 15, 16 ve 17. kısımları anlatılmaktadır. Isfahânî daha öncede bahsedildiği üzere her bir kısmı kendi arasında maddelere ayırır. Bu başlıklardan şu şekildedir;

³²⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/215.

³²⁵ en-Nahl 16/67.

³²⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/660.

³²⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/685.

³²⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/696-703.

³²⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/703.

³³⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/717.

³³¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/722.

³³² Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/762.

12.Kısım

Bu kısımda kardeşlerden bahseder ve bu kısmı da kendi içerisinde üç alt başlıkta izah eder.

1) Arkadaşıktan³³³, arkadaşlar arasındaki hudutlarından, arkadaşlar arasındaki muamelelerin adabından, arkadaşlar arası yardımlaşmalardan izahlar yaparak konularla ilgili örneklendirmeler yapmakta, delillendirme metotları kullanarak konuları izah etmektedir.

Arkadaşlık ile alakalı Şuarâsûre 100-101. ayet-i kerimleri zikreder: "*Şimdi bizim ne şefaathilerimiz var ne de samimi bir dostumuz.*"³³⁴ Arkadaşların birbiriyle yardımlaşması hususunda Rasulullah (s.a.v) efendimiz'in " Bir kavmin efendisi ona hizmetkâr olandır"³³⁵

2) İnsanlara karşı iyi niyetler beslemekten, insanları sevmekten, âdâb-ı muaşeretten, insanlara Allah için muhabbet etmekten, buğuz etmekten ve bundan kaçınmak gerektiğinden bahseder.

Yaratılmışlara karşı iyi niyetli olma hususunda Tenûhî'nin şu beytini zikretmektedir³³⁶ (Tavîl):

كَأَنَّكَ فِي كُلِّ الْقُلُوبِ مُحَبَّبٌ فَأَنْتَ إِلَى كُلِّ الْقُلُوبِ حَبِيبٌ
Bütün kalplerde yer edinmişsin sen
Zira bütün kalplerin sevgilisin sen

3) Ziyaret etmek hususları hakkında açıklamalar yapmıştır ki, bu açıklamaların ziyaretin özellikleri, müddeti, ziyaret esnasında kaçınılması gereken ve yapılması gereken durumlardan, o ziyaret esnasındaki sohbetten kısacası ziyaretle ilgili adablardan bahsetmektedir.³³⁷

Ziyaret etme hususunda sıkça şiirlere yer verir. Birisi de İbrahim Sûlî'nin İbn Abbas'ın şiirine ithafen "*Daha iyi bir şiir bilmiyorum*" dediği şiirdir³³⁸. Beyit şu şekildedir (Tavil):

تَعَالَى نُجَدِّدُ دَارَ الْوَصْلِ بَيْنَنَا كَلَانَا عَلَى طَوْلِ الْبُعَادِ مَلُومٌ
Gel aramızdaki kaybolan ilişkiyi yenileyelim

³³³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/5.

³³⁴ eş-Şuarâ 26/100-101.

³³⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, "es-Sünenü'l-Kübrâ", 17.

³³⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/51.

³³⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/57.

³³⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/59.

İkimiz de uzun ayrılığın sorumlusuyuz

13.Kısım:

İsfahanî'nin bu bölümde gazel edebiyatından ve gazel edebiyatına konu olan başlıkların içeriğinden örnekler vererek konularla ilgili aktarımlarda bulunmuştur. Bu kısmı 14 bölüme ayırmaktadır ki bu başlıklar; hevâ ve aşkın ahvâli, hatırlamak, anmak, yolcu etmek, veda etmek, hicran, ağlamak, zayıf düşmek, uykusuzluk, mektuplar gibi divan edebiyatında yer alan gazel konularını izah etmektedir.³³⁹ Konunun içeriği de şiir olması sebebiyle sıkça şiirlerden alıntılar yaptığını söylemek mümkündür.

14.Kısım:

Müellif bu kısımda şecaatten, harb ile ilgili mevzulardan bahseder ki bu kısımda kendi içerisinde 8 başlığa ayırmıştır:

1) Şecaatin bahseder ve şu anonim ifadeye yer verir:” *الشجاعة صبر ساعة*, *şecaat o esnada gösterilen sabırdır.*”³⁴⁰

Devamında çatışma ve harpten, harpteki püf noktalardan bahseder ve konuyla ilgili Rasulullah (s.a.v)'in şu hadis-i şerifini zikreder³⁴¹: “ *الْحَرْبُ خُدْعَةٌ* ”³⁴², harbe başlama usûllerinden (mübâreze vb.), harb tekniklerinden, harbeden kişinin sebat sahibi olması ve harpten kaçmamak gerektiğinden, harekete geçmeden önce tefekkür etmekten, gösteriş için harbeden kimseden, harpte korkudan, askerlerin etkisinden, askerlere “aslan” benzetmesi yapılmasından, harpte nefse karşı sabırlı olmaktan ve Allah rızası için cihat etmekten ve harb ile ilgili muhtelif mevzular ve içeriklerden bahseder ki konulara ayet, hadis ve şiirden örnekler ve deliller zikretmiştir.

Harp hususunda Enfal 45-46. Ayetleri zikreder : “*Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun. Allah ve resulüne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden geçirirsiniz. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir.*”³⁴³

³³⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/71.

³⁴⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/253.

³⁴¹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/254.

³⁴² Nevevî, *Sâlihîn*, (No:1355).

³⁴³ el-Enfal 8/45-46.

Mübâreze tekniğinden bahsederken şu beyti zikrettiğini söylemek mümkündür

(Basit)³⁴⁴:

من فارس خَالَهُمْ إِيَّاهُ يَعْنُونَا

إِنْ كَانَ فِي الْأَلْفِ مَنَّا وَاحِدٌ فَدَعَوْا

Bin kişi arasında bizden biri olursa, seslenin:

Kim savaşçı aranızda diye. o kendisini kastettiğini sanır

2) Bu madde de tehdit etmek, gözdağı vermek gibi konulardan sultan tarafından gözdağı verilen kimselerin Allah'a sığınması gerektiğinden, (Kitabın 930-1062 yılları arasında yaşayan Büveyhilerin veziri el-Dabbî'nin isteğiyle kaleme alındığı göz önünde bulundurulduğunda günümüzle bağdaşmayan terimlerin, kısımların olması kaçınılmaz bir durumdur), sultan ile emrindeki erkân arasındaki harb hususlarındaki diyaloglardan, siyasi işlerindeki işleyişlerden bahsetmektedir.³⁴⁵

3) Harp alet ve edevatlarından örneğin kılıçtan³⁴⁶, mızraklardan³⁴⁷, bıçaklardan³⁴⁸ bahsetmektedir. Özellikle şiirlere sıklıkla yer verdiğini söylemek mümkündür.

4) Harpler içerisinde veya neticesinde uygulanan bazı uygulamalardan (ör. diyet vb.) bahsederek detaylı açıklamalara yer verir³⁴⁹

Konuyla ilgili Bakara Sûresi 193. Ayeti zikrettiğini söylemek mümkündür: "*Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın; fakat vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına saldırmak yoktur.*"³⁵⁰

5) Bu maddede Isfahânî harpten kaçınmak gerektiğinden, sulhu istemekten bahseder ki insanları harbe teşvik edecek davranışlardan uzak durmak ve sulhe teşvik eden davranışlar sergilemek gerektiğinden bahseder. Konuyla ilgili ayet-i kerimeler zikrettiği, maddenin devamında konuyla ilgili birçok açıklama ve sözlere yer vermektedir.³⁵¹

Örneğin Hucurât Sûresi 9. ayeti zikreder: "*Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı*

³⁴⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/255.

³⁴⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/289.

³⁴⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/299.

³⁴⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/303.

³⁴⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/309.

³⁴⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/334.

³⁵⁰ el-Maide 5/45.

³⁵¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/342.

savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever."³⁵²

Konuyla alakalı şu anonim ifadeye de yer verir: “ Savaş zorluk, barış ise süürurdur.”³⁵³

6) Hezimet, korku, harbden firar hususlarından, şehadetten, kimin hezimetle vasıflanacağından, ferra yani harpten kaçan kimselerden bahsetmektedir.³⁵⁴

Birçok şiir zikretmektedir ki biriside Kays b. Atiyye'ye ait olan şu beyittir (Kâmil)³⁵⁵:

وتكرُّ أولاهم على أخراهم كَرَّ الْمُخْلِى عَنْ حِيَاضِ الْمَصْدَرِ
Öndekiler arkadakilerin gerisine kaçıyor tıpkı
Su (havuzu) kaynağından kovulan hayvanlar gibi

7) Hırsızlık, hırsızlığın mahiyeti, çeşitleri, hırsızlığın haram olduğuna dair açıklamalar yapmakta şer'î cezasından bahsetmekte ve konuyla alakalı ayet-i kerimeler zikrederek deliller ifade etmektedir.³⁵⁶

8) Hapis, sıkıntılar, kısıtlamalar ve bunlarla alakalı muhtelif mevzulardan bahsetmektedir.³⁵⁷

15.Kısım

İsfahânî bu kısımda evlilikten, eşlerden, iffetten, güncel meselelerden bahsetmektedir ki bu kısmı kendi içerisinde dört başlığa ayırır.

1) Evlilikle alakalı ayet kerimeler zikrederek evliliğe teşvik etmekten, eşler arası ülfetten, eş seçiminde dikkat edilmesi gereken, önem verilmesi ve kaçınılması gereken durumlardan, kefâetten bahsetmekte detaylı anlatımları aktarmaktadır.³⁵⁸

2) Mehirden, mehirdeki ölçüden, ebeveynlerin ahlaklı eş olma hususunda evlatlarına olan nasihatlerinden ve muhtelif meselelerden bahsetmektedir.³⁵⁹

3) İffetten, iffet hususunda teşvik etmekten, iffetli olan kimseleri medih etmekten bahseder.³⁶⁰

³⁵² el-Hucurât 49/9.

³⁵³ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/343.

³⁵⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/351.

³⁵⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/355.

³⁵⁶ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/371.

³⁵⁷ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/281.

³⁵⁸ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/393.

³⁵⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/414.

³⁶⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/444.

4) Kıskançlıktan, kıskançlıkta ifrat durumlarından, kıskançlık ile ilgili meselelerden bahseder.³⁶¹

16. Kısım:

Ahlak dışı davranışlardan bahseder. Kendi içerisinde dört maddeye ayırır.

İsfahânî bu kısımda helal olmayan ahlak dışı durumlardan bahsetmekte, ayet-i kerimeler ile delillendirdiği konuları anlatmaktadır.³⁶²

17.Kısım:

Bu kısımda insanın yaratılışından bahsederek beş maddeye ayırır.

1) Araplar arasında güzel kabul edilen fiziki yaratılış özelliklerinden detaylıca bahsetmektedir.³⁶³

2) Sevilen kimselerin güzellik özelliklerinden bahsetmektedir.³⁶⁴

3) Yine yaratılış ile ilgili mevzuları detaylandırarak izah etmektedir.³⁶⁵

4) Yaşlılık, sakalların beyazlaması, boyalar ve uzun ömürlülüğten bahsetmektedir. Sakal ile alakalı hadis-i şerif zikrederek sünnet olduğunu zikrettikten sonra sakalı medih etmekten devamındaki bölümlerde yaşlılık alametlerinden ve bunlarla ilgili mevzulardan bahsetmektedir.³⁶⁶

5) Lakaplardan, künyelerden, isim vermekten, güzel isimler vermeye teşvik etmekten, isimlerin iyi anlam içermesinden, insanları rahatsız eden künye ve lakapları zem etmekten, Araplarda yaygın bir kullanım biçimi olan babanın ismine nispet ettirerek isimlendirmekten bahseder.³⁶⁷

4.1.4. Dördüncü Kitap

Bu kitapta eserin 18, 19, 20, 21, 22 ve 25. kısımları anlatılmaktadır. Bu kısımları izah edecek olursak;

18.Kısım:

³⁶¹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/453.

³⁶² İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/473.

³⁶³ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/547.

³⁶⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/575.

³⁶⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/609.

³⁶⁶ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/659.

³⁶⁷ İsfahânî, *Muhâdarât*, 3/659.

Elbiselerden, kokulardan, mobilya ve eşyalardan bahsetmektedir. İki başlıkta anlatmıştır ki şu şekilde izah edebiliriz;

1) Elbiseler ve kokulardan bahseder³⁶⁸ ve Duhâ Sûresi 11. ayeti zikreder: “*Rabbini lütuflarını şükranla an.*”³⁶⁹ devamında giyinmekten, ziynetli-ziynetsiz elbiselerden, tasavvuf elbiselerinden, elbise türlerinden yünlü, ipek, keten elbiselerden, hilkat-beşeriyet elbisesinden, kanaatkâr olmayı medih etmekten, acem emirlerinin taçlarından, renklerden, renksiz elbiselerden, ayakkabılardan, elbise çeşitlerinden, yüzüklerden (Burada Peygamber Efendimiz (s.a.v)’ın yüzüğünden bahsederek akik taşından olduğunu rivayet etmiştir.) takılardan, güzel kokulardan, kokuların müstehab olup olmaması durumlarından, koku çeşitlerinden, tütsü, buhur yağlardan, güzel koku olarak rivayet edilen kokuların özelliklerinden bahsettiğini söylemek mümkündür.

Aktardığı rivayetlerden örnek verecek olursak renklerden bahsederken İbn Abbas’ın şu sözünü zikretmektedir: “*Renkler boya olursa beyaz renkte nefes alınır.*”³⁷⁰

2) Mobilyalardan, eşyalardan bahseder ve öncelikle ev eşyalarını konu edinir.³⁷¹ Devamında çeşitli mobilyalardan, sandalye ve koltuklardan, lambalardan, fenerlerden, testi, bardak, baca, fırça, keski, ayna, yelpaze, cibinlik, sepet, hamak vb. eşyaları zikrettiğini ve ayetler, hadisler, sözler ve özellikle şiire sıkça yer verdiğini söylemek mümkündür.

Bardaklarla ilgili Neml Sûresi 44. ayeti zikreder³⁷²: “*Ona, “Köşke gir” denildi. Kraliçe salonu görünce, onu oraya toplanmış su sandı ve eteğini topladı. Süleyman, “Bu, billûrdan yapılmış bir köşkün şeffaf zeminidir” diye uyardı. Kraliçe, “Rabbim, ben gerçekten kendime zulmetmişim! Artık Süleyman’la beraber âlemlerin rabbi olan Allah’a teslim oldum” dedi.*”³⁷³

Eşyalarla ilgili İmrûülkays’ın şu beytini zikreder (Tavil)³⁷⁴:

بِمَحْجَرِهَا تَحْتَ النَّصِيفِ الْمَنْقَبِ

وَعَيْنِ كِمْرَةِ الصَّنَاعِ تُذِيرُهَا

Becerikli bir kadının aynası gibi (atın) gözü

Simsiyah yüz örtüsünün arkasındaki (bir çift göz gibi)

19.Kısım

³⁶⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/5.

³⁶⁹ ed-Duhâ 93/11.

³⁷⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/21.

³⁷¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/31.

³⁷² Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/38.

³⁷³ en-Neml 27/44.

³⁷⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/40.

Dünyayı zem etmekten bahseder. İki başlıkta izah etmiştir.

1) Dünyanın isimlerinden, dünya metânın geçiciliğinden, geçmiş-şimdiki zaman ve gelecekle ilgili görüşlerinden, vakitlerin kıymetinin bilinmesi gerektiğinden, günleri boşa geçirmekten sakındırmaktan, dünyadaki mutluluk ve üzüntülere dair izahlara yer verir.³⁷⁵

2) Üzüntülerin sebeplerini keşfetmekten, üzüntülerin giderilmesi ve âkıbetin güzel olmasından, Allah'a tevekkül ederek korkuların ve üzüntülerin giderilebileceğinden, Allah'ın kulları için olan yardımından, Allah'ın kulları için yaptıklarının hatırlanmasından bahseder.³⁷⁶

20.Kısım:

Din ve ibadetten bahseder ki 13 maddeye ayırmıştır.

1) Vahdaniyetten³⁷⁷, takva, iman, tasavvuf, tövbe, verâ ve bunlarla alakalı konulardan bahseder.

Allah'ın varlığına dâir aklî delillerle alakalı anlatımlara yer veren Isfahânî şu diyalogu anlatır:

Eflatun öğrencisi Aristo'ya: “Yüce Allah'ın birliğine delilin nedir?, dedi ki: Allah'ın varlığına yaratılıştan daha büyük kanıt yoktur”

Akabinde Ebû Atâhiyye'nin şiirine yer verir (Mütekârib)³⁷⁸:

أَمْ كَيْفَ يَجْدُهُ الْجَادُ
وَتَسْكِينُهُ أَبَدًا شَاهِدُ
تَذُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاجِدُ

فَوَا عَجَبًا كَيْفَ يُعْصَى الْإِلَهُ
وَلِلَّهِ فِي كُلِّ تَحْرِيكَةٍ
وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ

Allah'a nasıl itaatsizlik edildiğine

Veya inkârcının nasıl inkâr ettiğine şaşıyorum

Tüm hareket ve sükûnet daima O'na şahittir

Her şeyde O'nun için delil vardır

Her şey O'nun birliğine delalet eder

³⁷⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/44.

³⁷⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/73.

³⁷⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/82.

³⁷⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/82.

Devamında Allah'ın birliğine dâir ayetlere ve sözlere yer verir.

Maddenin ilk kısmında Allah-u Teâlanın birliğine dair deliller zikrettikten sonra imanın, takvanın, Allah'a muhabbetin hakikatinden, tasavvuf mutasavvıf ve müridden, zikrin hakikatinden, Allah'ı zikretmekten, halvetten yani Allah ile ünsiyet kurmaktan, Allah'ı zikre tazim göstermekten, rahatlıkta da zorlukta da Allah'ın zikrinin gözetilmesinden, kalbi ıslah etmekten, takvaya teşvik etmekten, nefsin Allah ile meşgul olmasından, dünya işlerinden ziyade ahiret işlerine önem vermekten, ibadetlerden, ibadetleri biriktirmemek gerektiğinden, tövbeden, tövbeye yönelmeye teşvik etmekten, istiğfardan, istiğfarın fiil ile de olması gerektiğinden, vakti boşa geçirmekten sakındırmaktan, tövbenin geniş izah ve boyutlarından, ibadete teşvik etmekten, ilimsiz ameli zemmetmekten, ilim ile beraber yapılan ibadetin faziletinden, cehalet ile olan verayı zemmetmekten, temizliğe özen göstermekten, riyaı zemmetmekten, misvak kullanmaktan, zekât ve sadakadan, çeşitli meselelerden bahsetmektedir.

Bu kısımda özellikle sıkça ayet-i kerime zikrettiğini söylemek mümkündür. Örneğin imanın hakikati³⁷⁹ ile alakalı Bakara Sûresi 136. ayeti zikreder: “*Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur*”³⁸⁰ deyin.

Allah (c.c)'a karşı duyulan muhabbetle alakalı Yahya b. Muaz (r.a)'ın şu sözünü rivayet eder: “*Muhabbetin hakikati uzaklıkla azalmayan ve yakınlıkla artmayandır.*”³⁸¹

2) Ehl-i kitabın, sâbiîlerin özelliklerini anlatır. Zındıklara benzemek ve onlara tazim etmemekten, kader hususundaki ihtilaflı mevzulardan, evvelki hadiselerden hikâyelerden, mihne hadisesinden bahsetmekte, rü'yetullah ile ilgili konuları anlatmaktadır.³⁸²

Zındıklara benzemekten nehyeden Isfahânî birkaç söz ve şiir zikreder. Şu şiiri de zikretmektedir (Serî)³⁸³:

أَرَادَ أَنْ يُوسَمَ بِالظَّفَرِ

لَيْسَ بِزُنْدِيقٍ وَلَكِنَّمَا

(o) Zındık değil ama

Muzaffer olmakta nitelenmek istedi

³⁷⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/83.

³⁸⁰ el-Bakara 2/136.

³⁸¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/85.

³⁸² Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/137.

³⁸³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/144.

3) Peygamberler ve veliler hususunda³⁸⁴ anlatım ve izahlar yapmıştır ki ilk olarak Hz. Muhammed a.s.'ın nübüvvetine dair deliller zikretmiştir. Devamında Hz. Muhammed a.s.'ın mucizelerinden, nübüvvet alametlerinden, peygamberlerin özelliklerinden, Kur'an-ı Kerim de zikredilen nübüvvet alametlerinden, İranda haber niteliği taşıyan nübüvvet alametlerinden, peygamberler ile ilgili nazil olan ayetlerden, sultan olan peygamberlerden, ceddinin duasıyla nübüvvetlik alan peygamberlerden bahsetmektedir.

4) Kur'an-ı Kerim'den, Kur'an-ı Kerim'in başlangıcı ve nazil olmasından³⁸⁵, tamamlanmasından, Mushaf haline getirilmesinden, Mushaf'taki farklı okuyuşlardan, Kur'an tertibinden, kıraat farklılıklarına verilen ruhsattan, Kur'an-ı Kerim'e tazimden, Kur'an-ı Kerim okumanın faziletinden, Kur'an kıraatine tazimden, Kur'an-ı Kerim'i öğrenmek ve öğretmekten bahsetmekte bu hususlardaki ayetlerden çokça zikretmektedir.

Kur'an-ı Kerim inzaline başlangıçla alakalı pek çok ayet-i kerime zikretmekte ve Alkame'nin şu sözüne yer vermektedir: “Kur'an-ı Kerim'in (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) ile başlayan kısımları Medine'de (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) ile başlayan kısımları Mekke'de nazil olmuştur.”³⁸⁶

5) İbadetler hususunda izahlar yapar, taharet ve abdestten, misvaktan, abdesti bozan durumlardan, teyemmüm abdestinden, çeşitli meselelerden bahsetmektedir.³⁸⁷

İbadetler konusunu anlatmaya temizlik ve abdest ile başlayan İsfahâni ilk olarak konuyla alakalı ayetler zikreder. Mesela Furkan Sûresi 48. ayeti zikreder: “Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur. Gökten de tertemiz su indirdik ki onunla ölü toprağı canlandıralım ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım.”³⁸⁸

Sıkça ayet, hadis ve sözlere yer veren İsfahânî'nin yer verdiği anonim sözlerden birisi şu sözdür: “Misvak ağzı yıkar, iştahı açar, dişleri temizler, dili rahatlatır.”³⁸⁹

6) Namaz ile ilgili konuları zikreder ki mescitlere gitmeye teşvik ederek, namaz vakitlerini, mescitleri zikreder.³⁹⁰

³⁸⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/156.

³⁸⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/166.

³⁸⁶ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/166.

³⁸⁷ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/178.

³⁸⁸ el-Furkan, 25/48-49.

³⁸⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/180.

³⁹⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/186-188.

7) Ezandan ezanla ilgili rivayetlerden bahsetmektedir.³⁹¹ Bilal(r.a)'ın şu sözünü rivayet eder: "Râsulullah (s.a.v) bana sabah ve akşam ezam okumamı emretti."³⁹²

8) Namazın içeriğinden, farzlarından, vaciplerinden, cemaatle namaz kılmaktan, namazın kılınış şeklinden, mekruhlarından ve namazla ilgili birçok husustan bahsetmektedir.³⁹³

Bu bölümde ağırlıklı olarak ayet ve hadislerle yer verdiğini söylemek mümkündür. Nadiren de olsa şiir zikretmektedir. Örneğin namaz ile alakalı Ebû Temmâm'ın şu şiirini zikreder (Hafif):

وَأَحَقُّ الْفِتْيَانِ أَنْ يُفْضِيَ الدِّينَ أَمْرٌ كَانَ لِلَّهِ غَرِيمًا

*İnsanların borçlarını ödemeye en layık kişi
Allah'ın çokça nimeti sebebiyle ona borçlanandır..*³⁹⁴

9) Zekâtan, sadakanın faziletinden, sadaka vermekten, kimlere zekat ve sadaka verilebileceğinden, zekâtın ne zaman ve nelerden verilmesi gerektiğinden kısacası zekatla ilgili meselelerden bahsetmektedir.³⁹⁵

10) Oruçtan, orucun vücubiyetinden, Ramazan Ayı'nın faziletinden, Ramazan Ayı orucundan, oruçtaki niyetten, Aşura orucundan, hilali görmekten, orucun başlangıç ve bitiş vakitlerinden, oruçlu kimseye yasak olan durumlardan, orucu bozan şeylerden, oruçla ilgili nadir hususlardan ve sahurdan bahsetmektedir.³⁹⁶

11) Hac ve umreden bahseder. Haccın ve umrenin vaciplerinden, hac ve umrenin faziletinden nasıl yapılması gerektiğinden, farzlarından mekruhlarından ve haramlarından ayeti kerimelerden deliller ile detaylı izahlar yapmıştır.³⁹⁷

12) Dualardan, dua adabından bahsetmektedir.³⁹⁸

13) Sahabenin faziletinden, Ebû Bekir Sıddıktan³⁹⁹, Ömer r.a'dan⁴⁰⁰, Osman r.a.'dan⁴⁰¹, Ali r.a.'dan⁴⁰² bahsetmektedir.

³⁹¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/189-190.

³⁹² Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/189.

³⁹³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/190.

³⁹⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/198.

³⁹⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/207-217.

³⁹⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/218-231.

³⁹⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/231-241.

³⁹⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/243.

³⁹⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/258.

⁴⁰⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/260.

⁴⁰¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/265.

⁴⁰² Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/266.

21.Kısım:

İsfahânî'nin iki başlıkta izah ettiği bu kısımda ölüm ve ölenin ahvâli, yapılan muameleler ve taziyeden bahsettiği söylenebilir.

1) Ölen kimseye yapılması gereken cenaze merasimlerinden, cenazeye ilgili hususlardan bahsetmektedir.⁴⁰³

2) Ölen kimseden dolayı üzüntüden, sabırdan, taziyeden, sabrın mahiyetinden ve nasıl olması gerektiğinden, ağlamakta ifrattan kaçınmaktan, ağlamaya verilen ruhsattan, selâdan, Hz. Muhammed (s.a.v)'in vefat ve taziyesinden, vefat eden kimse için edilen duadan, kabirleri ziyaretten, mersiyelelerden ve mersiye çeşitlerinden bahsetmektedir.⁴⁰⁴

22.Kısım:

Sema, arz, varlıklar, bitkiler, ağaçlar ve ateşten bahseder ki 8 maddeye ayırmıştır.

1) Gökyüzü ve yıldızlardan, gece ve gündüzden, güneşten, güneşin doğma ve batma vakitlerinden, hilalden, hilalin görünmesinden, aydan, güneş ve ay tutulmasından, yıldızlardan, galaksiden, Araplardaki yıldızlar ile ilgili hurafelerden, Süreyya yıldızından, süheyl yıldızından, astroloji ve burçlardan, fecir vaktinden, gökkuşağından bahsetmektedir.⁴⁰⁵

2) Sıcak ve soğuk havalardan, rüzgârlardan, buluttan, yağmurdan ve bunlarla alakalı durumlardan bahsetmektedir. Havanın özelliklerini, şiddetli sıcaklıkları, öğle sıcağını, sıcak rüzgârları, rüzgârların çeşitlerini, soğğun mahiyet ve özelliklerini, kuraklığı, bulutların çeşitliliklerini, şimşegi, yağmur ve karın mahiyetini anlatır.⁴⁰⁶

3) Mevsimlerden, ağaçlar ve bitkilerden bahseder. Nevruz, nevrüz şenlikleri ve bunun tarihçesinden, sonbaharı övmekten (İsfahânî'nin soğğu medih etmesi ve sıcaklıkla ilgili kavramlara fazla yer vermesinin yaşadığı coğrafyanın sıcak iklim bölgesi olmasından dolayı olduğunu söylenebilir.), ilkbahardaki bitkilerin güzelliğinden ve çeşitliliğinden, muhtelif bitkilerden, ağaçlardan, ağaçların gölgesinden, bitki ve ağaçların faziletlerinden bahsetmektedir.⁴⁰⁷

4) Mekânlardan ve binalardan, Mekke-i Mükەرreme'den, Medine-i Münevvere'den, Mısır'dan, Kûfe'den, Basra'dan, Arap yerleşim yerlerinden, geniş ve

⁴⁰³ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/284.

⁴⁰⁴ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/365-390.

⁴⁰⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/391.

⁴⁰⁶ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/417-423.

⁴⁰⁷ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/463-517.

dar yerleşim yerlerinden, binalardan ve binaların çeşitlerinden (ör. yüksek), komşulardan ve bu hususlarla ilgili nadir ve çeşitli meselelerden bahsetmektedir.⁴⁰⁸

Samhal Çölü devekuşları gibi

6) Seferden, seferdeki zorluk ve kolaylıklardan, uzak yoldan gelen misafirden bahsetmektedir.⁴⁰⁹

7) Vatan sevgisinden bahseder. Şu anonim ifadeyi zikrettiğini söylemek mümkündür:

عمارة البلدان بحب الوطن “Vatan sevgisi beldeleri îmar etti”⁴¹⁰

8) Ateşten, ateşin mahiyetinden, özelliklerinden, ilgili ayetler, hadisler, sözler ve şiirler zikrederek, ateşe tapan milletlerden, ateş çeşitlerinden, ışıktan, dumandan bahseder.⁴¹¹

23.Kısım

İki maddede açıklamıştır ki melek, şeytan vb. varlıklardan bahseder.

1) Melekler ve cinler ile alakalı aktarımlar yapmıştır.⁴¹²

2) Şeytan ve cinlerden ve bu konulardaki muhtelif mevzulardan bahsederki şeytan taşlamak konusunda bu kısımda izah etmiştir.⁴¹³ Konuyla alakalı aktardığı aktarımlarda Saffât sûresi 6-7. Ayetleri zikreder: “Biz yakın semayı yıldızların güzelliğiyle bezedik. Ve (onu) her türlü isyankâr şeytanî güce karşı koruduk.”⁴¹⁴

24.Kısım:

Bu kısımda İsfahânî hayvanlar âleminden bahsetmektedir. 8 maddeye ayırır.

1) Binek hayvanlarını⁴¹⁵ konu edinir ve Nahl Sûresi 8. ayeti zikreder: “Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. O, sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır.”⁴¹⁶, binek atlarının özelliklerinden, insanlığa olan faydalarından, bu hususlarda zikredilen ayeti kerime ve hadisi şeriflerden, bahseder ve Ömer b. Abdulaziz’in “Ata binmeye hasret kaldığım kadar başka bir şeye hasret kalmadım”⁴¹⁷

⁴⁰⁸ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/518.

⁴⁰⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/565.

⁴¹⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/587.

⁴¹¹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/593-604.

⁴¹² İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/604-606.

⁴¹³ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/607.

⁴¹⁴ es-Saffat 37/6-7.

⁴¹⁵ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/620.

⁴¹⁶ en-Nahl 16/8.

⁴¹⁷ İsfahânî, *Muhâdarât*, 4/640.

sözünü zikreder. Atların özellikleriyle alakalı uzun izahlara ve sözlere yer verdiğini söylemek mümkündür.⁴¹⁸

2) Nimetlerin tanımını konu edinmiştir.⁴¹⁹ Koyun ve koyun türlerinden, bu türdeki hayvanlardan, bu hayvanların özelliklerinden, develerden, develerin renklerinden, develerin iz sürücü özelliklerinden bunlarla ilgili birçok özellikten bahsetmektedir.⁴²⁰

3) Kur'an-ı Kerim En'am/143, Sâd/23 ve Saffât'107'de zikredilen sekiz çift hayvandan bu hayvanların açıklama ve izahlarından, koyun etinden bahsetmektedir.⁴²¹

4) Vahşi hayvanlardan, büyükbaş hayvanlardan bahsederek aktarımlar yaptığı söylenebilir.⁴²²

5) Kuşlardan, kuş cinslerinden, akbabadan, doğandan, sürüngen hayvanlardan, yağmur kuşundan, turnadan, kaya kuşundan, güvercinden, keklikten, balıklardan, bukaalemundan, serçeden, kırlangıçtan, hüdhüd kuşundan, mısır akbabasından, yarasadan bahsetmekte fiziki özelliklerine, renklerine dair sözlere, benzetmelere yer vermektedir.⁴²³

Konuyla alakalı şu örneklendirme yapılabilir: kuşlarla ilgili Ebû Ali Basîr'in şu beytini zikreder (Hafif)⁴²⁴:

وَلَابِسَةٍ ثَوْبًا مِّنَ الْخَزِّ أَذْكُنَّا
وَمِنْ أَخْضَرِ الدِّيْبَاجِ رَأْنَا وَمَعْجَرَا
Koyu renk ipek elbise giymiş
Başında da yeşil İpekten örtü ve baş bağı

6) Haşerattan, kedilerden, tilkiden, kertenkeleden, tavşandan, kirpiden, çekirgeden, örümcekten, böceklerden, karıncadan bahsetmektedir.⁴²⁵

7) Hayvan tabiatlarından bahseder.⁴²⁶

8) Avcılıktan, hayvanları kurban etmekten, avcılıktan elde edilenlerin caiz olup olmama durumundan, hayvanı kurban ederken uyulması gereken usûlden bahseder.⁴²⁷

⁴¹⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/645-649.

⁴¹⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/671.

⁴²⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/672.

⁴²¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/696-703.

⁴²² Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/703.

⁴²³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/722.

⁴²⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/740.

⁴²⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/752.

⁴²⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/782.

⁴²⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/804-806.

25.Kısım:

Muhâdarat'ın son kısmıdır ki Isfahânî burada fenni ilimlerden ve çeşitli huy ve özelliklerden bahsetmektedir. İki maddede izah eder.

1) Bu maddede muhtelif ilimlerden, çeşitli konulara dair kelimelerden bahsetmekte ahlâki, konular, erdemler gibi konulara değinmektedir.

Bu hususta Müslim b. Kuteybe'ye ait şu sözü zikrettiğini söylemek mümkündür: “*Sabi (küçük çocuğun) cömert olması gerekmez, çünkü cömertliğin erdeminden habersizdir, o elindekini verirken zayıflığından verir.*”⁴²⁸

Yine Ebû Esved ed-düelî'nin şu sözünü zikreder: “*Eğer bir toplulukta iseniz, onlarla yaşınıza göre konuşun ve onlara halinizin üslubuyla hitap edin.*” Maddenin son kısmında ise hikâyeler ve merak edilen durumlar kısmına yer verdiğini söylemek mümkündür.⁴²⁹

2) Isfahânî son kısmın son maddesi olan bu maddede insan yaratılış huy ve ahlaklarından, övülen hasletlerden bahseder, hemen hemen bütün konularda uyguladığı metoduna uygun olarak burada da konulara ilişkin ayetlere, hadislerle, şiirlere, sözlere yer verir.

Örneğin övülen haslet kısmında Enûşirvan'ın şu sözünü zikreder: “*Her birinin faydalı söz söylemesi için grubu var, kalabalık grubu dedi ki “doğru sessizlik hikmete ulaştırır.”*”⁴³⁰

Devamında sırasıyla vurgu yaptığı “iki haslet, üç haslet, dört haslet.....on haslet”i izah eder. İki haslet kısmında şu söze yer verdiğini söylemek mümkündür: “*Bazı kimseler dediler ki “İnsanın yanından ayıramayacağı iki şey vardır; akli ve gölgesi”*”⁴³¹

Bu maddenin devamında “Avamların kullandığı kelimelere örnekler” başlığı altında bu tarzdaki kelimelere yer verir. Buradaki anlatım ve aktarımların Arap halkının tabirinde kalıplaşmış ifadeler, halk arasında kullanılan kelimeler, güzel kabul edilen-edilmeyen kelimeler olduğunu söylemek mümkündür.

Örneğin (Tavil)⁴³²:

ونساني الشيء المهم قليل

وأسرغ نسياني الذي لا يهمني

Çabucak unuttuğum önemsemediğimdir

⁴²⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/808.

⁴²⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/807-812.

⁴³⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/813.

⁴³¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/814.

⁴³² Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/846.

Önemsediğimi unutmam da nadirendir

Devamında Fârisi beyitlerinden⁴³³, karşıtlıklardan⁴³⁴, mecnun kelimelerinden⁴³⁵, ihtilaf içermeyen belîğ kelimelerden⁴³⁶, Arap oyunlarından⁴³⁷ bahseder. Yine konularla alakalı ayetlere hadislere, sözlere ve şiirlere yer vererek kitabını tamamlar.

⁴³³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/852.

⁴³⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/856.

⁴³⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/860.

⁴³⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/876.

⁴³⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 4/881.

5. MUHÂDARÂTU'L-'UDEBÂ "DA DİL VE ÜSLUP

İsfahânî *Muhâdarât*'ta muhtelif konulara yer vermekte ve konuların detaylı izahından ziyade hemen hemen her konu ile alakalı sıkça ayet, hadis, hikaye, anektod ve şiirler zikretmektedir. Eseri Muhâdarât türünde kılan ve eseri Arap edebiyatındaki diğer edebî eserlerden ayıran özellikte budur. Muhâdarât türünü yansıtan bu üslûbun eserin isminden de anlaşılacağı üzere ediplerin muhâdarâtı yani konuların edipler tarafından aktarılmasıdır. İsmi her ne kadar ediplerin şiirleri olarak zikredilse de eser içeriğinde verilen aktarımların yalnızca ediplerin şiirleri ile sınırlı olmadığını söylemek mümkündür.

İsfahânî çeşitli konulara yer vermiş konuları alt başlıklara ayırarak her alt başlıkta konuyla alakalı gerek ayet-i kerîmelerden gerek hadis-i şeriflerden gerekse şiirlerden, kalıplaşmış, alışlagelmiş, birçok kesim tarafından kabul görmüş sözlere yer vererek aktarımlarda bulunmuştur. Çok sık olmamakla beraber kendi görüşlerine de yer verdiği söylenebilir. Bu üslupları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Eserde kullandığı yöntemlerden birinin; zıt kavramlardan iyi olanı medhetmek, iyi olmayana ise zemmetmek sûretiyle her ikisini de aynı başlık altında ele alması veya aynı husûsun iyi taraflarını ve kötü taraflarını yine aynı başlıkta değerlendirmesidir. Medih ve zem başlıklandırmasının eserin içeriğindeki birçok başlıkta yer aldığını söyleyebiliriz.

Örneğin kitabın ilk kısmında akıl ve ahmaklıktan bahsederek aklın iyiliğiyle alakalı aktarımlarda bulunduğu bir de ahmaklığın kötülüğüyle alakalı aktarımlarda bulunduğu söylenebilir.⁴³⁸ Konuyla alakalı şu örneklendirme yapılabilir ki İsfahânî aklı "*Akl tasvir edilseydi gece onunla aydınlanırdı*"⁴³⁹ alıntı söz ile medhederken, akla zıt gelebilecek ahmaklık hususunda "*Eğer ahmaklık tasvir edilseydi gündüzler onun ile karanlık olurdu*"⁴⁴⁰ sözü ile zemmeder.

Bu yöntemin örneklerine eserde sıkça rastlamak mümkündür. Mesela İsfahânî zıt kavramlar olan doğruluk ve yalanı, uyumlu olmak ve öfkeli olmayı, adalet ve zulmü vb. birlikte değerlendirmiş ve bu tarz anlatımlarında örneğin adalet ve zulüm konusunda aktarımlara yer verdikten sonra alt başlıkta adaleti medhedip, zulmü zemmetmiştir. Konuyu şu örneklerle daha detaylı izah etmek mümkündür:

Adaleti medhetmek hususunda Enûşirvan'ın şu sözüne yer verir: "*Adalet, suda boğulmayan, ateşle yakılmayan, mancınıkla yıkılmayan bir duvardır.*"⁴⁴¹

⁴³⁸ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/17.

⁴³⁹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/18.

⁴⁴⁰ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/18.

⁴⁴¹ İsfahânî, *Muhâdarât*, 1/442.

Akabinde zulmü zemmederek ayet-i kerimeler hadis-i şerifler ve sözler zikreden Isfahânî'nin Abdullah b. Ebî Lubâbe'nin şu sözüne yer verdiğini söylemek mümkündür: *”Kim batılta izzet ararsa Allah onu hak ile zül eder.”*⁴⁴²

2) Diğer bi yöntemi ise aynı meselenin medih ve zemmedilmesine yer vermesidir. Örneğin aruzdan bahsederken aruzun iyi ve iyi olmayan hususlarından bahsederek konuyu aruzun medhi ve zemmi olarak ele alır.

Medhi hususunda *“Aruz şiirin seyrini anlamayı kolaylaştırır”*⁴⁴³ sözünü zikrederek iyi yönünden bahseder.

Zemmi hususunda ise söylemesi güzel olmayan muhatabın hoşuna gitmeyecek tarzdaki kelimeleri aruz ile yazmak hususunda kullanıldığında aruzu zemmederek kötü yönünden bahseder.

Şu sözü örnek verir:

تَعَاطَى مَا لَا يُحْسِنُهُ، وَرَامَ مَا لَا يَنَالُهُ وَفَتِنَتْهُ دَوَائِرُهُ الَّتِي لَا يَحْتَاجُ إِلَيْهَا غَيْرُهُ

Güzel olmayan şeyler ile ilgilenir, görüştüklarini hedef alır, hîlesi onun devasıdır, başka bir şeye ihtiyacı yoktur

Bu kullanım tarzına eserinde sıkça yer verdiğini söylemek mümkündür.

3) Dikkat çeken bir hususta şudur ki Isfahânî farklı kavramları birbirine kıyaslayarak her ikisinin de farklı bağlamlarda birbirleri üzerine faziletli olmalarını zikretmektedir. Şu şekilde izah edilebilir ki kalem ve kılıcı anlatan Isfahânî kalemin kılıç üzerine faziletinden, başka bir yerde ise kılıcın kalem üzerine faziletinden bahsetmektedir.

Kalemin kılıç üzerini faziletini anlattığı yerde yalnızca şiirlere yer verir. Birisi İbnu'r- Rûmî'ye ait şu beyittir (Basit)⁴⁴⁴:

أَنَّ السُّيُوفَ لَهَا مَذُ أُرْهِفَتْ خَدْمُ

كَذَا قَضَى اللَّهُ لِلْأَقَامِ مَذُ بُرِيَتْ

Allah açıldığından itibaren kalemle ilgili şu kesin hükmü verdi:

Kılıçlar bilendiğinden itibaren onun hizmetindedir.

⁴⁴² Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/444.

⁴⁴³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/73.

⁴⁴⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/230.

On dördüncü kısmın üçüncü bölümünde anlattığı kılıçlarla ilgili ise yerde ise kılıcın kalem üzerine faziletini anlatarak şiirlere yer verir. Yer verilen şiirlerden birisi Ebû Temmâm'ın şu beytidir (Basit)⁴⁴⁵:

السَّيْفُ أَصْدَقُ أَنْبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ فِي حَدِّهِ الْحَدَّ بَيْنَ الْجِدِّ وَاللَّعِبِ

Kılıç müneccimlerin kitaplarından daha doğru haber verir

Çünkü kılıcın ciddiyetle eğlence arasındaki sınırı ayırır.

4) Üslup tarzı olarak bu kısmın baş tarafında da izahına yer verildiği üzere Isfahânî eserinde ele aldığı konuları başlı başına izah etmekten ziyade konularla ilgili ayetlere, hadislerle, anonim sözlere, ediplerin şiirlerine yer verdiğini ve konuları bu suretle anlattığını örneklendirecek olursak;

Eserin başlangıcında akıllı ve ahmaklığı anlattığı kısımda kendisinin tarifinden ziyade akılla ilgili ; “Akıl söz ve fiil ile bir miktar düşünmektir”⁴⁴⁶, ahmaklıkla ilgili ise “Ahmaklık isabetin az olması ve kelimada mevzunun dışında sözlere yer vermektir”⁴⁴⁷ anonim söze ve devamında bu tarzda birkaç açıklamaya daha yer verir.

Akabinde konuyla ilgili "Âdemoğlu kendisini hidayete erdirecek ve zararlardan koruyacak akıldan daha faziletli bir şey kazanmamıştır."⁴⁴⁸ hadis-i şerifini ve aynı konuyla ilgili Mütenebbî'nin şu şiirini zikretmektedir (Kâmil)⁴⁴⁹:

لَوْلَا الْعُقُولُ لَكَانَ أَذْنَى ضِعْفٍ أَذْنَى إِلَى شَرَفٍ مِنَ الْإِنْسَانِ

Akıl olmasaydı

En düşük mahluk bile insandan daha şerefli olurdu

Bu anlatım tarzı, yani belirli bir konuya ayet-i kerimelerden, hadis-i şeriflerden, ediplerin sözlerinden, önde gelen kimselerinin sözlerinden ve anonim sözlerden rivayetler aktarması eserdeki birçok konuda mevcuttur. Bir tanesiyle daha örneklendirecek olursak ilim konusunda Isfahânî Rasulullah Efendimiz'in sözlerine akabinde Sokrat'ın ilimle ilgili sözüne ilim yaymakla ilgili ayet-i kerimelere, anonim sözlere ve öğrencilerin ilimleri öğrenmesine teşviki hususunda ediplerin şiirlerine yer verir. Bu örneklendirmeyi şu şekilde izah edebiliriz:

⁴⁴⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 3/298.

⁴⁴⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/17.

⁴⁴⁷ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/17.

⁴⁴⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/17.

⁴⁴⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/18.

İlim öğrenmenin gerekliliği hususunda Rasulullah (s.a.v)'in “İlim öğrenmek her Müslümana farzdır” hadis-i şerifini zikreder.⁴⁵⁰

Akabinde Sokrat'ın “İlme ve onun yorgunluğuna sabretmeyen kimse, cehaletin zorluğuna sabreder.”⁴⁵¹ sözüne yer verir.

İlim konusunda ilim yaymakla ilgili Âli İmran Sûresi 187. ayeti zikrederek anlatımına devam eder⁴⁵²: “Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!”⁴⁵³

İlim öğrenmek isteyen kimseler için söylenilen şu söze yer verir: “İlim öğrenmek isteyen kimseler için kitapları kutsal bir kitabı inceler gibi inceleyin”⁴⁵⁴

Akabinde şu beyti zikreder⁴⁵⁵ (Vâfir):

وَ جَاوَزُهُ إِلَى مَا تَسْتَطِيعُ
إِذَا لَمْ تَسْتَطِيعْ شَيْئًا فَذَعُهُ
Bir şeyi yapamıyorsanız onu bırak
Yapabildiklerine geç

Örneklerden anlaşılacağı üzere Isfâhânî ele aldığı konularda konuyla ilgili aktarımlara yer verir. Eserde çok sık olmamakla beraber kendi sözlerine yer verdiğini de söylemek mümkündür.

Örneğin tedbirli olmanın ölçü ve sınırlarından bahsederken “Tedbir, işlerin düzenli olmasıdır” diyerek konuya kendi izahıyla başlar.⁴⁵⁶

5) Anlatım tarzından birinin de konularda faydalı olan durumlarda muhatabı teşvik etmeye yönelttiği ve zararlı konular hususunda muhatabı tembih etmek, sakındırmaya yönelttiği söylenebilir.

Örneğin aynı konuda zikrettiği güzel ahlak sahibi olmayı ve su-i ahlâkı alt başlıklarda ele alırken; güzel ahlak sahibi olmaya teşvik ve medhetmek şeklinde, su-i ahlaktan kaçınmak ve bunu zemmetmek şeklinde zikreder. Şu örneklerle daha detaylı îzah edilebilir:

Güzel ahlaka sahip olma hususunda A'raf Sûresi 199. ayeti zikreder: “Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!”⁴⁵⁷ Birçok konuda olduğu gibi bu konunun

⁴⁵⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/90

⁴⁵¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/90.

⁴⁵² Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/91.

⁴⁵³ Âli İmran, 3/187.

⁴⁵⁴ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/92.

⁴⁵⁵ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/93.

⁴⁵⁶ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/37.

⁴⁵⁷ el-Âraf, 7/199.

devamında ”Bana en sevimli olanınız ahlaken en güzel olanınızdır” hadis-i şerifine, ”İnsanlara güzel davranmaktan sizi alıkoyan nedir” sözüne, Ahnef’in: ”Size zararı olmayan davranışlardan haber vereyim mi? Bunlar kötü davranışlardan vazgeçmektir.“ sözüne akabinde ise şiirlere yer vererek güzel ahlak sahibi olmaya teşvik eder⁴⁵⁸.

Konuyla ilgili yer verdiği şiirlerden birisi anonim olarak zikredilen şu beyittir (Kâmil)⁴⁵⁹:

فَالْأَرْضُ وَاسِعَةٌ عَلَيْهِ

مَا لَمْ يَضِقْ خُلُقُ الْفَقِي

Kişinin gönlü dar olmadıkça

Dünya da ona geniştir.

Zıddı durum olan su-i ahlaktan kaçındırır ve su-i ahlakı zemmeder. Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz’in ”Kim su-i ahlak sahibi ise kendini azablandırır” sözünü, devamında ”Su-i ahlakın tövbesi yoktur, çünkü ne zaman bir günahattan tövbe etse ahlakı sebebiyle başka bir günaha yönelir” anonim ifadesini zikreder.⁴⁶⁰

6)Üslupla alakalı olarak şu kullanım tarzına yer vermektedir: Isfahânî eserde zikrettiği ayetleri, hadis-i şerifleri, sahabe sözlerini veya zamanın veya önceden yaşamış önemli kimselerin sözlerini zikrederken çoğunlukla belirli bir sıra gözetmektedir. Örneğin bir konuya yer verdiğinde o konuyla alakalı ayete, hadise, söze, şiire yer verecekse çoğunlukla bu sıranın ilk olarak ayetin, devamında hadis, söz, anekdot olduğu ve son olarak da şiirin zikredilmesi şeklindedir. Şiirlerde ise anonim şiirlere ve meşhur şairlerin şiirlerine yer vermektedir.

Aktarımlarda sıra gözetmesini örnekle açıklayacak olursak; birinci kısmın 8. bölümünde yer verdiği ilim müzakeresi konusunda öncelikle Zâriyat Sûresi 55. ayeti zikrettiğini akabinde Rasulullah (s.a.v)’in hadis-i şeriflerine sonrasında İbn Mukaffa’nın sözüne devamında Hasan (r.a)’ın sözüne, Me’mun’un sözüne ve son olarak da anonim bir ifadeye yer verdiğini söylemek mümkündür.

Bu örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz⁴⁶¹:

Zâriyat Sûresi 55. ayeti zikreder: ”Ama (alanlar için) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir.”⁴⁶²

Rasûlullah (s.a.v)’in ”İstişare yoluyla işlerinizde yardım isteyin.” hadis-i şerifini,

⁴⁵⁸ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/566-567.

⁴⁵⁹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/567.

⁴⁶⁰ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/568.

⁴⁶¹ Isfahânî, *Muhâdarât*, 1/150-151.

⁴⁶² ez-Zâriyât, 51/55.

Zikrettiği sözlerden örneğin; İbn Mukaffa'nın “Düşüncelerinizi *müzâkereden tabiatınızı münazaradan alıkoymayın*” sözünü,

Anonim alıntı olarak da “*Bildiklerini tekrar etmek (unutmamak), bilmedikleri için istifade etmek çoğunlukla ilim müzakeresinden dolayıdır*”

Bu bölümde şiire yer vermeyen Isfahânî şiirde zikretseydi muhtemelen bölümün son kısmında olurdu.

Şiire de yer verdiği bir bölümü örnekleyecek olursak 8. kısımdaki anlatımını örneklendirebiliriz. Şöyle ki anlattığı zanaatkârlık konusunda Isfahânî konuyla alakalı hadisler ve sözlerle yer verdikten sonra izahın son kısmında Ebu Atâhiyye'ye şu şiirini zikreder (Münserih):

تَكُونُ مِنْهُ عَلَى بَيَانٍ

وَلَا تَدْعُ مَكْسَبًا حَلَالًا

Helal kazana sıkı sarıl (onu bırakma)

*Mahiyetini iyi bildiğin*⁴⁶³

Eserde Isfahânî'nin konuları ele alma yöntemi, kullandığı dil ve üslup seyri örneklerle anlatıldığı şekildedir.

⁴⁶³ Isfahânî, *Muhâdarât*, 2/184.

6. SONUÇ

Arap Dili ve Edebiyatı diğer dillerde olduğu gibi birçok edebi türleri içerisinde barındırır. Okuyucuya veya dinleyiciye anlatılmak istenenler bu türler vesilesiyle daha kullanışlı bir form kazanmaktadır. Bu türlerin iyi anlaşılması anlatılmak istenen konuların daha doğru aktarılması ve kavranmasında önemli bir yere sahiptir.

Arap Dili'ndeki edebî türlerden biriside edebî tür olarak kabul edildiği tarihi Taşköprüzâde'ye dayandırabildiğimiz muhâdarât türüdür

Muhâdarât türü bir konunun izahında konuyla alakalı başkasına ait sözlerden uygun alıntıların okuyucuya aktarıldığı bir tür olup muhâtaba uygun alıntılar derlenerek kitap hâline getirilmiş ve bu tür eserler Muhâdarât veya Mecâlis ismini almıştır. Okuyucuya farklı bakış açılarıyla konuyu derinliğine anlayabilme fırsatı sunan bu yazılardan bazıları Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *el-Muhâdarât ve'l-muhâverât*'ı, Ebû Ali et-Tenûhî'nin *Nişvârü'l-muhâdara ve ahhârü'l-müzâkeresi* gibi eserlerdir.. Bu türdeki diğer bir eserde Büveyhîler döneminde yaşayan Râğıb el-İsfahânî'nin *Muhâdarâtü'l-Udebâ'sıdır*.

İsfahânî'nin hayatı ve eserlerinden anlaşılacağı üzere birçok konularda eserlerine hatta görüşlerine rastlamak mümkündür. Tefsire, fıkha vb. ilimlere dair görüşleri ve izahları bulunan İsfahânî'nin Arap Dili'nde telif etmiş olduğu *Muhâdarâtü'l-Udebâsı* muhâdarât türünde önemli bir yere sahiptir.

Büveyhî veziri Dabbî'nin isteğiyle yazılan eser ibâdetten muâmelâta, sosyal hayattaki davranış usullerinden muhtelif ilimlere, tıp kitaplarından tedavilerle ilgili söz ve menkıbelere, gündelik hayatta kullanılan eşyaların mâhiyet ve isimlerinden kullanım alanlarına, hitâbet, söz sanatları gibi edebî unsurların özellik ve mâhiyetlerine, iklimlerden canlı türleri ve özelliklerine, yemek isimleri hatta tariflerine, kitap basımı, gazete ve mecmuâlara dair bilgilere yer veren bu konuları anlatırken anlatılan konulara dair sık sık ayetlere, hadislerle, tanınmış kimselerin sözlerine veya anonim sözlerle yer verilen ve bazen müellifin izâh ettiği konularda kendi görüşlerinin de mevcut olduğu geniş yelpazeye sahip bir eserdir.

Eser içerdiği konuları izah etme şekliyle muhâdarât türünü yansıtmaktadır. Daha geniş izahıyla müellif anlatmak istediği konularda sıkça alıntılar yapmış ve muhâtaba uygun içeriklere yer vermiştir. İsfahânî konuları ele alırken bütünlük içerisinde birbirinin zıddı olan kavramları konuları sıkça kullanmış ve anlatımında sıkça ayet-i kerimelerden hadis-i şeriflerden örnekler vermiş, yer yer menkıbeler anlatmış, konuları izah ederken şiirler ve kalıplaşmış ifadeler kullanmıştır. Bu tarzıyla da *Muhâdarât*, muhâdarât türü içerisinde değerlendirildiğinde okuyucunun dikkatini çeken, okumaya teşvîki arttıran ve merak uyandıran bir eserdir.

Muhâdarâtü'l-Udebâ okuyucunun araştırdığı bir konuda okuyucuya konuyla alakalı birçok örneği ve izahı bir arada bulabilme imkanı sağlamaktadır. Tezin içeriğinde örneklerle anlattığımız birçok yerden anlaşılacağı üzere eserde verilen

başlığın izahlarında müellif bazen aynı konuyla alakalı hem ayet-i kerime hem hadis-i şerif hem meşhur kimselerin sözleri veya anonim sözleri hem de şiirlere bir arada yer vermiştir. Bu da öğrenilmek istenen konunun özelliklerini anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Muhâdarât türünde önemli bir yere sahip olan eser bu türün anlaşılmasına katkı sağlamakta ve bununla beraber yer verdiği konular ile birçok kültüre dair bilgiler de taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Ali Mahmud. *er-Râğıb el-İsfahânî ve menhecuhu fî Kitâbi'l-Müfredât fî garîbil-Kur'ân*, Hartum: Hartum Üniversitesi, Arap Dili Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Başoğlu, Tuncay. “Yûsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14/416, Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Bayam, Abdulkadir. “Lugat-ı Nâci'deki Arap Dili ve Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi”, *Bilimname Dergisi*, 2(12), 51-84, 2012.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 17. Basım, 2007.
- Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin. *Târîhu Beyhâkî*, thk. Yahyâ el-Hişâb, Sâdık Neş'et, Kâhire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 10. Basım, 2015.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Büyük Tefsir Tarihi*, 2 cilt, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Kâsım Muhammed, Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2004.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Erzurum, Cantaş Yayınları, 2007.
- Durmuş, İsmail. “Uyûnü'l-Ahbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 42/247-248. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Demirci, Muhsin. “er-Râğıb el-İsfahânî ve Tefsiri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 201-215, 1993. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/162539>
- Ekinci, Özden. “Rağıb İsfehânî'nin Kelam Anlayışı”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Gafarov, Anar. *Râğıb el-İsfahânî'nin İnsan ve Ahlâk Anlayışı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Hansârî, Muhammed Bakır. *Ravzâtu'l-cennât*. 3. cilt. Beyrut: en-Nâşirü'l-Mütemyiz Li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzi, 1991.
- İsfahânî, Râğıb. *Muhâdarâtu'l-udebâ' ve muhâverâtü's-şu'arâ ve'l-büleğâ*, thk. Dr. Riyaz Abdulhamid Murad, 5 cilt. Lübnan: Dar-ı Sâdır, 1863.

- Isfahânî, Râğıb. *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a* thk. Ebû Zeyd el Acemî, Kâhire: Dâru Selâm.
- Isfahânî, Râğıb. *el-İ'tikâdât*, thk. Dr. Şemran Acelî, Beyrut: Dâru Eşraf, 1988.
- Isfahânî, Râğıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, Lübnan: Dar el Marife.
- Isfahânî, Râğıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî, Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-kalem, 1992.
- Kara, Ömer. “Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: Rağıb El-Isfahânî”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (2012), 102-146. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31150>
- Kara, Ömer. “Râğıb el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34/401-403, Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kara, Ömer. “Râğıb el-İsfahânî'nin İlmi Mirası”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2(44), ss.9-66, 2015.
- Kara, Ömer. Râğıb'ın el-Müfredâtında Furûk Malzemeleri “Sunuş Şekilleri ve Tespit Metotları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, c.5 s.23, 317-340, 2012.
- Kiriş, H. Mustafa. *Râğıb el-İsfahânî'ni ve Mukaddimetü't-Tefsîri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kur'an Yolu*, Erişim 19 Ağustos 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Merçil, Erdoğan. “Büveyhîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6/496-500, Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Riyâzu's-sâlihîn*, nşr. Dâru Mahir Yasin el-Fahl, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2010.
- Sârisî, Abdurrahman Ömer. “Râğıb el-Isfahânî ve cühûdühû fi'l-luga”. *Mecelletü'l-Câmiatü'l-İslâmiyye*, 228-229, 2014.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Lübnan: Dâru Fikr, 1979.
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi, “Arapça”, Erişim 1 Temmuz 2022, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anasayfa>.
- Yaldızlı, Hasan. “Râğıb el-İsfahânî'nin el-Müfredât İsimli Eserinin Dilbilimsel Tefsir Açısından Değeri”, *Recep Tayyip Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2147(2823), 316-345, 2019.

- Yaniç, Sema. “Hâce Hatib Mahmud er-Rûnî, Eserleri ve Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16 (16), (2004) ss.411-423.
http://isamveri.org/pdfdrg/D01610/2004_16/2004_16_YANICS.pdf
- Yazıcı, Hüseyin. “Muhâdarât ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/391-392.
Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Yazıcı, Tahsin. “Tenûhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/1, 167.
Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Yolcu, Mehmet. "Rağib el-İsfahâni ve el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân'ı" , *Hikmet Yurdu Dergisi*, 109-147, 2008.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'âlemi'n-nübelâ*, Beyrut: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, 13. Baskı, 2009.
- Zirikli, Hayruddin. *el-A'lam*, thk. Abdullah b. Ali, Beyrut: Dâru'l-İlm lil-melâyîn, 1986.